

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра фінансів

Допущено до захисту
Завідувач кафедри

«__»_____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня бакалавра
зі спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
на тему: «СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ»

Виконавець:

студент 4 курсу ЦЗВФН
Фрідман Артем Олександрович _____

Науковий керівник:

к.е.н., доцент
Шуліченко Тетяна Василівна _____

ОДЕСА – 2024 р.

ПЛАН

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ	6
1.1. Суть, основні напрями та функції соціального захисту населення	6
1.2. Інструментарій дослідження системи соціального захисту населення	17
1.3. Еволюція поглядів на соціальний захист населення та його економічний зміст	33
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКА ТА ПРОБЛЕМАТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ	43
2.1. Діагностування розвитку сфери соціального захисту населення в Україні	43
2.2. Аналіз стану соціального захисту населення та інституційного середовища взаємодії соціального захисту й економічної безпеки держави	70
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ	80
3.1. Світовий досвід функціонування системи соціального захисту та можливості його використання в Україні	80
3.2. Напрями вдосконалення соціального захисту задля посилення економічної безпеки держави	85
ВИСНОВКИ	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	96
ДОДАТКИ	103

ВСТУП

Ключовими питаннями для більшості країн у коротко- та довгостроковій перспективі є побудова ефективної системи соціального захисту, здатної вирішувати як нагальні, так і постійні соціальні проблеми. Особливо актуальним є переосмислення соціальної політики в Україні, включаючи визначення чітких цілей, завдань, механізмів і етапів її реалізації. Ця проблема стає ще важливішою у зв'язку з нестабільністю соціально-економічного розвитку країни та військовим конфліктом на сході України. Тому необхідно створити високоефективну систему соціального захисту, яка допомагатиме слабким у самоствердженні та підтримуватиме сильних у саморозвитку, а також сприятиме формуванню міцного фундаменту для тристоронніх відносин у рамках соціального партнерства.

Для впровадження сучасних і ефективних механізмів системи соціального захисту необхідно аналізувати та узагальнювати досвід зарубіжних країн, виокремлюючи інструменти, які відповідають вимогам часу та можуть бути використані у вітчизняній системі соціального захисту з максимальною ефективністю. Ігнорування цієї проблеми призведе до зубожіння населення, соціальної ізоляції, втрати довіри до державних органів та зростання соціальної напруженості.

Серед видатних економістів, які досліджували еволюцію системи соціального захисту та розвивали економічні інструменти для її аналізу, варто згадати А. Сміта, Д. Рікардо, К. Маркса, А. Маршала, Дж. Кейнса, А. Пігу, М. Лоренца, Т. Веблена, Ф. Гайєка, М. Фрідмана, Дж. Бьюкенена.

Однак теперішній стан системи соціального захисту населення України засвідчує необхідність детальнішого аналізу й надання конкретних пропозицій щодо вдосконалення наявної системи у найближчій перспективі.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є аналіз складових системи соціального захисту населення та розробка рекомендацій щодо його удосконалення на засадах врахування зарубіжного досвіду.

Для досягнення цієї мети передбачено такі завдання:

- дослідити суть, основні напрями та функції соціального захисту населення;
- розкрити інструментарій дослідження системи соціального захисту населення;
- дослідити еволюцію поглядів на соціальний захист населення та його економічний зміст;
- здійснити діагностування розвитку сфери соціального захисту населення в Україні;
- проаналізувати стан соціального захисту населення та інституційного середовища взаємодії соціального захисту й економічної безпеки держави;
- дослідити світовий досвід функціонування системи соціального захисту та можливості його використання в Україні;
- сформулювати напрями вдосконалення соціального захисту задля посилення економічної безпеки держави.

Об'єктом дослідження є процес функціонування системи соціального захисту населення в Україні.

Предметом дослідження є теоретичні та прикладні засади функціонування сфери соціального захисту населення в Україні.

Методи дослідження. У процесі аналізу були використані загальнонаукові та спеціальні методи наукових досліджень: історичний метод для вивчення еволюції поглядів на роль соціального захисту у концепціях провідних економічних шкіл; методи індукції та дедукції, діалектичний метод для аналізу складових системи соціального захисту і визначення понять; абстрактно-логічний метод для обґрунтування та розробки ефективної моделі соціального захисту; порівняльний і синтезуючий методи для аналізу зарубіжного досвіду функціонування систем соціального захисту та його можливого застосування в Україні; економіко-статистичний метод для виявлення тенденцій у соціальних видатках України, а також показників соціального захисту.

Інформаційна база дослідження включає нормативно-правові документи у сфері соціального захисту населення; статистичну інформацію з таких джерел,

як Державний комітет статистики України, Міністерство соціальної політики України, Агентство статистики Євросоюзу та ОЕСР, Міжнародна організація праці; аналітичні звіти Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України, міжнародних рейтингових агентств і аналітичних організацій; наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених-економістів у друкованих і електронних виданнях, що стосуються дослідження системи соціального захисту населення України та її структури.

Практичне значення одержаних результатів. Практичне значення одержаних результатів полягає у розроблених пропозиціях щодо удосконалення системи соціального захисту в Україні.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Обсяг основного тексту 96 сторінок. Робота містить 5 таблиці, 19 рисунків. Список використаних джерел налічує 63 найменування

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

1.1. Суть, основні напрями та функції соціального захисту населення

Протягом тривалого часу економічна теорія зосереджувалася на дослідженні економічного багатства. Однак у науковій літературі ХХІ століття все більше уваги приділяється терміну «соціальне багатство», основним елементом якого є людина — найвища цінність суспільства, включаючи її фізичний, духовний та інтелектуальний розвиток. Для досягнення цього необхідно організувати справедливий та ефективний розподіл національного багатства через механізм соціального захисту населення.

Основні міжнародні документи з прав людини визнали важливість соціального захисту як невід'ємної складової розвинутих сучасних демократичних держав. Так, ст. 22 Загальної декларації прав людини 1948 р. проголошує: кожна людина як член суспільства має право на соціальне забезпечення, необхідне для підтримання її гідності та вільного розвитку в економічній, соціальній і культурній сферах через національні зусилля, міжнародне співробітництво і відповідно до ресурсів кожної держави. Право на гідний життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичну допомогу та соціальне обслуговування, необхідне для підтримання здоров'я та добробуту її самої та її родини, а також забезпечення у разі безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, старості або інших обставин, незалежних від її волі, закріплено у ст. 25.

Міжнародний пакт "Про економічні, соціальні і культурні права" (1966 р.) у статті 9 також закріплює право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування [1]. У Конвенції міжнародної організації праці № 102 викладено концепцію соціального захисту, яка гарантує право всіх громадян на соціальну допомогу незалежно від трудового стажу та розміру виплачених страхових внесків, охоплюючи дев'ять напрямів надання допомоги:

медичне обслуговування, допомога за хворобою, допомога з безробіття, пенсії за старістю, пенсії з виробничого травматизму, допомога у зв'язку з народженням дитини, сімейна допомога, допомога з інвалідності та допомога у разі втрати годувальника [2].

Зазначимо, що Міжнародна організація праці (МОП) спрямовує зусилля на практичне втілення загальних принципів соціальної справедливості в законодавство окремих країн і має одну з найдосконаліших систем міжнародного контролю за виконанням ратифікованих конвенцій. Європейська соціальна хартія (набула чинності 26 лютого 1965 р.) і Європейська соціальна хартія (переглянута; діє з 1 липня 1999 р.) присвячені захисту соціальних та економічних прав у повному обсязі з метою підвищення рівня життя та соціального добробуту населення [3].

Сьогодні всі 47 держав-членів Ради Європи підписали Європейську соціальну хартію, 30 – ратифікували її, а 13 держав залишаються, як і раніше, пов'язаними Хартією 1961 р. Україна підписала Європейську соціальну хартію 7 травня 1996 р. і ратифікувала її Законом України від 14 вересня 2006 р. № 137V. Соціальний захист є також важливим питанням на всіх значущих міжнародних форумах. Він був центральною темою на Всесвітній зустрічі на вищому рівні в інтересах соціального розвитку, яка відбулася у Копенгагені в 1995 р., де уряди взяли на себе зобов'язання "розробити і здійснити політику, щоб забезпечити всім людям належний економічний та соціальний захист під час безробіття, хвороби, материнства, виховання дітей, вдівства, непрацездатності та старості" [4].

На 24-й спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН, яка відбулася в Женеві в червні 2000 року, було наголошено на важливості створення та вдосконалення системи соціального захисту та обміну передовим досвідом у цій сфері. Питання соціального захисту також було розглянуто на зустрічі високого рівня з питань фінансування розвитку, яка проходила в Монтерреї, Мексика, у березні 2002 року.

На 53-й черговій сесії Комісії соціального розвитку ООН, яка відбулася 21 лютого 2014 року та 4–13 лютого 2015 року, було обговорено політику розвитку

на 2015–2016 роки з пріоритетною темою "Переосмислення та зміцнення соціального розвитку в сучасному світі". Міжнародне співтовариство постійно працює над забезпеченням соціального розвитку та добробуту людей, зокрема щодо спільних цінностей, цілей і стратегій.

Згідно з Конституцією України, утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Держава не є пасивним спостерігачем у процесі дотримання прав і свобод громадян, а активним учасником у їх реалізації, що підтверджує її соціальну орієнтацію. У Конституції України зазначено: "Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава". Під терміном "соціальна" мається на увазі держава, де соціальна справедливість є основою діяльності, а добробут усіх громадян і підтримка соціально незахищених верств населення є пріоритетом. Таким чином, соціальний захист є основою соціальної політики держави.

Концепцію "соціальної держави" активно розробляли в західноєвропейській, зокрема німецькій, соціально-політичній літературі. Німецький державознавець та економіст Лоренц фон Штайн ввів це поняття в науковий обіг у 1850 році. За його думкою, основна діяльність держави полягає у відновленні рівності й свободи, підвищенні рівня життя нижчих верств до рівня багатих і впливових. Держава повинна "здійснювати економічний і соціальний прогрес усіх своїх членів, оскільки розвиток одних є умовою і наслідком розвитку інших, і в цьому сенсі ми говоримо про суспільну або соціальну державу". Соціальна держава, за Штайном, має не тільки узаконювати й охороняти панівні класи, але й свідомо служити інтересам народу.

На думку вченого Г. фон Хаферкампа, "соціальна держава, на відміну від адміністративної та ліберальної правової держави, є державою, яка піклується про громадян, забезпечуючи соціальні виплати та розподіл благ" [5, с. 15]. Проте, ідея справедливої соціальної держави полягає не просто в наданні соціальних виплат, а в тому, щоб забезпечити кращий рівень цих виплат і надати всім громадянам рівний доступ до них.

Соціальний захист у системі державного управління не лише полягає в наданні підтримки тим, хто її потребує. Це також забезпечення здорового соціального клімату, стабільного розвитку країни без потрясінь, революцій і громадянських воєн. Сьогодні соціальні цінності тією чи іншою мірою притаманні всім промислово розвиненим країнам, що можна вважати значним досягненням світової цивілізації.

В. Гетьман і Ю. Килимник цікаво трактують сутність соціальної держави: "Створивши умови для народження соціальної держави, ми врятуємо все: і народ, і культуру, і віру. Не створимо – приречемо себе на чергові десятиліття блукання манівцями безплідних ідей" [6, с. 19]. Таким чином, можна стверджувати, що соціальна держава, яку часто називають "державою загального добробуту", є демократичною державою, яка прагне до забезпечення добробуту всіх громадян, соціальної захищеності й справедливості для кожного члена суспільства. Вона підтримує слабших, не дозволяючи сильнішим порушувати баланс здорового соціального клімату.

Як уже зазначалося, соціальну державу часто називають державою загального добробуту. Однак у науковій літературі існує різноманіття поглядів щодо цих понять, навіть полярних. Вважається, що соціальна держава у чистому вигляді наразі не існує. Якщо б вдалося оптимально поєднати інтереси державного, приватного секторів та некомерційних організацій, можна було б говорити про виникнення нової моделі державотворення – соціальної держави (рис. 1.1)

Аналізуючи схему, можна зауважити, що деякі елементи цієї моделі вже присутні в українській соціальній державі. Однак, на даному етапі, саме держава має найважливішу і найскладнішу роль у забезпеченні соціального, а відтак – загального добробуту. Це включає: 1) пріоритетну роль держави у наданні соціальних послуг; 2) пасивну соціальну політику, де індивід є пасивним клієнтом соціального забезпечення.

Рис. 1.1. Основні параметри соціальної держави

Дослідники справедливо наголошують, що соціальна держава повинна забезпечувати рух у напрямку досягнення соціальної справедливості, безпеки, сприяння кожному у наданні роботи або іншого джерела засобів існування, гарантування миру й злагоди в суспільстві, створення належних умов для життя і особистого розвитку. Це дозволяє індивіду бути агентом власного розвитку, а соціальна допомога має надаватися лише тим, хто опинився у скрутному становищі не з власної вини (наприклад, через економічну кризу).

На думку відомого вченого Г. Мюрдаля, засновника так званої шведської моделі соціалізму, головним завданням "соціальної держави" є соціальний захист населення. Впровадження системи соціального захисту включає такі напрями діяльності держави: забезпечення громадян високим рівнем прожиткового мінімуму і надання матеріальної допомоги тим, хто її потребує; припинення дії привілеїв для тих, хто їх не заслуговує; створення умов, що стимулюють громадян легально отримувати доходи для повноцінного життя відповідно до закону; гарантування екологічної безпеки; забезпечення високого рівня освіти, медичної допомоги та інших соціальних послуг; створення сприятливих умов праці для найманих робітників та захист їх від негативних наслідків ринкової економіки; захист громадян від злочинних дій; гарантування громадянських і політичних прав і свобод відповідно до принципів правової, соціальної держави; захист від політичного переслідування і адміністративного свавілля; забезпечення свободи

духовного життя і захист від ідеологічного тиску; створення сприятливого соціально-психологічного клімату в суспільстві, захист від психологічного пресингу; забезпечення стабільності суспільного життя [7, с. 49]. Для реалізації цих напрямів соціального захисту, за словами Г. Мюрдаля, необхідно вивчати, формувати і враховувати думку громадян щодо найважливіших соціальних явищ, які визначають історію розвитку держави.

Варто зазначити, що ані в сучасному законодавстві, ані в науковій літературі немає однозначного трактування терміна "соціальний захист". Відсутність загального уявлення про характер інституту соціального захисту спричиняє вільне тлумачення різноманітних категорій, термінів і понять, що розкривають його зміст.

Однак існують інші точки зору щодо походження цього поняття. Зауваження Г. Перріна свідчать, що хоча термін "соціальний захист" вперше було використано у США, концепція системи соціального захисту повністю реалізувалася у новозеландському законодавстві 1938 року. Н. Болотіна вважає, що пріоритет тут належить Росії, оскільки вже 31 жовтня 1918 року було затверджено Положення про соціальне забезпечення трудящих.

Щодо змісту категорії "соціальний захист", серед економістів також відсутній консенсус. Д. П'єтерс розглядає його як комплекс заходів, що підтримують людей, які стикаються з загрозою втрати доходу або несподіваними витратами. М. Туленко визначає соціальний захист як нормований процес, спрямований на підтримку гідного життя та добробуту осіб та соціальних груп в конкретних умовах. К. Дідківська розглядає його як державну підтримку населення, що може потребувати допомоги через ринкові процеси, а також як забезпечення соціальних гарантій для всіх громадян.

В. Кисельов і В. Смоляков визначають соціальний захист як діяльність держави з реалізації цілей соціальної політики, забезпечуючи кожному гідний рівень життя. Інші автори, такі як Е. Гонтмахер, В. Трубін і І. Сирота, розглядають його як функцію суспільства зі збереження соціального становища людини

внаслідок різних ризиків або як державну функцію щодо підтримки найменш захищених громадян.

Деякі вчені розглядають соціальний захист як комплексну систему, яка включає [8-10]:

Різноманітні правові, соціально-економічні та організаційні заходи, здійснювані державою для гарантування належного рівня життя людини, у тому числі забезпечення матеріальних потреб відповідно до сучасних стандартів суспільства.

Інституції державного соціального забезпечення, соціальної допомоги, соціального та особистого страхування, а також внутрішньоорганізаційні форми допомоги, які діють з метою забезпечення матеріального, медичного та реабілітаційного забезпечення різних категорій населення.

Принципи, методи та законодавчо установлені державою соціальні гарантії, заходи та заклади, які забезпечують умови для нормального життя різних соціальних категорій і груп.

Також думку про соціальний захист як систему поділяють Г. Завіловська, яка вважає, що це система економічних, соціальних, правових та організаційних заходів, спрямованих на поліпшення добробуту працездатних громадян та гарантії для непрацездатних і соціально вразливих верств населення. Також С. Горянська розглядає соціальний захист як систему економічних, політичних, правових заходів, які гарантують матеріальний добробут та реалізацію прав і свобод населення. А О. Длугопольський вбачає у соціальному захисті систему організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на забезпечення гідного матеріального та соціального становища громадян.

Американський економіст П. Спікер [11] в своїй праці "Соціальна політика: теми та підходи" описує соціальний захист як систему соціальних служб, які забезпечують конкретні ресурси споживачам, включаючи соціальне забезпечення, житлові програми, охорону здоров'я, соціальну роботу та освіту.

Крім раніше згаданих тлумачень, соціальний захист також розглядається як "сукупність різних напрямів та організаційно-правових форм захисту" або як

"сукупність відносин та заходів", спрямованих на задоволення потреб людей або усунення соціально-економічних ризиків. Поняття соціального захисту іноді трактується як механізм. За словами Н. Римашевської, це "фактичні механізми, які, як правило, здійснюють перерозподіл доходів від одних підгруп суспільства до інших", таким чином забезпечуючи матеріальну допомогу тим, хто її потребує.

Визначення соціального захисту в Американській енциклопедії більш абстрактне, описуючи його як "безпеку і свободу від страху, які стосуються суспільства як цілісності взаємопов'язаних людей".

Деякі автори, такі як Р. Тітмус, вважають, що соціальний захист не обмежується лише державними програмами, охоплюючи також приватні, волонтерські та навіть неформальні форми допомоги, які можуть бути надані сім'єю або громадськістю.

Загалом, різноманітні погляди на соціальний захист свідчать про його складність та мінливість. Термін "система" найбільш вдало відображає цю складність, оскільки він передбачає сукупність елементів, які взаємодіють між собою для досягнення певної мети.

Багато сучасних економістів визначають систему соціального захисту як комплекс економічних, юридичних та соціальних прав, гарантій, установ та інститутів, що забезпечують гідні умови життя для всіх верств населення, зокрема для соціально вразливих груп. Таке розуміння системи соціального захисту підтримують А. Сіленко та В. Коляденко, які вважають її сукупністю правових, економічних і політичних гарантій, спрямованих на забезпечення засобів існування для економічно активного населення через особистий трудовий внесок, а для соціально вразливих верств - через державну підтримку не нижче встановленого законом рівня прожиткового мінімуму.

З нашого погляду, система соціального захисту - це сукупність правових, економічних і соціальних заходів, закріплених у Конституції України, які спрямовані на створення та підтримку здорового соціально-економічного середовища для всіх громадян, надаючи їм соціальну безпеку, а також гарантуючи соціальні зобов'язання на основі соціальної справедливості та рівності прав.

Розуміючи принципи соціальної справедливості, система соціального захисту забезпечує всім членам суспільства рівні умови, які захищають від негативного впливу середовища і забезпечують гідне життя. Така система складається з різних підсистем, що діють на різних рівнях.

В науковій дискусії продовжуються обговорення щодо понять "соціальний захист" і "соціальне забезпечення". Одні вчені вважають їх синонімами, тоді як інші вважають "соціальний захист" більш широким поняттям, яке охоплює і "соціальне забезпечення". Таким чином, соціальне забезпечення охоплює практично всі аспекти соціального захисту, включаючи виплати пенсій, соціальну допомогу та інші соціальні послуги, спрямовані на підтримку рівня доходів населення.

Поняття "соціальний захист" і "соціальне забезпечення" (в англійській термінології – "social protection" та "social security") можуть мати різні відтінки значень. Деякі автори розуміють англійський термін "social security" як "соціальний захист", "соціальна безпека", а іноді використовують його також у синонімічних виразах, як "соціальна гарантія", "соціальна надійність", "соціальна упевненість" або "охорона". У перекладі англійських досліджень вітчизняні автори часто використовують терміни "security" та "protection" майже як синоніми, що може бути не зовсім точним.

Згідно з визначенням Науково-дослідного інституту соціального розвитку при Організації Об'єднаних Націй (UNRISD), "social protection" – це соціальний захист, який включає в себе політику та програми, спрямовані на зменшення бідності й уразливості через розвиток ефективного ринку праці, зменшення ризиків та підвищення здатності людей подолати економічні й соціальні проблеми, такі як безробіття, хвороби, непрацездатність та старість.

Отже, соціальний захист стосується запобігання, управління та подолання ситуацій, які можуть негативно впливати на життя людей. З іншого боку, "social security" – це державна програма, яка надає економічну допомогу тим, хто стикається з безробіттям, непрацездатністю чи старістю, і фінансується за рахунок податків (роботодавців та працівників).

Узагальненим розумінням понять "соціальний захист" і "соціальне забезпечення" може стати Хартія основних прав Європейського Союзу (Charter of Fundamental Rights of the European Union), яка визначає "соціальний захист" як частину "соціального забезпечення", але й розглядає його в ширшому контексті як складову соціальних прав громадян.

Конвенція № 102 Міжнародної організації праці (МОП) визначає "соціальний захист" як поняття, що охоплює як традиційні соціальні заходи безпеки, так і нестатутні чи приватні заходи з гарантування соціальної безпеки.

Наш аналіз дає змогу прийти до необхідних висновків щодо наступних аспектів соціального захисту:

- Надання кожному членові суспільства прожиткового мінімуму й матеріальної допомоги у разі неспроможності подбати про себе.
- Формування сприятливих умов для заробітку коштів для існування будь-якими законними способами.
- Створення умов для підприємницької діяльності та стимулювання соціальної спрямованості її розвитку.
- Сприяння в отриманні роботи відповідно до кваліфікації, ефективній та якісній праці, а також забезпечення підвищення кваліфікації та зміни професії.
- Реалізація соціально-орієнтованої житлової політики, охорони здоров'я, освіти, материнства й дитинства і т. д.
- Гарантування матеріального забезпечення людей похилого віку відповідно до їхнього трудового внеску.
- Створення умов для реалізації прав інвалідів на соціально належний рівень життя.
- Захист громадянських і політичних прав та свобод, відповідно до принципів правової демократичної держави.
- Забезпечення стабільності громадського життя.

Основні функції соціального захисту, як описано П. Спікером, включають підтримку належного рівня життя і запобігання бідності (превентивна функція) та

вплив на умови у майбутньому та в разі погіршення ситуації (реабілітаційна функція). (Табл.1.1.)

Таблиця 1.1

Функції соціального захисту [11]

Функція	Індивіди	Суспільство
Підтримання status quo	Захист	Соціальна інтеграція, відновлення
Покращення умов	Задоволення потреб, надання можливостей	Економічний розвиток
Погіршення добробуту	Покарання	Соціальний контроль

Україна відчуває вплив ряду факторів, які поглиблюються особливостями перехідного періоду: нечіткою та несправедливою приватизацією, корупцією на всіх рівнях суспільного життя, соціальною демагогією у владних структурах та руйнуванням моральних цінностей, що призводить до зростання поляризації доходів серед населення. У такому контексті збільшується індивідуалізація суспільного життя, коли люди самостійно намагаються реагувати на виклики та загрози, але при цьому виникають прояви індивідуального та групового егоїзму, недовіри та відчуженості. Особливо неприйнятною стає ситуація з розшаруванням за рівнем доходів і несправедливим їхнім розподілом.

Варто відзначити, що проблема поляризації доходів є актуальною в усьому світі. Опитування в країнах Європейського Союзу показали, що 84% респондентів відчувають турботу щодо нерівномірного розподілу доходів, а 75% відзначають відсутність гарантій отримання гідної та справедливої роботи. [12;13]

Отже, передумовою і наслідком доктрини динамічного й поступального розвитку є соціальна згуртованість, що передбачає наявність соціально-відповідальної держави з ефективними інститутами соціального захисту. Серед них варто виділити: забезпечення добробуту абсолютної більшості громадян та підтримку тих, хто опинився за межею бідності; високу довіру громадян до державних та недержавних інститутів соціального захисту; демократичні засади в цій сфері; спільні обов'язки та відповідальність учасників соціального процесу; наявність механізмів суспільного нагляду за діяльністю державних органів.

Центральну роль у механізмі соціальної згуртованості відіграє довіра. Довіра, як ключовий компонент соціального капіталу, згідно з Д. Коулманом [14;15] є важливим ресурсом для економічного зростання. Вона визначає сприйняття громадянами існуючої системи розподілу та соціального захисту і формує їхнє ставлення до економічних суб'єктів та інститутів.

1.2. Інструментарій дослідження системи соціального захисту населення

На сьогодні держава, хоча й не єдиний, є основним інститутом, який має сприяти формуванню здорового соціального середовища в суспільстві, забезпечувати стабільне та безпечне життя громадян і надавати соціальний захист, відповідний сучасним потребам.

Державний соціальний захист, розглянутий у широкому контексті, охоплює державну політику та цілеспрямовані заходи, а також відповідну ресурсну базу, передусім – фінансові ресурси держави й суспільства. Ці ресурси забезпечують комплексне, всебічне розв'язання різних соціальних проблем, що виникають внаслідок соціальних ризиків і можуть позбавити особу або соціальну групу можливості реалізації їхніх конституційних прав, гарантій, свобод, законних інтересів, економічної самостійності, а також принципів соціальної справедливості та суспільного добробуту.

У вузькому розумінні державний соціальний захист включає комплекс заходів та механізмів, які використовує держава для акумуляції необхідних ресурсів і запровадження ефективних механізмів підтримки реальних доходів та споживання соціально вразливих груп населення, зокрема непрацездатних, непрацюючих і економічно вразливих верств.

Організація соціального захисту державою охоплює систему соціального страхування, соціальні гарантії, соціальну допомогу, систему фінансування пенсій, допомоги, компенсацій, медичних та інших соціальних послуг.

Проте аналіз структурних компонентів системи соціального захисту показує, що у науковій літературі відсутній єдиний універсальний підхід до

виокремлення структури соціального захисту населення України. Це пов'язано з широким спектром й істотними відмінностями між критеріями, неоднозначністю визначень та науковою полемікою. Наприклад, П. Шевчук [16] виділяє три складові системи соціального захисту: соціальну допомогу, соціальне страхування та соціальну справедливість. Однак важливо уточнити категорії "економічно слабкі" та "економічно сильні" сім'ї та механізми перерозподілу.

Крім традиційних компонентів (соціальної допомоги, соціального страхування та соціальної справедливості), вчений виділяє й інші елементи сучасної системи соціального захисту, зокрема: захист прав дитини; ранню імунізацію; сприяння освіті та підвищенню кваліфікації населення; соціальну роботу з неблагополучними сім'ями та допомогу самотнім літнім і непрацездатним громадянам; соціальне обслуговування дітей з інвалідністю; активну політику на ринку праці; гендерну політику; підготовку кадрів соціальних працівників тощо.

Більш детальну структуру системи соціального захисту запропонувала дослідниця А. Халецька [17]. Вона виділила такі компоненти:

- державна допомога сім'ям з дітьми (одноразова допомога при народженні дитини, допомога по догляду за дитиною до трьох років, допомога на дітей військовослужбовців, допомога при пологах для жінок, які перебувають на обліку в Центрі зайнятості, допомога самотнім матерям, допомога на дітей під опікою тощо);

- пенсійне забезпечення (пенсії за спеціальним статусом: державні службовці, народні депутати, журналісти, працівники Нацбанку, прокурорські працівники, судді, науковці, ліквідатори аварії на ЧАЕС, військовослужбовці та ін.; трудові пенсії, пенсії за вислугу років, пенсії в разі втрати годувальника, пенсії по інвалідності; соціальні пенсії для осіб, які не мають трудового стажу з поважних/без поважних причин);

- соціальна допомога (домашнє обслуговування самотніх непрацездатних громадян, соціальна та медична реабілітація, побутові послуги);

- субсидії на житлово-комунальні послуги (на оплату житла, придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного палива, водопостачання, теплопостачання, газопостачання, водовідведення, електроенергію).

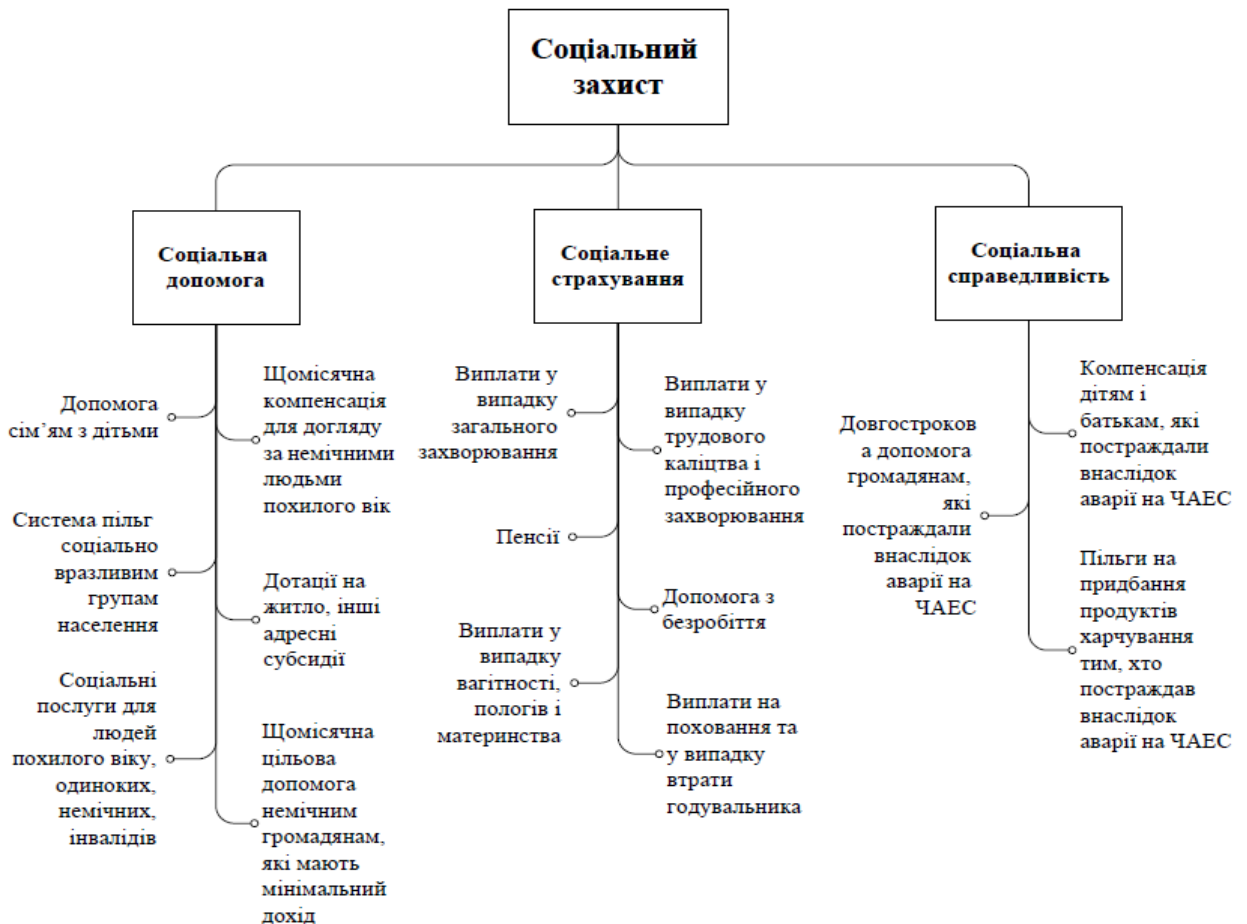

Рис. 1.2. Складові системи соціального захисту населення

Проте аналіз цієї структури виявляє деякі неточності. Хоча пенсійне забезпечення розглянуто детально, соціальна допомога охоплює лише певні аспекти. Це викликає питання щодо того, чи всі вразливі категорії населення враховані в цій системі, і чи це весь обсяг соціального захисту, який надається державою.

Н.Борецька [18] також пропонує класифікацію системи соціального захисту населення, але не надає їй чіткої структури. Вона акцентує увагу на соціальних стандартах, виділяючи прожитковий мінімум, мінімальний споживчий бюджет і бюджет високого достатку. Однак це не весь перелік соціальних стандартів, а бюджет високого достатку залишається незрозумілим, ймовірно, маючи на увазі оптимальний (раціональний) споживчий бюджет.

Після аналізу різних підходів до структури системи соціального захисту, можна дійти висновку, що ключовими її елементами є (рис.1.3): соціальне страхування; соціальна допомога; соціальні гарантії та стандарти; соціальні послуги.

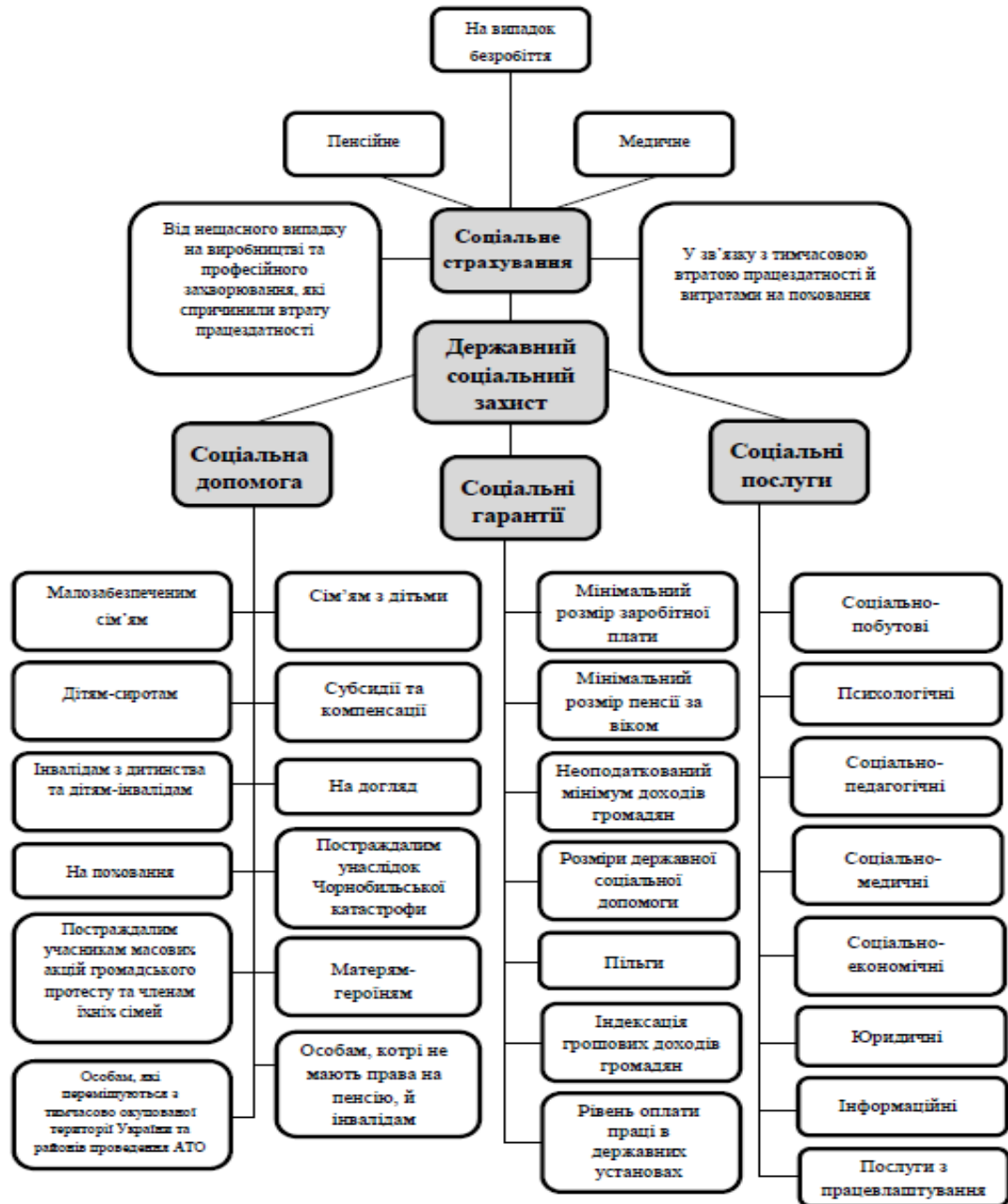

Рис. 1.3. Структура державної системи соціального захисту населення в Україні

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування включає права, обов'язки та гарантії, які забезпечують соціальний захист у випадках хвороби, втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від людини

обставин, старості та інших випадках, передбачених законом, за рахунок фондів, що формуються зі страхових внесків власників, громадян, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом України "Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" [19].

Зазначимо, що перерви в роботі, спричинені об'єктивними причинами (хворобою, травмами, вагітністю, безробіттям тощо), не можуть бути оплачені з фонду заробітної плати. Тому держава має створити умови, за яких втрачені доходи будуть компенсовані з окремих джерел. Відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування", в Україні функціонують чотири фонди соціального страхування, кошти яких не входять до складу Державного бюджету України і мають окремі бюджети. Це Пенсійний фонд України, Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, та Фонд соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності.[20]

З 1 січня 2015 року набрав чинності Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці" від 28 грудня 2014 року №77-VIII. Відповідно до нього передбачено створення Фонду соціального страхування шляхом об'єднання Фонду соціального страхування від нещасних випадків та професійних захворювань і Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності.

Соціальне страхування поділяється на два види: обов'язкове та добровільне. Обов'язкове включає: державне пенсійне страхування; державне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності й витратами на поховання; державне медичне страхування; державне страхування на випадок безробіття; державне страхування від нещасного випадку на виробництві й професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності. Добровільне включає: медичне та пенсійне страхування.

Закони України про загальнообов'язкове державне страхування визначають такі види страхування:

Пенсійне страхування [21-22]: пенсії за віком, з інвалідності внаслідок загального захворювання (включаючи каліцтво, не пов'язане з роботою, інвалідність з дитинства); пенсії у зв'язку з втратою годувальника; медичні профілактично-реабілітаційні заходи; допомога на поховання пенсіонерів.

Страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами на поховання [23]: допомога за тимчасовою непрацездатністю (включаючи догляд за хворою дитиною); допомога з вагітності та пологів; допомога на поховання (крім поховання пенсіонерів, безробітних та осіб, котрі померли від нещасного випадку на виробництві); забезпечення оздоровчих заходів.

Медичне страхування [24]: діагностика й амбулаторне лікування; стаціонарне лікування; надання лікарських засобів і виробів медичного призначення; профілактика й освітні заходи; медична реабілітація осіб, які перенесли важкі операції або мають хронічні захворювання.

Страхування на випадок безробіття [25]: допомога з безробіття; відшкодування витрат, пов'язаних із професійною підготовкою або перепідготовкою та профорієнтацією; дотація роботодавцеві для працевлаштування безробітних, включаючи молодь на перше робоче місце; допомога на поховання безробітного; профілактичні заходи для запобігання настанню страхових випадків.

Страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, що спричинили втрату працездатності [26]: профілактичні заходи для запобігання нещасним випадкам на виробництві й професійним захворюванням; відновлення здоров'я та працездатності потерпілого; допомога з тимчасової непрацездатності унаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання; відшкодування збитків, заподіяних працівникові каліцтвом чи іншим ушкодженням здоров'я, пов'язаним із виконанням ним трудових обов'язків; пенсія за інвалідністю внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання; пенсія у зв'язку з утратою

годувальника, який помер через нещасний випадок на виробництві або професійне захворювання; допомога на поховання осіб, які померли внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання.

Добровільне соціальне страхування ще не отримало широкого поширення серед українців, але ми вже спостерігаємо його зародження в Україні. Зневірені в державних обіцянках і керуючись переконанням, що «уряд може дати набагато більше, ніж просто можливості, але також може не дати нічого, крім можливостей» [27, с. 58], деякі українські громадяни починають самотійно забезпечувати власний захист. Однак кількість людей, здатних подбати про себе та свою родину, обмежена. Водночас бізнес також здатен забезпечити соціальний захист працівників, адже "соціальний пакет" є перевагою для співробітників компанії.

Соціальна допомога суттєво відрізняється від соціального страхування. Основна відмінність полягає в тому, що соціальну допомогу може отримати лише людина, яка опинилася у скрутному матеріальному становищі за певними критеріями, встановленими законодавством. Виплати зі соціального страхування надаються незалежно від матеріального становища за умови, що людина застрахована та сплачує єдиний соціальний внесок. Цей внесок, згідно із Законом України "Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування" [28], є консолідованим страховим внеском, який збирається до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування на регулярній основі з метою забезпечення захисту в випадках, передбачених законодавством, та гарантує права застрахованих осіб і членів їхніх сімей на отримання страхових виплат (послуг) за діючими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування [29, с. 133].

До державної соціальної допомоги належать такі види:

Допомога сім'ям з дітьми: у зв'язку з вагітністю та пологами; за народження дитини; з догляду за дитиною до трирічного віку; за усиновлення дитини; на дітей самотнім матерям; на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування

Допомога малозабезпеченим сім'ям: щомісячна грошова допомога сім'ї, середньомісячний сукупний дохід якої менший за прожитковий мінімум

Допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам: інвалідам з дитинства I, II, III груп; на дітей-інвалідів до 18 років; надбавка на догляд за дитиною-інвалідом віком до 6 років; надбавка на догляд за дитиною-інвалідом від 6 до 18 років; надбавка на догляд за інвалідами з дитинства I групи (підгрупи А, Б); одиноким інвалідам з дитинства II і III груп, які потребують постійного догляду.

Допомога особам, які не мають права на пенсію, і інвалідам: допомога на догляд малозабезпеченим інвалідам I групи (підгрупи А, Б); допомога священнослужителям, церковнослужителям; допомога на догляд одиноким малозабезпеченим особам (окрім інвалідів I групи); допомога інвалідам I, II, III груп; допомога особам, які досягли 63 років

Компенсаційні виплати та допомоги постраждалим внаслідок Чорнобильської катастрофи: одноразова компенсація учасникам ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС; допомога дітям-інвалідам внаслідок Чорнобильської катастрофи; одноразова компенсація сім'ям, які втратили годувальника, зарахованого до учасників ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС; щорічна допомога на оздоровлення; компенсація вартості санаторно-курортного лікування; компенсація проїзду до будь-якого пункту України раз на рік і назад; щомісячна грошова допомога через обмеження споживання продуктів харчування місцевого виробництва; компенсація 50% (25%) вартості продуктів харчування; щомісячна виплата на дітей шкільного віку; грошова допомога батькам дітей, які не харчуються в закладах, розташованих на територіях радіоактивного забруднення; компенсація за оплату електроенергії, газу та опалення житла. Тимчасова державна допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів або місце проживання яких невідоме. Соціальна допомога дітям-сиротам, позбавленим батьківського піклування, та грошове забезпечення прийомним батькам.

Допомога на догляд:

щомісячна грошова допомога малозабезпеченій особі, яка проживає з інвалідом I чи II групи з психічним розладом

Компенсація фізичній особі, що надає соціальні послуги.

Компенсаційна виплата особі, яка доглядає за інвалідом І групи або особою, що досягла 80 років.

Субсидії для відшкодування витрат на оплату житлово-комунальних послуг.

Субсидії на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива.

Грошова компенсація замість санаторно-курортної путівки.

Компенсація вартості санаторно-курортного лікування.

Пільга на придбання твердого палива.

Пільга на придбання скрапленого газу.

Одноразова винагорода жінкам із почесним званням "Мати-героїня".

Допомога на поховання:

для осіб, не застрахованих у системі загальнообов'язкового страхування (студенти, учні профтехучилищ тощо).

Допомога постраждалим учасникам масових акцій протесту та членам їхніх сімей.

Щомісячна адресна допомога переселенцям з тимчасово окупованих територій та районів проведення АТО.

Соціальний захист військовослужбовців та членів їхніх сімей здійснюється відповідно до Законів України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" (1991 р.), "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту" (1993 р.) та інших нормативно-правових актів.

Узагальнені дані щодо видів державної соціальної допомоги подано на рисунку 1.4.

Адресна соціальна допомога може надаватися у грошовій, натуральній та безготівковій формах. У економічній літературі грошова та натуральна соціальна допомога достатньо досліджені. Проте безготівкова форма потребує додаткового вивчення. Вона включає компенсації, субсидії для соціально вразливих верств населення та пільги для окремих категорій громадян.

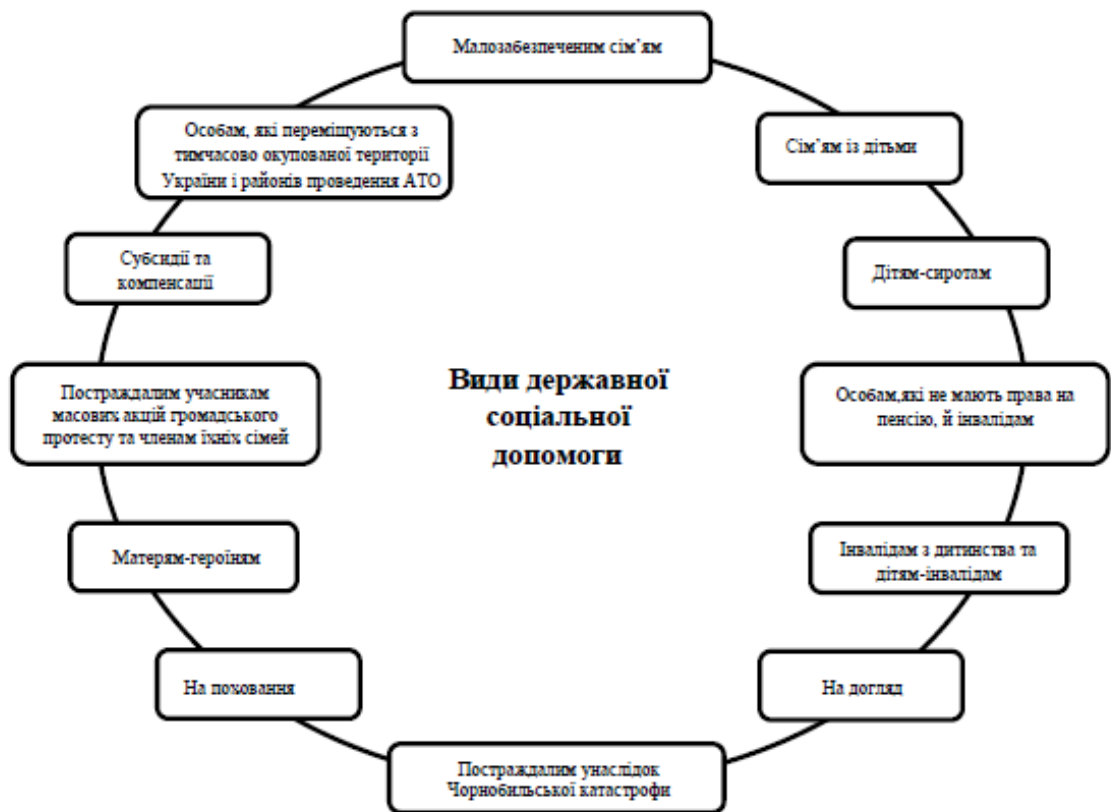

Рис.1.4. Види державної соціальної допомоги в Україні

Для ефективної системи соціального захисту необхідні державні соціальні гарантії. Відповідно до Закону "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" (2000 р.), до них належать: – мінімальний розмір заробітної плати; – мінімальний розмір пенсії за віком; – неоподаткований мінімум доходів громадян; – розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат [30].

Також до соціальних гарантій входять: пільги; державні гарантії рівня життя для постраждалих від аварії на Чорнобильській АЕС; регулювання оплати праці в установах, фінансованих з бюджетів; стипендії для учнів професійно-технічних і студентів вищих державних навчальних закладів; індексація доходів населення для підтримки життєвого рівня та купівельної спроможності при зростанні цін; гарантовані обсяги соціально-культурного, житлово-комунального, транспортного, побутового обслуговування, а також у сфері освіти й охорони здоров'я; забезпечення пільгових умов для окремих категорій громадян, які

потребують соціальної підтримки. Основні державні соціальні гарантії, що є джерелом існування, повинні бути не нижчими за прожитковий мінімум [31].

Закон України "Про прожитковий мінімум" визначає його як вартісну величину, достатню для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження здоров'я через набір продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та послуг для задоволення основних соціальних і культурних потреб.

Прожитковий мінімум має дві форми: фізіологічний і соціальний. Фізіологічний мінімум охоплює витрати на задоволення найнеобхідніших фізіологічних потреб, зокрема основних послуг, без придбання одягу та інших непродовольчих товарів, орієнтуючись на умови, що межують з біологічним виживанням. Соціальний мінімум включає фізіологічний мінімум і витрати на задоволення мінімальних духовних і соціальних потреб, необхідних для прийняттого рівня життя. Закон також зазначає, що бідні верстви населення повинні мати нормальні житлові умови.

Рівень соціальної захищеності населення визначається тим, наскільки фактичні показники відповідають соціальним нормативам і стандартам. Держава гарантує і забезпечує такі стандарти: – мінімальний споживчий бюджет; – оптимальний (раціональний) споживчий бюджет; – прожитковий мінімум; – мінімальна заробітна плата; – мінімальна пенсія; – неоподаткований мінімум.

Кожен з цих стандартів відображає певний рівень споживання життєвих благ. Найважливішим є мінімальний споживчий бюджет, який складається з соціальних норм, що виражають уявлення про мінімальний рівень задоволення потреб людей на конкретному історичному етапі. Він відповідає рівню доходу, що дозволяє задовольнити мінімальні фізіологічні норми споживання харчування, одягу, взуття, культурно-побутових товарів і основних послуг. Потреби різних груп населення враховуються через диференціацію нормативів споживання для дітей різних вікових груп, працездатних чоловіків і жінок, пенсіонерів, жителів міст і сіл, сімей різного складу.

Оптимальний (раціональний) споживчий бюджет відображає структуру споживання матеріальних і духовних благ, що забезпечують найповніше задоволення потреб людини відповідно до рівня розвитку продуктивних сил.

Мінімальний розмір оплати праці є нижньою межею заробітної плати, яка встановлюється (теоретично) для найменш кваліфікованої праці. Його рівень слугує основою для розрахунку всіх інших ставок заробітної плати. Мінімальний розмір пенсії, допомоги та стипендії також є нижньою межею і визначається відповідними нормативними актами, розраховуючись на основі встановленого рівня мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму. Розміри основних соціальних гарантій визначаються на основі соціальних стандартів. Державні соціальні стандарти обов'язково враховуються при розробці програм економічного та соціального розвитку. Соціально-економічне значення цих показників буде розглянуто у другому розділі дисертації.

Ще однією важливою соціальною гарантією держави є система пільг, що залишилася від адміністративно-командної економіки. Нинішня система пільг в Україні не відповідає своєму призначенню, оскільки здебільшого посилює соціальну несправедливість: найвразливіші верстви населення найменш охоплені діючими пільгами порівняно із заможними громадянами. Права на пільги визначені 45 законодавчими й нормативно-правовими актами. З них права на пільги та компенсації за професійною ознакою регламентовані 22 законами, указами Президента та постановами Кабінету Міністрів і Верховної Ради України, а пільги за соціальними ознаками – 23 законодавчими актами.

Сьогодні система соціальної допомоги характеризується непрозорістю та запутаністю через несистемність законодавства. Пільги за соціальними ознаками мають 45 категорій громадян, за професійною ознакою – 57 категорій, за заслуги перед державою – 14 категорій. Загалом 116 категорій мають право на понад 125 видів пільг, і ця цифра не враховує членів сім'ї пільговиків. Крім того, існує 76 видів соціальних виплат, компенсацій та відшкодувань, на які мають право 132 категорії громадян [32].

Детальніший розгляд проблеми та можливі шляхи її вирішення висвітлені у третьому розділі дисертаційної роботи.

Дослідники виділяють такі види пільг:

За заслуги перед державою:

- ветерани війни (учасники бойових дій і члени їхніх сімей; інваліди війни та члени їхніх сімей; учасники війни);
- ветерани військової служби та прирівняні до них особи (ветерани державної пожежної охорони та члени їхніх сімей; ветерани органів внутрішніх справ і члени їхніх сімей; ветерани інших воєнізованих формувань та члени їхніх сімей);
- особи з трудовими заслугами (ветерани праці; особи з особливими трудовими заслугами та члени їхніх сімей; повні кавалери ордена Трудової Слави; інваліди, нагороджені знаками Шахтарської доблесті трьох ступенів);
- особи зі заслугами перед державою (Герої України; особи з особливими заслугами перед державою та члени їхніх сімей; Герої Радянського Союзу; повні кавалери ордена Слави);
- донори (почесні донори України та СРСР).

За професійною ознакою:

- військовослужбовці та прирівняні до них особи (військовослужбовці Збройних Сил України та члени їхніх сімей; працівники СБУ та члени їхніх сімей; працівники органів внутрішніх справ та члени їхніх сімей; працівники органів цивільного захисту та служби пожежної охорони і члени їхніх сімей; службовці інших воєнізованих формувань та члени їхніх сімей);
- судді (судді та члени їхніх сімей; судді у відставці);
- працівники прокуратури (прокурори, слідчі прокуратури та члени їхніх сімей);
- працівники податкових органів (працівники податкової міліції та члени їхніх сімей; працівники податкової служби та члени їхніх сімей);
- народні депутати та члени їхніх сімей; депутати місцевих рад;

- державні службовці (посадові особи місцевого самоврядування; службовці державної контрольно-ревізійної служби та члени їхніх сімей; державні службовці; дипломатичні представники та члени їхніх сімей);
- державні виконавці та судові експерти (державні виконавці та члени їхніх сімей; працівники державних спеціалізованих установ судових експертиз);
- працівники гірничого та видобувного комплексу (працівники гірничих підприємств; шахтарі та члени їхніх сімей);
- працівники сільського господарства (працівники агропромислового комплексу; спеціалісти із захисту рослин; працівники соціальної сфери села; спеціалісти ветеринарної медицини);
- працівники освіти та науки (працівники освіти, культури; педагогічні та науково-педагогічні працівники);
- медичні та фармацевтичні працівники;
- журналісти.

Для соціально незахищених верств населення:

- інваліди та члени їхніх сімей (малозабезпечені особи, що проживають з інвалідом I або II групи внаслідок психічного розладу; діти-інваліди та їхні батьки; інваліди з дитинства та члени їхніх сімей; особи, які отримують психіатричну допомогу);
- учасники війни (інваліди та діти війни);
- жертви радянського режиму (жертви нацистських переслідувань та члени їхніх сімей; жертви політичних репресій та члени їхніх сімей; депортовані особи, що повернулися в Україну на постійне проживання, та їхні сім'ї);
- громадяни похилого віку (самотні громадяни пенсійного віку; громадяни пенсійного віку, які не мають права на пенсію);
- особи, що не мають права на пенсію (інваліди з дитинства; церковнослужителі та священнослужителі; біженці, іноземці та апатриди, які постійно проживають на території України; жінки з почесним званням "Мати-героїня");

- діти та молодь (діти з малозабезпечених сімей; учні шкіл; дітисироти);
 - сім'ї з дітьми (малозабезпечені сім'ї; саодинокі матері з дітьми; сім'ї у тяжких життєвих ситуаціях; опікуни/піклувальники, усиновлювачі, прийомні батьки);
 - сільські жителі та мешканці гірських районів (сільські жителі; особи, що переселилися до трудонедостатніх сільських населених пунктів; мешканці гірських населених пунктів);
 - особи, уражені ВІЛ/СНІД (хворі на СНІД та члени їхніх сімей; ВІЛ-інфіковані та члени їхніх сімей);
 - постраждали від Чорнобильської катастрофи (ліквідатори та постраждали від Чорнобильської катастрофи);
 - тимчасово непрацюючі громадяни (безробітні громадяни та їхні утриманці; тимчасово непрацездатні громадяни; вагітні жінки);
 - колишні ув'язнені (звільнені з-під варти особи; люди, звільнені з місць позбавлення або обмеження волі);
- бездомні громадяни (бездомні громадяни; безпритульні діти).

Закон України, що внесений 28 грудня 2014 року, обмежує деякі пільги та виплати для певних груп осіб [33]. Цей закон також визначає систему соціальних послуг як важливу складову системи соціального захисту. Однак у наукових джерелах питання соціальних послуг часто залишаються недостатньо висвітленими. Згідно з Законом України "Про соціальні послуги" від 19 червня 2003 року, соціальні послуги це різноманітні заходи, спрямовані на надання допомоги особам або певним соціальним групам, які опинилися у складних життєвих обставинах та не можуть самостійно подолати їхні проблеми [34].

Той же Закон визначає основні принципи, форми, види та суб'єкти отримання соціальних послуг. Основна мета системи соціальних послуг полягає у сприянні особам у складних життєвих обставинах, які не можуть подолати їх самостійно, у попередженні виникнення складних ситуацій та у створенні умов для самостійного вирішення життєвих проблем.

Соціальні послуги надаються у формі матеріальної допомоги (грошової або натуральної) та соціального обслуговування (на місці проживання особи, у стаціонарних установах, реабілітаційних закладах тощо). Відповідно до законодавства України, соціальні послуги можуть бути різних типів, включаючи соціально-побутові, психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні та інші.

Право на отримання соціальних послуг мають всі громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, які мешкають на території України та опинилися у складних життєвих обставинах. Послуги можуть бути надані як за плату, так і безкоштовно, зокрема, для громадян, які не здатні самостійно забезпечити собі догляд, або для дітей та молоді, які опинилися у складних ситуаціях.

Фінансування соціальних послуг здійснюється за рахунок державних та місцевих бюджетів, а також інших джерел, включаючи благодійність, але проблема доступності та ефективності цих послуг залишається актуальною. Розгляд цього питання знаходиться на порядку денному різних наукових та законодавчих форумів з метою наближення законодавства України до європейських стандартів.

Отже, 30 жовтня 2014 року відбулася Міжнародна конференція в Києві на тему «Пріоритети розвитку системи соціальних послуг у контексті досвіду Європейського Союзу та процесів децентралізації в Україні», організована Міністерством соціальної політики України та Французьким Агентством з розвитку координації міжнародних відносин у сфері соціального захисту (ADECRI) у рамках Twinning проекту «Підтримка розвитку системи соціальних послуг в Україні». Участь у конференції взяли представники Міністерства соціальної політики, Делегації ЄС в Україні, Посольства Іспанії та Франції в Україні [35].

Важливо зауважити, що сьогодні близько 13 мільйонів пенсіонерів, 2,6 мільйона осіб із обмеженими можливостями, 2 мільйона чорнобильців, 1,6 мільйона ветеранів Другої світової війни та інші верстви населення покладаються

на політику соціального захисту держави та державну підтримку. Цей список також включає людей, які постраждали під час АТО на сході країни та їхніх родичів. Однак на практиці держава поки що не забезпечує їм ефективну допомогу, хоча на теоретичному рівні це передбачено. В розділі 3 ми наводимо пропозиції щодо удосконалення системи соціальних послуг.

Аналіз структури системи соціального захисту населення України показує, що вона розгалужена та широко охоплюється, але, на жаль, у певній мірі несправедлива. Тому функціонування деяких її елементів потребує перегляду та модернізації відповідно до сучасних умов.

1.3. Еволюція поглядів на соціальний захист населення та його економічний зміст

Погляди вчених провідних економічних шкіл щодо ролі, місця й форм соціального захисту зазнали значної еволюції. Важливо також звернути увагу на окремі теоретичні концепції, які колись були корисними та необхідними, але нині призабуті. Вивчення таких ідей дозволяє відкрити нові істини, застосувати методи та інструменти, що впорядковують суспільне життя й спрямовують на майбутнє.

Розгляд цього питання починається з економічної думки Стародавнього світу та Середньовіччя. Видатний представник давньогрецької школи Арістотель детально аналізував поняття держави, її роль у розподілі суспільних благ та праці у своїй роботі "Політика" [36, с. 239]. Він зазначав, що держава "створюється заради потреб життя, але існує заради досягнення благоустрою людини та має реалізовувати уявлення про справедливість, пов'язане з уявленням про державу". За Арістотелем, держава повинна гарантувати кожній людині "сприятливі для щастя обставини", але менше тим, хто перебуває "в кращих умовах". Особливу увагу мислитель приділяв задоволенню першочергових потреб населення. "У демократичних державах, – зазначав він, – знатні, маючи однакові права з рештою, прагнуть користуватися привілеями", рівень яких не завжди відповідає їхнім

заслугам. Кожен громадянин, за Арістотелем, повинен отримувати з розподілених доходів достатньо коштів для "придбання невеликої ділянки землі" або для можливості "вести торгівлю чи сільське господарство", оскільки "злидні псують демократичний устрій".

Відомий представник меркантилізму А. Монкретьєн, досліджуючи проблему добробуту країни, вважав, що королівська влада повинна керуватися інтересами своїх підданих. У праці "Трактат з політичної економії" він засуджував розкіш, яка призводить до "фатального розорення" держави. Однак, учений допускав розкіш у споживанні місцевої продукції, якщо прибуток залишається в країні [37, с. 133].

Засновник англійської школи класичної політичної економії В. Петті у своїх "Економічних та статистичних працях" детально описав механізм визначення заробітної плати, який би забезпечував робітникам дохід, достатній для задоволення їхніх мінімальних потреб [37, с. 70–71]. Низька заробітна плата, на його думку, сприяла б капіталістам у отриманні прибутків, накопиченні капіталу та зміцненні конкурентоспроможності на зовнішніх ринках. Водночас держава повинна дбати про соціальний захист найбідніших верств населення, забезпечуючи підтримку сиріт, підкинутих дітей, немічних людей та тих, хто потребує роботи.

Французький економіст, основоположник школи фізіократів Ф.Кене вважав, що джерело додаткової вартості знаходиться у сфері виробництва. Він першим спробував сформулювати абстрактно-економічну модель матеріального відтворення та розподілу сукупного суспільного продукту, зокрема у праці "Економічна таблиця". На його думку, суспільний продукт дає змогу задовольняти життєві потреби основних суспільних класів. Величину заробітної плати Кене визначав як мінімум засобів існування, підтримуючи водночас матеріальне стимулювання працівників, оскільки достаток стимулює працелюбність.

Соціальні питання також вивчали класики економічної теорії, включаючи одного з її найвизначніших представників – Адама Сміта. У своїй відомій праці "Дослідження про природу і причини багатства народів" він аналізує важливі

соціальні аспекти, такі як взаємовідносини між роботодавцями і працівниками на ринку праці, проблему зарплат тощо. У своїй концепції економічної людини Сміт підкреслює, що, задовольняючи свої інтереси, людина одночасно задовольняє інтереси всього суспільства, частиною якого вона є; примножуючи своє багатство, індивід тим самим збільшує багатство суспільства загалом, за умов наявності можливості та свободи дій. Адам Сміт негативно ставився до зубожіння працюючого населення, бідності та соціальної несправедливості. Він стверджував: "Жодне суспільство не може процвітати і бути щасливим, якщо значна частина його членів бідна і нещаслива". Крім того, він наголошував, що справедливість вимагає, щоб люди, які годують, одягають і будують житло для всього суспільства, "отримували таку частку продуктів своєї праці, щоб самі могли мати необхідні їм їжу, одяг і житло".

У дослідженнях видатного англійського економіста Д. Рікардо особлива увага приділяється заробітній платі як ключовій соціально-економічній категорії. За його висновками, природну вартість праці потрібно зближувати з сумою життєвих благ, які не лише забезпечують життя робітників і їхніх сімей, але й сприяють їхньому розвитку. У своїй праці "Засади політичної економії та оподаткування" він порівнює оподаткування заробітної плати з оподаткуванням предметів першої необхідності. "Основна відмінність між оподаткуванням предметів першої потреби і оподаткуванням заробітної плати полягає в тому", – зауважує він, – "що перше автоматично призводить до підвищення цін на ці предмети, а друге – ні".

Д. Рікардо також приділяв значну увагу проблемам прожиткового мінімуму після формулювання Т. Мальтусом теорії народонаселення. За цією теорією, він вважав, що народ повинен бути відповідальним передусім за свої власні страждання, бо бідність – це результат "легковажності й неосвіченості". В початкових виданнях "Закону про народонаселення" Т. Мальтус заявляв, що якщо батьки не можуть забезпечити харчі для своїх дітей або суспільство не може використовувати їхню працю, то вони не мають права вимагати харчі, бо вони – зайва в цьому світі.

За думкою С. Сісмонді, не держава повинна бути відповідальною за добробут трудящих та їхніх сімей, але господар. Отже, класики політекономії вважали, що соціальний захист не є прерогативою держави і міг би бути покладений на населення або на часткових меценатів і благодійників. За думкою Ф. Гайєка та М. Фрідмена, соціальні програми обмежують права людини, порушуючи справедливність вільного ринку, який здатний самостійно формувати об'єктивні суспільні відносини та забезпечити незалежність і свободу особистості. Таке перекладання відповідальності за допомогу бідним на державу загалом спричинює шкоду економічній ефективності, оскільки потребує значних витрат, які можна було б використати з користю для економіки.

Незважаючи на те, що ідея держави "нічного сторожа" належить лібералізму, його засновники визнавали відповідальність держави за матеріальне забезпечення збіднілих. Так, І. Кант підкреслював, що основна функція держави – захист прав особистості, але водночас держава повинна отримувати від багатих податки і використовувати їх для допомоги нужденним, які відтак можуть користуватися своїми правами. Роль держави в забезпеченні допомоги бідним позитивно оцінював і Адам Сміт.

Марксистська теорія зосереджується на розумінні соціальних конфліктів, основою яких є протиріччя між найманою працею та капіталом. Наприклад, Карл Маркс вважав, що зростання прибутків капіталіста призводить до зменшення зарплати найманих працівників і, в кінцевому підсумку, до їхнього зубожіння. Лише соціальна революція може призвести до знищення найманої праці і перетворення "капіталу" на колективну власність, що належить усім членам суспільства.

Концепція "демократичного соціалізму" розвивалася після Другої світової війни. Її основу складала ідея проведення реформ у західних соціально-економічних системах, щоб визначити закономірності трансформації суспільства. Соціалізм мав сприяти здійсненню принципів демократії в соціальній сфері, включаючи широкомасштабну соціальну політику для забезпечення надійного

соціального захисту населення, реформування соціальної сфери і створення профспілкових організацій.

У 90-х роках XIX століття формувалися погляди, ідеї та концепції з вираженим етичним спрямуванням, які були спрямовані на вирішення соціальних питань. В економічній теорії представники соціального напрямку досліджували економіку як частину соціальної системи, аналізували проблеми соціальних інститутів, таких як держава та громадські об'єднання, а також проблеми соціальної справедливості. В своїх працях "Соціальні категорії" (1896) та "Мета в народному господарстві" (1907) відомий учений цього напрямку Рудольф Штольцман обґрунтовував підпорядкування економіки моральним ідеалам. Він розглядав капіталістичне виробництво як засіб досягнення моральних цілей і прагнув до регулювання доходів населення через сутність закону вартості. За Штольцманом, підприємці були організаторами виробництва та лідерами нації, а робітники – виконавцями, які опікувалися їхнім благополуччям.

У теорії неокласицизму велике значення приділяється одному з її засновників, вже згаданому вченому Альфреду Маршаллу. Він сформулював основні соціальні права, надаючи статус громадянина соціальної основи. Ці права включають право на мінімальний соціально-економічний рівень та захист, право на життя відповідно до прийнятих у певному суспільстві стандартів, а також право на користування усіма соціальними благами. Учений розглядав спрощений перелік "насущних життєвих благ" для некваліфікованих працівників Англії, які можуть служити основою для розрахунку гарантованої мінімальної зарплати.

Згідно з італійським ученим В. Парето, найкращий спосіб поліпшення становища бідних полягає в тому, щоб "багатство зростало швидше, ніж населення". Він вважав, що основою державних доходів має бути оподаткування доходів більшості населення, а не великих статків. Тому Парето заперечував відміну непрямих податків і впровадження прогресивного оподаткування капіталів.

На розвиток концепцій соціально орієнтованої економіки значно вплинуло кейнсіанство. Засновник цієї школи, відомий англійський науковець Дж. Кейнс, у

праці "Загальна теорія зайнятості, процента і грошей" (1936 р.) розробив основні положення теорії регулювання виробництва та зайнятості [37, с. 47]. У кейнсіанській теорії проблема соціального захисту населення набуває форми моделі соціального маневрування доходами [8, с. 34]. За цією теорією, доходи людини вирівнюються протягом її життя, а держава активно втручається у соціальну сферу, забезпечуючи допомогу, пенсії тощо. Кейнсіанська теорія передбачає можливість рівноваги в умовах безробіття, стверджуючи, що в конкурентній економіці немає механізму, який би гарантував повну зайнятість. Вона критикує внутрішні відновлювальні сили ринкового механізму та обґрунтовує необхідність активного державного регулювання економіки, що включає широкі бюджетні витрати, соціальне страхування, допомогу з безробіття тощо [8, с. 34].

І. Валлерстайн дотепно зауважив щодо перетворення ринку на ідола: "Витягнутий з відхожого місця, де він дотепер ганебно переховувався, 'ринок' гордливо походить з пихатим виглядом серед політиків, плебеїв і професорів по всьому світу, прикидаючись панацеєю від усіх соціальних хвороб. Вам не вистачає їжі, вам набридли бюрократи й політики, вас пригноблюють думки про власне майбутнє, ви переймаєтесь з приводу нещодавнього розлучення? Спробуйте ринок! Ви забули душевний спокій, який мали ваші діди? Спробуйте ринок! Вже давно не секрет, що сфера соціального забезпечення не входить до кола інтересів приватного бізнесу, а це здатне спричинити соціальну напруженість і політичну нестабільність" [5, с. 87].

Отже, кейнсіанство визнало необхідність державного управління економікою для регулювання виробництва та зайнятості і перерозподілу доходів. Ця концепція була розвинута в теорії та практиці "держави загального добробуту", яка передбачає суцільне охоплення соціальним забезпеченням усіх громадян, незалежно від їхнього трудового внеску, хоча цей чинник і досі впливає на розмір окремих соціальних виплат, що перевищують соціальний мінімум.

Доктрина держави загального добробуту та відповідні механізми соціального захисту ґрунтуються на принципах соціальної справедливості,

забезпечуючи матеріальну підтримку всім, хто її потребує, а не лише тим, хто заробив право на соціальні виплати своєю працею [8, с. 34–35]. Ідея держави загального добробуту виникла як альтернатива ліберальній державі, яка не змогла забезпечити соціальні права та гідний рівень життя для всіх громадян. Класичний лібералізм обмежувався формальним проголошенням прав людини, не пропонуючи механізмів для їх реалізації. Натомість держава загального добробуту наповнила права кожної людини реальним змістом і здійснює політику, спрямовану на їх забезпечення. Учений К. Еспін-Андерсен, базуючись на емпіричному аналізі, розробив схему, яка диференціює види держав загального добробуту з урахуванням змін у системах стратифікації, ступеня розширення соціальних прав і суспільно-приватної організації соціального забезпечення (табл. 1.2).

Особливу увагу він приділив Швеції, де держава добробуту мінімізує соціальну нужденність і максимізує зайнятість. Філософія цієї моделі полягає в тому, що кошти, витрачені на соціальні програми, призводять до значних заощаджень в інших сферах. Основні характеристики шведської держави загального добробуту включають "продуктивну" превентивну соціальну політику, незначні витрати на допомогу з безробіття і значні інвестиції в організацію зайнятості, перекваліфікацію, мобільність робочої сили, профілактику хвороб і нещасних випадків, а також допомогу родинам. Науковець Н. Гінсбург доповнив цю класифікацію, запропонувавши ще один тип держави загального добробуту – Британську ліберально-колективістську модель, яка поєднує соціалістичні та ліберальні елементи.

Економісти інституційного напрямку, такі як Е. Долан, Т. Лоуві, І. Крістол та інші, аналізували соціальний захист як спосіб вирішення протиріч між можливостями ринку та потребами населення. Вони вважають, що державну допомогу повинні отримувати лише найбільш потребуючі, а решта повинна самостійно забезпечувати себе. Основною причиною дихотомії суспільства вони бачать протиріччя між інтересами бізнесу (ринку) та інтересами різних верств населення. Механізм соціального маневрування, який штучно регулює рівень цін

і заробітної плати, зайнятість, рівень життя, визнається неефективним, оскільки він лише знижує соціальні протиріччя, але не стимулює економічний розвиток [8, с. 37].

З погляду інституціоналістів, основним засобом соціального захисту має бути можливість для всіх працездатних громадян самостійно отримувати трудовий дохід. Держава повинна сприяти цьому через програми професійної підготовки, регулювання зайнятості та зміцнення статусу сім'ї. Люди з обмеженою працездатністю або непрацездатні мають бути захищені трансфертними програмами соціального страхування, допомоги та забезпечення. Таким чином, у багатьох країнах виникла нова система державного втручання у сферу соціального захисту – "соціальне ринкове господарство" .

Ідею "соціального контролю" держави над економікою, розроблену Т. Вебленом, у післявоєнний період досліджували Г. Мінз, А. Берле, Дж. Кларк та Дж. Гелбрейт. У своїх працях "Американський капіталізм" (1952 р.), "Суспільство достатку" (1958 р.), "Нове індустріальне суспільство" (1967 р.), "Економічні теорії та цілі суспільства" (1973 р.) Дж. Гелбрейт розвиває теорію "нового соціалізму". Він стверджує, що американська економіка складається з двох систем:

Плануючої, до якої належать великі корпорації, здатні впливати на зміну ринкової кон'юнктури та політику уряду. Розвиток нового індустріального суспільства пов'язаний саме з розвитком корпорацій.

Ринкової, до якої належать дрібні фірми, що не можуть впливати на економічну політику, тому є безперспективними.

За Дж. Гелбрейтом, соціалізм – це управлінський підхід, де планування слугує інтересам суспільства без кардинальної перебудови існуючої економічної системи. Ефективність у таких галузях, як охорона здоров'я, міське будівництво, транспорт, можлива лише за умови їхньої організації на основі державних структур.

Ще один відомий учений – Дж. Б'юкенен, лауреат Нобелівської премії з економіки, визначив "соціалістичну" і "трансфертну" державу в контексті забезпечення соціально-економічних гарантій. У першому випадку держава

безпосередньо забезпечує виробництво товарів і послуг, не розмежовуючи ці блага на колективні й індивідуальні. Тобто соціалістична держава є прямим виробником, що збігається з марксистською концепцією про власність на засоби виробництва. У другому випадку держава не забезпечує поставки товарів і послуг, а збирає податки з індивідів та груп і передає ці кошти як грошові виплати іншим індивідам і групам у політичному співтоваристві [38, с. 46–47].

З позиції Дж. Б'юкенена, "держава добробуту" є формою трансфертної держави. Основні програми соціально-економічного захисту включають оподаткування всього суспільства прямими і непрямими податками, причому отримані доходи використовуються для виплат людям похилого віку у формі соціальної допомоги або пенсій, бідним – допомоги з бідності, дітям – допомоги багатодітним сім'ям, а також хворим, інвалідам, постраждалим від стихійних лих та іншим групам населення з особливими потребами.

Сучасні економічні теорії здебільшого порівнюють соціальну державу з державою загального добробуту, акцентуючи на державному втручанні в економіку та поєднанні приватної ініціативи і громадського суспільства.

Автори концепції "суспільних благ" – П. Самуельсон і Г. Масгрейв – стверджують, що оскільки приватний сектор зосереджений на отриманні прибутку, він не має стимулів створювати "суспільні блага" для тих, хто за них не платить. Тому держава повинна взяти на себе відповідальність за виробництво таких необхідних товарів і послуг. Проте, як ми бачимо сьогодні, держава значною мірою відмовилася від ролі головного суб'єкта системи соціального захисту. Значно скорочено фінансування освіти й охорони здоров'я, що змушує навчальні заклади та медичні установи переходити на платні послуги.

Англійський соціолог Е. Гідденс ввів у науковий обіг два нових поняття – "соціальне включення" і "соціальне виключення". Він підкреслює, що держава добробуту вже не лише "латає дірки і пом'якшує суспільну нерівність, але й відкриває нові можливості та заохочує ініціативу, творчість і готовність приймати нові виклики". Гідденс наголошує, що значну частину обов'язків щодо підтримки нужденних має взяти на себе суспільство через різноманітні добродійні

організації, але необхідно також підтримувати тих, хто не може самостійно про себе подбати. Таким чином, право на "соціальне включення" поширюється на всіх членів суспільства без винятку.

З точки зору англійського науковця У. Хаттона, розмір допомоги має збільшуватися пропорційно до зростання прибутку на душу населення, і ця допомога повинна дозволяти людині не лише існувати, а й відчувати себе повноцінним членом суспільства. "Межа включення рухається вгору в міру того, як саме суспільство стає багатшим". Однак, ця модель є утопічною, оскільки передбачає підвищення податків на більш забезпечених громадян, що багато хто не підтримує. "Соціальне виключення" означає виключення людини з громадського життя. У сучасному розумінні цей термін охоплює не лише тих, хто опустився на соціальне дно, але й тих, хто багатий, але ухиляється від сплати податків, що заважає здійснювати ефективну соціальну політику.

Аналіз теоретичних підходів основних економічних шкіл до проблеми соціального захисту населення дозволяє зробити висновок, що соціальний захист розглядається як [8]:

- підтримка індивіда в умовах бідності (класичний підхід);

- розв'язання суперечностей між багатством і бідністю шляхом перерозподілу національного доходу від заможних до бідних верств населення (неокласичний підхід);

- соціальне маневрування доходами через вирівнювання доходів протягом життя людини (кейнсіанський підхід);

- розв'язання протиріч між ринковими можливостями та потребами населення, а також між ефективністю суспільного виробництва та соціальною справедливістю (інституційний підхід).

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИКА ТА ПРОБЛЕМАТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

2.1. Діагностування розвитку сфери соціального захисту населення в Україні

Соціальний захист населення в Україні за часи незалежності зазнав значних змін через перехід від радянської моделі до соціально-орієнтованої ринкової економіки, трансформаційні процеси у світовій та міжнародній сферах соціального захисту, впровадження соціальних інновацій, зокрема цифрових технологій, а також через економічні кризи, світову пандемію і російську військову агресію.

Вважаємо за доцільне провести аналіз розвитку соціального захисту населення як складової економічної безпеки держави протягом 2016-2023 років. Цей період є найбільш інформативним для визначення впливу економічних криз та інших політичних і соціальних явищ на систему соціального захисту. Через обмеженість офіційної статистичної інформації деякі аналізи будуть проведені за період 2016-2022 років. Дані за 2022 рік будуть використані з певними обмеженнями через їх неповноту та відсутність. Витрати на соціальний захист населення становлять значну частку ВВП України, тому важливо проаналізувати зміни їх розмірів у відсотках до ВВП за період 2016-2023 років.

Дослідження розвитку соціального захисту в Україні за 2016-2023 роки показало, що витрати на соціальний захист зростали повільніше, ніж ВВП країни. Це призвело до зменшення частки витрат на соціальний захист у ВВП на 3%: з 10,8% у 2016 році до 7,8% у 2023 році. (рис.2.1.)

Скорочення соціальних витрат порівняно з попереднім роком відбувалося лише як реакція на кризові явища в національній економіці України. Частка витрат на соціальний захист демонструвала залежність від фази економічного розвитку: у періоди найбільшого зростання ця частка збільшувалася.

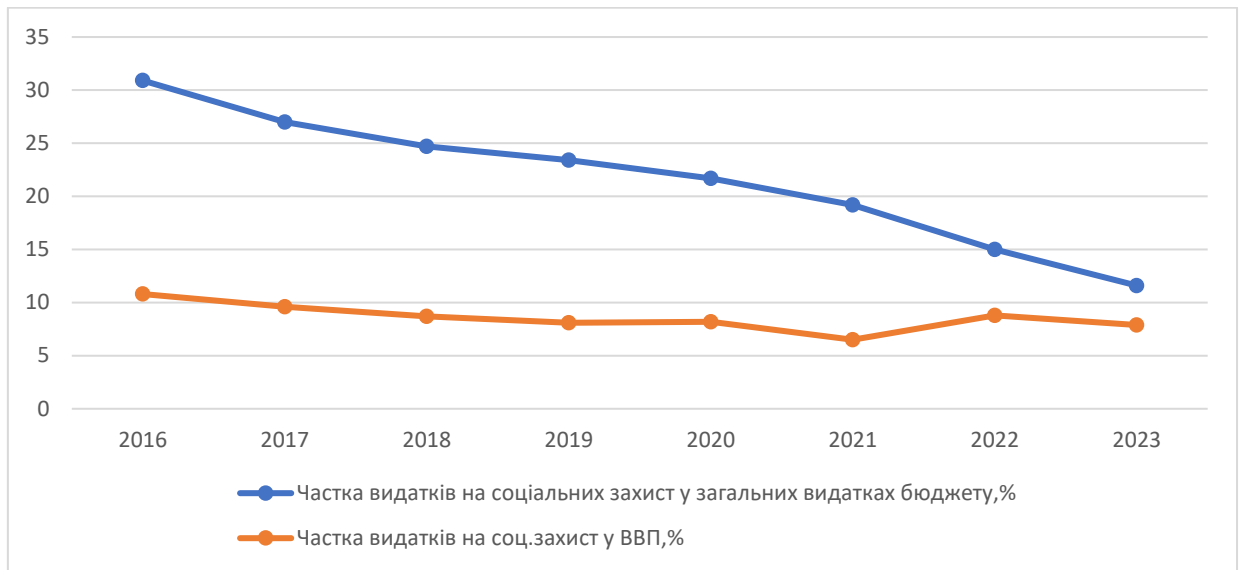

Рис.2.1. Динаміка частки витратків на соціальний захист у загальних видатках бюджету та у ВВП, %

Ситуація у 2022 році змінилася кардинально через зростання витрат на соціальний захист у зв'язку з російською військовою агресією та значне скорочення ВВП країни. Це призвело до збільшення частки витрат на соціальний захист у ВВП до 8,8% у 2022 р (+2,3% порівняно з попереднім роком). Темпи зростання витрат на соціальний захист перевищили темпи зростання ВВП у період дослідження. (Додаток 1) Дані цієї таблиці дозволяють аналізувати ситуацію, але не враховують інфляційні, девальваційні та демографічні процеси за період дослідження.

Важливо зазначити, що реакція витрат на соціальний захист на економічні кризи запізнювалася на один рік, що свідчить про критичний стан цієї складової економіки країни. Виконання бюджетів різних рівнів щодо соціального захисту призводило до того, що у перший рік кризи частка соціального захисту у ВВП була високою, а надалі відбувалося зниження цієї частки в економіці з захопленням перших посткризових років у межах оптимізації бюджетних витрат.

Проведена діагностика показує, що на фоні зростання ВВП країни, вираженого в доларах США (+20 млрд дол. США або +11,11 %), протягом років дослідження витрати на соціальний захист не збільшилися. (Табл.2. Додаток 2)

При розрахунку для 2022 року використано офіційний курс НБУ національної валюти до долара США та офіційні дані Державної служби статистики України, без врахування біженців у інші країни світу.

Залежність соціального захисту від бюджетних асигнувань є серйозною проблемою для країни, особливо в періоди економічних криз, коли державне фінансування зменшується, а інші джерела фінансування не можуть повністю задовольнити зростаючі потреби населення у соціальній підтримці та вирішенні соціальних проблем.

Наша діагностика підтвердила попередні висновки, що під час економічної кризи витрати на соціальний захист знижуються швидшими темпами, а у посткризовий період їхнє зростання повільніше за приріст ВВП. Значне збільшення витрат на соціальний захист у 2020 та 2021 роках було викликано пандемією та зростанням державного і недержавного фінансування для задоволення соціальних потреб населення України та вирішення соціальних проблем тих, хто цього потребував. Витрати на соціальний захист на одну особу зазнали значного негативного впливу спочатку через окупацію частини території країни у 2014 році, а потім через зростання смертності під час пандемії, коли кількість померлих від коронавірусу в країні склала 112 352 людини [39].

аналіз ситуації за 2022 рік показав, що на фоні значного скорочення ВВП і витрат на соціальний захист (зменшення на 58 млрд дол. США та 7 млрд дол. США відповідно), витрати на соціальний захист на одну особу зросли (+42 дол. США). Це зростання було зумовлене суттєвим скороченням населення країни через еміграцію, міграцію та смертність на 6 667,3 тис. осіб або на 17,27 % [40]. Також змінилася загальна ситуація за весь період дослідження: замість зростання національного ВВП у період з 2008 до 2021 року, країна зазнала суттєвого скорочення ВВП (на 38 млрд дол. США або на 21,11 %) і витрат на соціальний захист населення (на 7 млрд дол. США або на 15,22 %). Зростання витрат на соціальний захист на одну особу (+159 дол. США або +16,09 %) було викликано значним скороченням населення країни на 5 205,4 тис. осіб або на 10,79 %.

Для діагностики розвитку соціального захисту населення як складової економічної безпеки держави необхідно співставити динаміку змін середньої і мінімальної заробітної плати (ЗП) та прожиткового мінімуму (табл. 2.1.), а також середньої і мінімальної пенсії та прожиткового мінімуму (табл. 2.2.). Враховуючи значні зміни значень мінімальної заробітної плати, мінімальної пенсії та прожиткового мінімуму за період дослідження, дані за цими показниками взяті на кінець календарного року.

Таблиця 2.1

Аналіз динаміки середньої, мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму за 2016-2023 роки [40]

Рік	Середня ЗП, грн	Мінімальна ЗП, грн	Прожитковий мінімум, грн
2016	5183	1600	1544
Абс. Ланцюговий приріст	988	222	214
Відносний ланцюговий темп росту, %	123,55	116,11	116,09
2017	7104	3200	1700
Абс. Ланцюговий приріст	1921	1600	156
Відносний ланцюговий темп росту, %	137,06	200,00	110,10
2018	8865	3723	1853
Абс. Ланцюговий приріст	1761	523	153
Відносний ланцюговий темп росту, %	124,79	116,34	109,00
2019	10497	4173	2027
Абс. Ланцюговий приріст	1632	450	174
Відносний ланцюговий темп росту, %	118,41	112,09	109,39
2020	11591	5000	2393
Абс. Ланцюговий приріст	1094	827	366
Відносний ланцюговий темп росту, %	110,42	119,82	118,06
2021	14014	6500	2481
Абс. Ланцюговий приріст	2423	1500	88
Відносний ланцюговий темп росту, %	120,90	130,00	103,68
2022	14859	6700	2589
Абс. Ланцюговий приріст	845	200	108
Відносний ланцюговий темп росту, %	106,03	103,08	104,35
2023	17442	6700	2920
Абс. Ланцюговий приріст	2583	-	331
Відносний ланцюговий темп росту, %	117,4	-	112,8

Відзначаємо, що протягом досліджуваного періоду середня заробітна плата в Україні зросла на 13 053 грн або на 722,76 %, тоді як мінімальна заробітна плата зростала швидше у відносному вираженні (+1007,44 %) та повільніше у абсолютному вираженні (+6095 грн). Зростання прожиткового мінімуму суттєво відставало від зростання середньої та мінімальної заробітної плати, збільшившись лише на 1960 грн або 311,61 %. Таким чином, можемо стверджувати, що витрати

на соціальний захист непрацюючих громадян України протягом досліджуваного періоду постійно зменшувалися та не відповідали тенденціям ринку праці в країні.

Ситуація значно погіршилась у 2022 році через шок для економіки та соціальної сфери від російсько-української війни. Держава формувала соціальні стандарти дещо незбалансовано, що свідчить про її обмежені можливості забезпечити соціальний захист населення, які погіршилися в умовах економічної кризи, спричиненої російською військовою агресією.

Таблиця 2.2.

Аналіз динаміки середньої, мінімальної пенсії та прожиткового мінімуму
за 2016-2023 р [40]

Рік	Середня пенсія, грн	Мінімальна пенсія, грн	Прожитковий мінімум, грн
2016	1700	1247	1544
Абс. Ланцюговий приріст	119	298	214
Відносний ланцюговий темп росту, %	107,53	131,40	116,09
2017	1828	1452	1700
Абс. Ланцюговий приріст	128	205	156
Відносний ланцюговий темп росту, %	107,53	116,44	110,10
2018	2479	1497	1853
Абс. Ланцюговий приріст	651	45	153
Відносний ланцюговий темп росту, %	135,61	103,10	109,00
2019	3083	1638	2027
Абс. Ланцюговий приріст	604	141	174
Відносний ланцюговий темп росту, %	124,36	109,42	109,39
2020	3411	1769	2393
Абс. Ланцюговий приріст	328	131	366
Відносний ланцюговий темп росту, %	110,64	108,00	118,06
2021	3508	1934	2481
Абс. Ланцюговий приріст	97	165	88
Відносний ланцюговий темп росту, %	102,84	109,33	103,68
2022	4539	2093	2589
Абс. Ланцюговий приріст	1031	159	108
Відносний ланцюговий темп росту, %	129,39	108,22	104,35
2023	5385,25	2520	2684
Абс. Ланцюговий приріст	846,25	427	95
Відносний ланцюговий темп росту, %	118,6	120,4	103,7
Абс. Базисний приріст	3685,75	1273	1140
Відносний базисний темп росту, %	316,8	202,1	173,8

Особливо великі розриви між зростанням середньої заробітної плати, мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму спостерігалися у періоди кризового розвитку економіки України. У ці періоди середня заробітна плата зростала з урахуванням інфляційних та девальваційних процесів, а мінімальна заробітна плата і, особливо, прожитковий мінімум зростали значно повільніше. Це вказує на збільшення соціальних проблем та зниження рівня соціального захисту

населення України у періоди економічних криз. У періоди посткризового розвитку економіки мінімальна заробітна плата швидко збільшувалась, тоді як прожитковий мінімум зростав повільно, що свідчить про проблеми держави та системи соціального захисту у забезпеченні належної підтримки громадян з соціальними потребами навіть у посткризовий період. Особливо варто відзначити значну різницю між середньою заробітною платою та прожитковим мінімумом, яка зростає протягом досліджуваного періоду.

Проаналізуємо динаміку середньої, мінімальної пенсії та прожиткового мінімуму.

Враховуючи залежність пенсійного забезпечення в Україні від встановлення державою соціальних стандартів, аналіз динаміки середньої, мінімальної пенсії та прожиткового мінімуму показав:

- різноспрямовані тенденції у збільшенні середньої, мінімальної пенсії та прожиткового мінімуму протягом досліджуваного періоду, які призводили до уповільнення номінального росту під час економічних криз і нерівномірного зростання у посткризові періоди;
- найбільше зростання за період дослідження було у середньої пенсії, що залежало від заробітної плати громадян, які отримували пенсійні виплати;
- розрив між мінімальною пенсією та прожитковим мінімумом, коли прожитковий мінімум був вищий за мінімальну пенсію протягом усього періоду дослідження, і цей розрив збільшувався. Це є проблемою соціального захисту, оскільки громадяни, які отримують мінімальну пенсію, не можуть забезпечити собі мінімальний рівень існування;
- значний розрив між мінімальною та середньою пенсією, який збільшився за період дослідження, що вказує на проблеми у пенсійному забезпеченні та неефективність державної політики у цій сфері соціального захисту;
- різницю між середньою пенсією та прожитковим мінімумом, яка зростає за період дослідження. У періоди економічних криз цей розрив майже

знижав, що вказує на критичні проблеми з пенсійним забезпеченням та необхідність його реформування;

- російська військова агресія не змогла суттєво вплинути на динаміку середньої, мінімальної пенсії та прожиткового мінімуму, оскільки вони формувались за довоєнними планами та стандартами.

Необхідно зазначити, що, за визначенням Міністерства соціальної політики України, соціальні стандарти — це комплекс норм та нормативів, встановлених у законодавчо-нормативній базі, який дозволяє надавати державні соціальні гарантії. До соціальних стандартів належать мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія та прожитковий мінімум.

Розглянемо динаміку середньої та мінімальної заробітної плати, середньої та мінімальної пенсії, а також прожиткового мінімуму в Україні за період 2016-2023 років (рис. 2.2). Це дозволить визначити динаміку таких соціальних стандартів, як мінімальна заробітна плата, мінімальна пенсія та прожитковий мінімум.

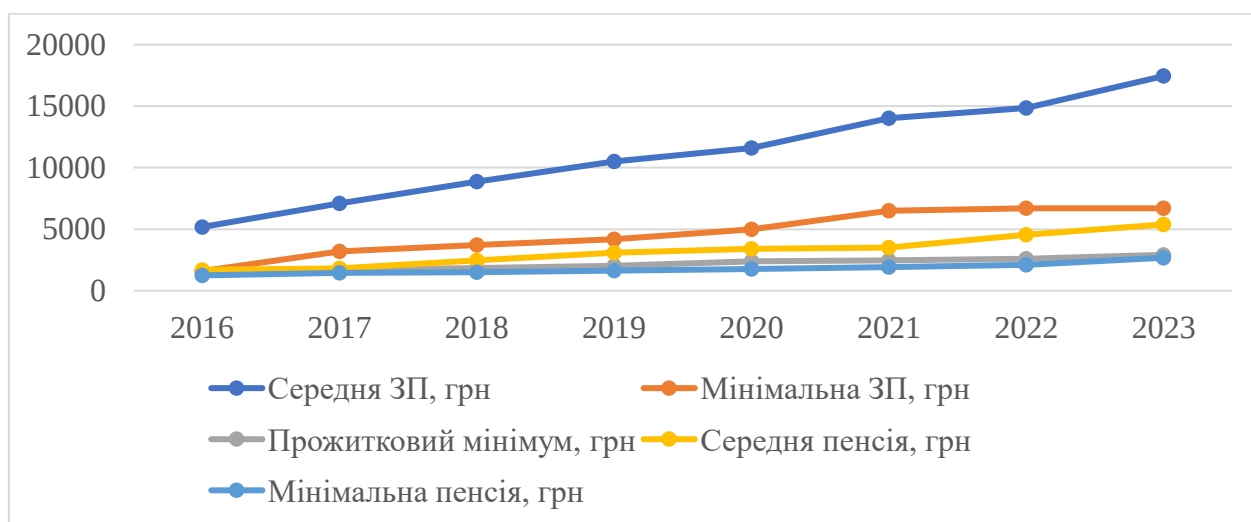

Рис. 2.2. Динаміка розмірів середньої та мінімальної заробітної плати, пенсії і прожиткового мінімуму в Україні у 2016-2023 роках

Порівняння динаміки середньої та мінімальної заробітної плати, середньої та мінімальної пенсії, а також прожиткового мінімуму показало, що заробітна плата, особливо середня, значно перевищує як середню, так і мінімальну пенсію. З 2016 року мінімальна заробітна плата стала вищою за середню пенсію. При

цьому розрив між заробітною платою та пенсією, а також прожитковим мінімумом, з 2016 року стрімко збільшувався. Це свідчить про те, що соціальні стандарти відстають від реальної економічної ситуації в країні, і особи, які мають соціальні проблеми, не можуть забезпечити собі належний рівень існування та розвитку.

Сфера соціального захисту в Україні є певною мірою неефективною та дискримінаційною щодо людей, які не можуть працювати. Це є одним з основних негативних факторів, що впливають на економічну безпеку України та вимагають вирішення проблем соціального захисту. Зазначимо, що російська військова агресія наразі не змогла суттєво вплинути на динаміку середньої та мінімальної заробітної плати, середньої та мінімальної пенсії, а також прожиткового мінімуму в Україні і змінити довоєнні тренди.

Рис. 2.3. Динаміка рівня безробіття працездатного населення в Україні у 2016-2021 роках за методологією МОП (%) [40]

У 2020 - 2021 роках спостерігаємо зростання рівня безробіття через вплив світової пандемії. Такий стан речей негативно впливає на економічну стабільність країни і вказує на певні проблеми в сфері соціального захисту держави, оскільки зниження рівня доходів населення зменшує надходження до бюджету країни та зростає навантаження на бюджети різних рівнів щодо виплати соціальної допомоги та утримання безробітних.

Згідно з офіційною статистикою, станом на 1 січня 2023 р., статус безробітного мали 186,5 тис. осіб за наявності 21,2 тис. одиниць вакансій.

Відповідно, на одне вакантне місце претендувало майже дев'ять офіційно зареєстрованих шукачів роботи (рис. 2.4). [41]

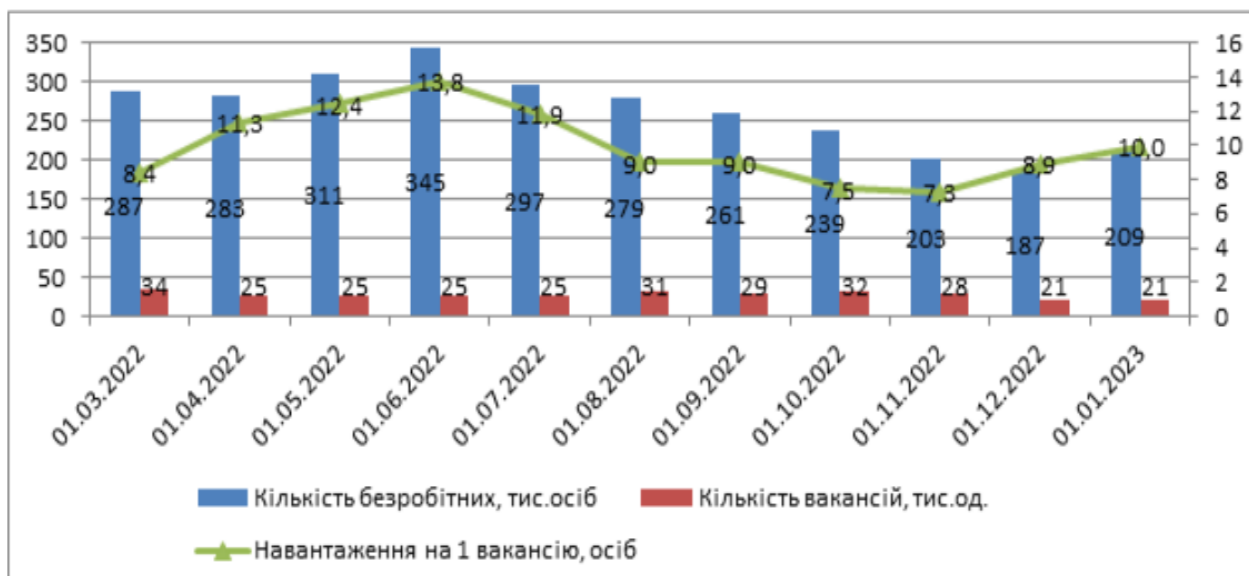

Рис. 2.4. Кількість зареєстрованих безробітних, кількість, вакансій та кількість претендентів на одну вакансію в Україні в період повномасштабної війни

Водночас кількість офіційно зареєстрованих безробітних зменшилася внаслідок зняття з обліку тих, які мігрували за кордон та були мобілізовані до лав ЗСУ. Наведена статистика також не враховує осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях. Окрім того, не всі безробітні зареєстровані у державній службі зайнятості. За оцінками Міністерства економіки, на початку 2023 р. чисельність безробітних становила 2,6 млн осіб, а за оцінками НБУ – близько 4,2–4,8 млн осіб. Щоб утриматися на ринку в умовах війни, компанії змушені переглянути свої витрати, зокрема – на оплату праці. Заходами щодо оптимізації витрат стали: переведення працівників на 0,5 ставки; скорочення кількості робочих годин; оформлення відпустки без збереження заробітної плати. Так, з початку повномасштабної війни 1 320 тис. (28 % від загальної кількості) працівників середнього, малого та мікробізнесу було скорочено, 18 % відправлено у відпустку та 22 % зменшено заробітну плату.

Особливістю безробіття в Україні також є незадекларована зайнятість. Під час війни облік українців, які працюють неофіційно, не здійснюється. За даними Державної служби статистики, до 24 лютого 2022 р. кількість неформально

зайнятого населення становила 3 млн осіб, з яких 1,7 млн – незареєстровані підприємці. За припущеннями Міністерства економіки, під час війни кількість неофіційно працевлаштованих зростає. Наявність неформального сектору зайнятості дещо пом'якшує проблему, проте ускладнює оцінки реального безробіття.

Війна суттєво впливає на вітчизняний ринок праці, де відбуваються значні зміни та коливання. Невизначеність воєнного часу, скорочення робочих місць, структурні та якісні зміни, масштабні переміщення вимушених переселенців і мобілізація загострили проблеми у сфері зайнятості. Незважаючи на поступову адаптацію економіки до нових умов, рівень безробіття в Україні залишається високим. За даними агенції «Info Sapiens», у січні 2024 року безробіття сягнуло 17 %. Проблеми з використанням робочої сили посилюються через дисбаланси на ринку праці. Станом на 1 січня 2024 року в Державній службі зайнятості (ДСЗ) було зареєстровано 96,1 тис. безробітних, з яких понад 40 % мають вищу освіту, при цьому було 40,2 тис. вакансій. Протягом 2023 року статус безробітного мали 483,2 тис. осіб, що менше порівняно з 867,6 тис. у 2022 році. У 2023 році працевлаштовано 160,1 тис. осіб, а професійне навчання пройшли 32,9 тис. осіб, тоді як у 2022 році ці показники становили відповідно 248,8 тис. і 46,6 тис. осіб [42].

У 2023 році на ринку праці спостерігалися сезонні коливання, а також значне збільшення попиту на робочу силу. Основними регіонами, що сформували цей попит, були Київська, Дніпропетровська, Львівська, Одеська та Харківська області. Крім того, у прифронтових областях України також відбулося значне зростання кількості вакансій: у Миколаївській на 77,5 %, Чернігівській на 57,2 %, Сумській на 53 % та Запорізькій на 25,9 % [43].

Питання задоволення потреб економіки в робочій силі та адаптації сфери зайнятості до умов війни набуває дедалі більшої актуальності, оскільки затяжна війна вносить суттєві зміни у функціонування економіки та ринку праці. Державна політика у період військової агресії РФ спрямована на формування гнучкості трудової сфери та забезпечення зайнятості, що виявляється у поступових

позитивних змінах. Зокрема, у 2023 році удосконалено механізм надання компенсацій роботодавцям за працевлаштування окремих категорій безробітних і створення нових робочих місць у суб'єктах малого підприємництва. За рік за компенсаційними програмами працевлаштовано 5 тис. безробітних, а роботодавцям компенсовано витрати на оплату праці за працевлаштування 14 тис. внутрішньо переміщених осіб. Також у 2023 році ухвалено рішення про надання мікрогрантів для заснування та розвитку бізнесу майже 10 тис. отримувачам, що передбачає створення 20,6 тис. нових робочих місць. У рамках проєкту «єРобота» у квітні 2023 року запроваджено грантову програму для учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни та членів їх сімей. У 2023 році надано гранти 226 отримувачам, що передбачає створення 463 нових робочих місць.

За даними «Work.ua», станом на січень 2024 року ринок праці відновився на 93 % порівняно з лютим 2022 року. Проте відновлення відбувається нерівномірно в регіональному розрізі. Найбільше зростання кількості вакансій порівняно з довоєнними показниками спостерігалось в Закарпатській (155 %), Івано-Франківській (146 %), Хмельницькій (125 %), Львівській (123 %), Вінницькій (120 %), Рівненській (118 %) та Чернівецькій (116 %) областях. За абсолютною кількістю пропозицій роботи лідерами залишаються Київська (30 913 вакансій), Львівська (8 473), Дніпропетровська (8 452), Одеська (5 752) та Харківська (3 347) області. У цих областях зосереджено 63 % усіх вакансій (рис. 2.5) [44].

Згідно з даними сервісу «Opendatabot», в Україні стає все більш популярною самозайнятість. У 2023 році було відкрито понад 300 тис. нових ФОПів, що на 7 % більше, ніж у 2021 році, тоді як кількість нових компаній зменшилась на третину порівняно з 2021 роком. Незважаючи на це, створення нових бізнесів сприяло зростанню кількості робочих місць. Лідерами за кількістю нових підприємців і компаній стали м. Київ, Дніпропетровська та Львівська області, які разом охоплюють майже половину всіх нових реєстрацій бізнесу [45]. Таким чином, український бізнес під час війни демонструє здатність виживати в складних умовах, розвиватися та зберігати робочі місця.

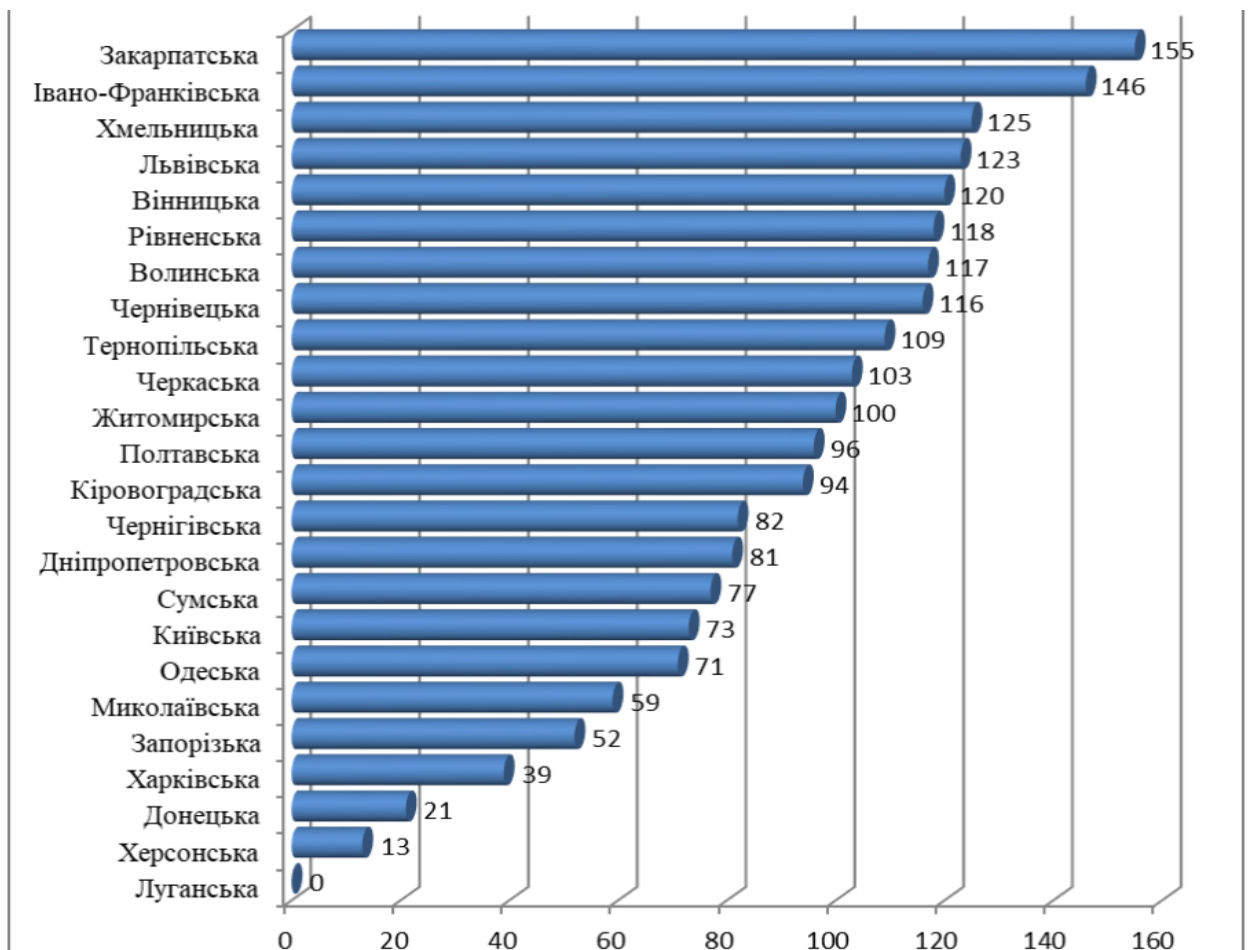

Рис. 2.5. Відновлення регіональних ринків праці України за кількістю вакансій (січень 2024 р. до лютого 2022 р.), % [46]

Підприємства постійно адаптуються, створюючи нові стратегії найму, що орієнтовані на гнучкість та швидке реагування на змінювану ситуацію. Проте тривалість періоду руйнації, невизначеність і поширення загрозливих тенденцій у умовах війни ускладнюють їхнє нормальне функціонування. За даними опитування Американської торговельної палати, основними проблемами ведення і розвитку бізнесу в Україні є: безпека та захист співробітників (91 %); російські ракетні атаки на критичну інфраструктуру та бізнес-активи (66 %); здоров'я та психічний стан співробітників (65 %); економічна та споживча рецесія (45 %); обмежений доступ до електроенергії, водопостачання, мобільного зв'язку, теплопостачання (44 %). Також представники малого та середнього бізнесу відзначають збільшення тиску з боку державних органів і регуляторні виклики [47]. Ці проблеми стосуються всіх регіонів України.

Експерти Центру економічного відновлення визначили основні виклики розвитку бізнес-середовища залежно від розташування регіонів:

Прифронтові регіони страждають від фізичної руйнації та скорочення населення.

Регіони відновлення – від руйнувань та збитків бізнесу, відтоку населення та падіння споживчого попиту.

Допоміжні регіони – через втрату доступу до морського експорту, погіршення логістичних ланцюгів та вимушену економічну переорієнтацію.

Віддалені регіони – через брак інформації про можливості розвитку, дефіцит кадрів, освітньо-кваліфікаційні диспропорції на ринку праці та слабкість системи перекваліфікації шукачів роботи [48].

Зазначені проблеми уповільнюють процеси відновлення регіональних ринків праці.

Відновлення і розвиток регіональних ринків праці під час війни значно залежать від територіальних переміщень українського бізнесу. З початку повномасштабного вторгнення до грудня 2023 року 7 820 українських компаній покинули свої постійні регіони реєстрації (840 підприємств були релоковані в рамках урядової програми). З них 27 % виїхали з Києва, 11 % – з Дніпропетровської області, по 8 % – з Донецької та Одеської, 6 % – з Харківської. Водночас 22 % релокованих компаній переїхали до Києва, попри воєнні загрози, а по 10 % – до Харківської та Одеської областей. Значна частина релокованих підприємств оселилась у західних регіонах, що збільшило ймовірність працевлаштування для внутрішньо переміщених осіб та місцевих фахівців [49]. Починаючи з другої половини 2023 року, спостерігався відтік релокованих підприємств. Наприклад, у Чернівецькій області їх кількість зменшилася на третину [50]. Багато підприємств із зазначених та інших регіонів переїхали в прифронтові райони, де кількість вакансій все ще значно менша за довоєнні показники.

Масштабна вимушена міграція працездатного населення за кордон, мобілізація до ЗСУ, поглиблення освітньо-професійних диспропорцій на ринку

праці та нерівномірне його відновлення як у географічному, так і галузевому вимірі спричинили нестачу кваліфікованих кандидатів для працевлаштування на регіональних ринках праці. За даними «Work.ua», багато роботодавців у 2023 році стикалися з дефіцитом кадрів. Наприклад, у Закарпатській та Івано-Франківській областях до війни спостерігалася нестача робочих місць. На початок 2024 року ринок праці в цих областях відновився на 155 % та 146 % робочих місць відповідно завдяки релокованим підприємствам та створенню нових виробництв у віддалених від фронту територіях. Вакансій стало більше, ніж до вторгнення, але все одно не вистачає кандидатів. Подібна ситуація спостерігається в інших західних областях. Від дефіциту кадрів також страждають роботодавці в прифронтових регіонах, де складнощі з наймом пов'язані з відносним знелюдненням територій.

За даними «Work.ua», найвища конкуренція серед шукачів у 2023 році спостерігалася у Київській, Харківській та Вінницькій областях. Цікаво, що з-поміж лідерів лише у Вінницькій області кількість пропозицій роботи перевищила довоєнний рівень. Натомість найнижча конкуренція була у Закарпатській, Чернівецькій та Херсонській областях.

Офіційна статистика Державної служби зайнятості свідчить про збереження невідповідності кількісних та якісних характеристик попиту та пропозиції робочої сили в регіонах та регіональних відмінностей щодо глибини таких диспропорцій. Станом на 1 січня 2023 року найбільша кількість зареєстрованих безробітних була у Запорізькій, Дніпропетровській та Сумській областях. Лідерами за пропозицією вакантних робочих місць були Львівська, Дніпропетровська та Київська області (рис. 2.6). На 1 вакансію припадало від 1 до 20 безробітних. Львівська область у 2023 році була єдиною, де кількість вакансій перевищила чисельність офіційно зареєстрованих безробітних [42].

Офіційна статистика показує, що в областях, де збережено, відновлено або створено найбільше робочих місць та активно залучали безробітних до професійного навчання та перенавчання, у 2023 році спостерігалася вища ефективність політики скорочення безробіття.

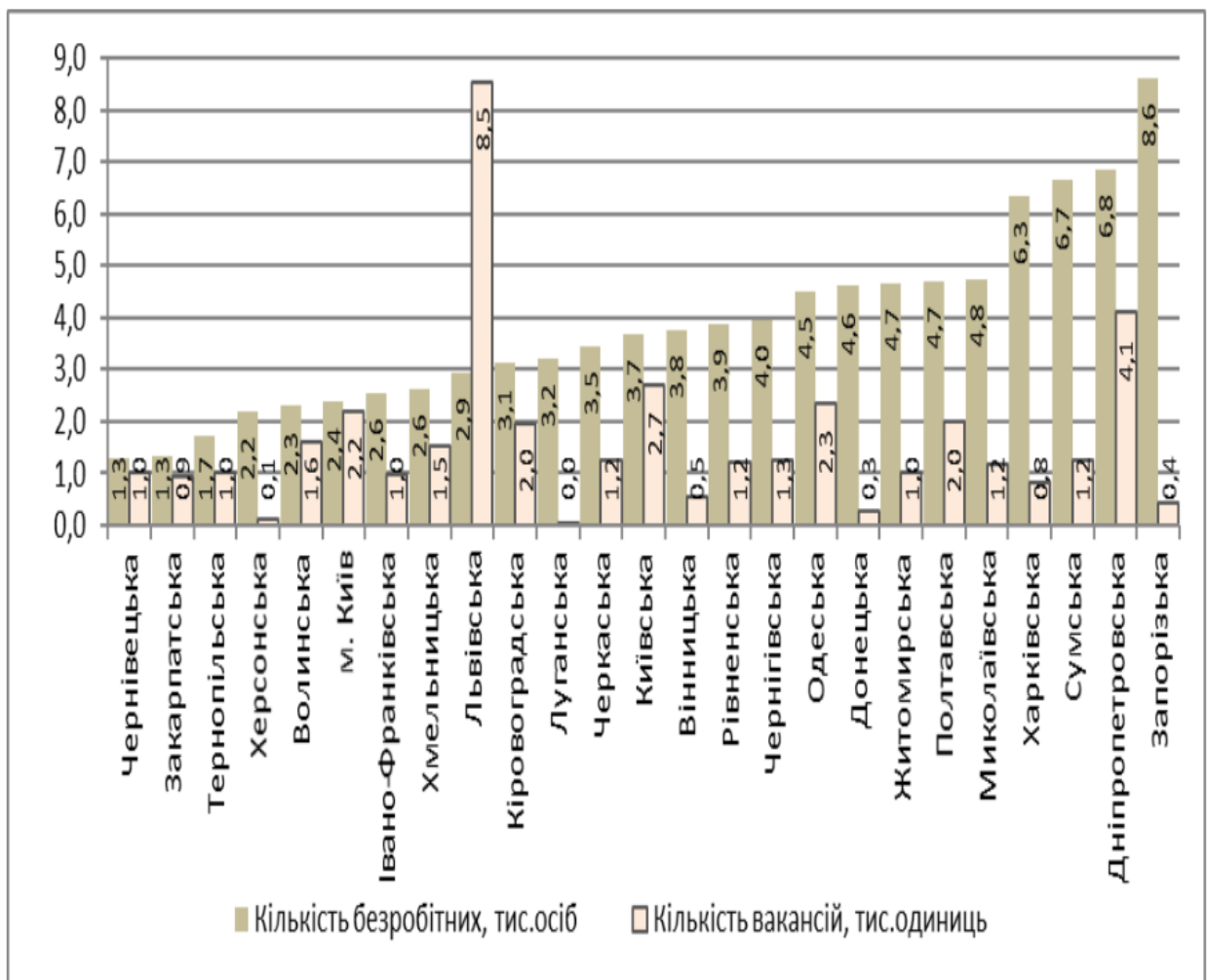

Рис. 2.6 Кількість шукачів роботи та вакансій станом на 1 січня 2024 р.

Окрім західних областей, до групи з найвищим рівнем працевлаштування увійшли Дніпропетровська, Вінницька та Житомирська області (рис. 2.7).

Офіційна статистика щодо чисельності безробітних не повністю відображає реальну ситуацію в країні, оскільки не враховує осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях. Також частина безробітних не реєструвалася у службах зайнятості. Майже чверть офіційно зареєстрованих безробітних в Україні складає працездатне населення віком до 35 років.

Варто зазначити, що кількість офіційно зареєстрованих безробітних серед молоді зменшилася під час війни через зняття з обліку тих, хто мігрував за кордон (серед вимушених мігрантів приблизно 78 % – особи найбільш продуктивного віку, від 18 до 40 років) та через мобілізацію до ЗСУ. Найбільше молодих безробітних зареєстровано в Дніпропетровській (12,2 тис. осіб), Львівській (7,5 тис.) та Київській (7,4 тис.) областях (рис. 2.8).

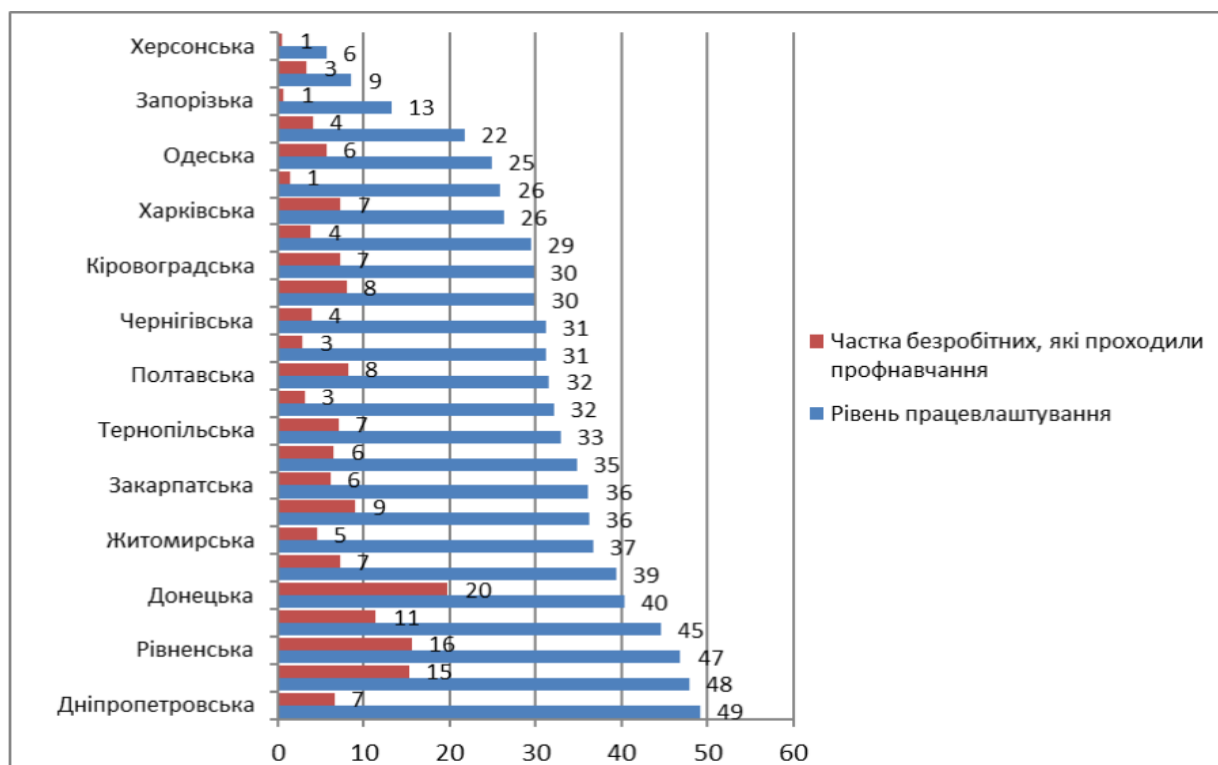

Рис.2.7. Рівень працевлаштування та залучення безробітних до профнавчання у 2023 р., %.

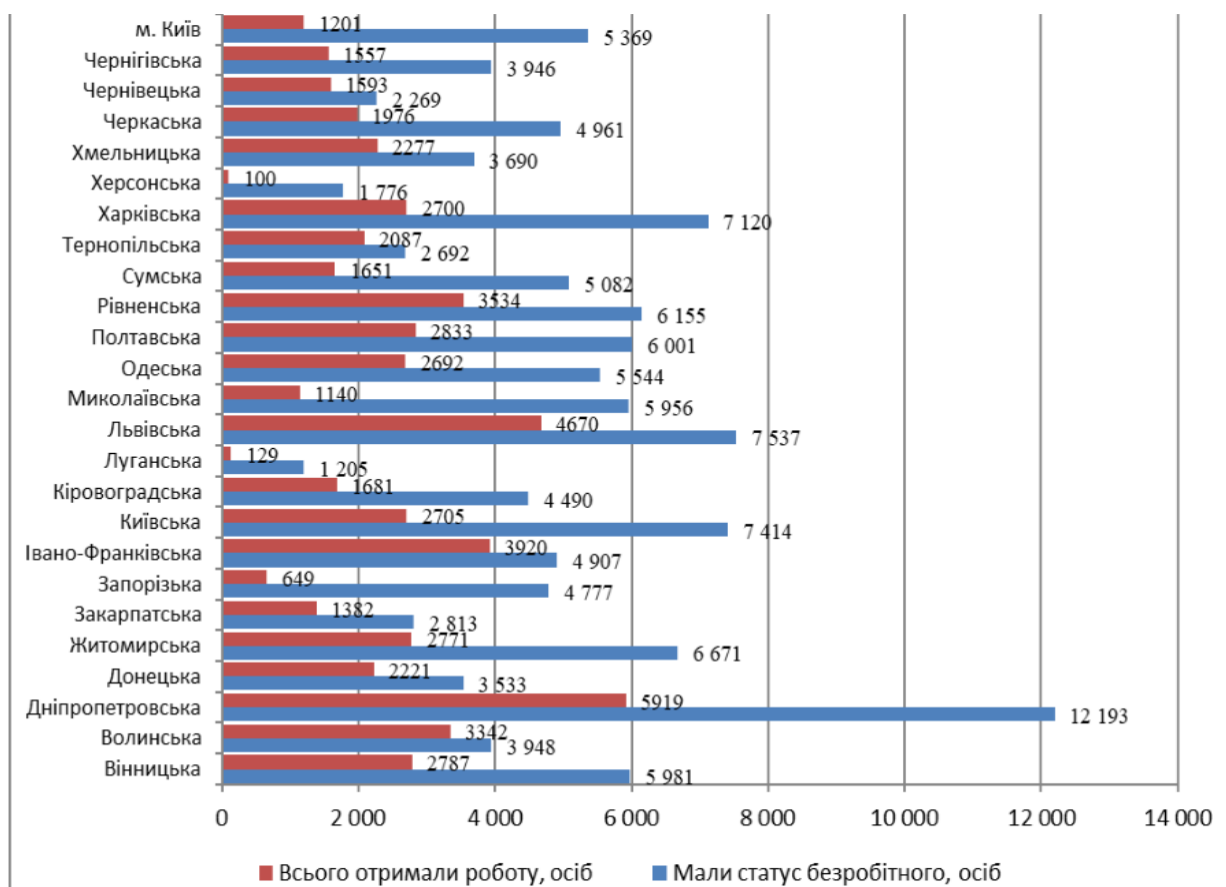

Рис. 2.8. Кількість безробітних та працевлаштованих у віці до 35 років у 2023 р.

Незважаючи на активну діяльність ДСЗ щодо залучення молоді до зайнятості, рівень працевлаштування цієї вікової категорії залишається низьким. Молодь під час пошуку роботи стикається з проблемами, характерними для їх вікової групи, такими як: відсутність досвіду та навичок професійної адаптації, соціальна незрілість і незахищеність, невідповідність першого робочого місця рівню отриманих знань, високі вимоги роботодавців до професійних компетенцій, невідповідність умов роботи очікуванням шукачів тощо.

Це значно підсилює напруженість на ринку праці серед молоді. Невирішені проблеми у сфері зайнятості молодих людей, які складають чверть працездатного населення, призводять до втрати та погіршення якості трудового потенціалу держави, ускладнюють економічне зростання, підвищують соціальну напруженість і сприяють поширенню тіньової зайнятості.

У періоди підвищеної турбулентності на ринку праці проблеми з пошуком якісних робочих місць ускладнюються недостатньою мотивацією працівників, основою якої є регулярний стабільний дохід. Запропонований роботодавцями рівень оплати праці не завжди відповідає очікуванням шукачів. За даними офіційної статистики, середній розмір заробітної плати у вакансіях у 2023 році зріс на 14,6 % порівняно з попереднім роком і становив 11 559 грн. Однак зарплата залежить від багатьох факторів: науково-технічного, організаційного, економічного, фінансового, соціального характеру та регіональних відмінностей.

Регіональні відмінності значною мірою визначаються розміщенням економічної та соціальної інфраструктури, а також високою диференціацією заробітної плати між галузями та професіями. Вартість робочих місць залежить від конкуренції на регіональних ринках праці та зростання попиту на окремі професії в умовах війни. Так, у 2023 році зросли зарплати у будівельників, особливо у звільнених та прифронтових регіонах, через підвищену потребу у відновлювальних роботах, зведенні будинків та інфраструктури. Попит на водіїв усіх видів доставок зріс на 13 % порівняно з 2022 роком, а їх зарплати збільшилися на 11 %. Одним із ключових факторів, що впливають на зарплати, є зростання попиту на послуги представників робітничих професій, таких як електрики,

електротехніки, механіки та технічні робітники через структурні зміни в економіці та потребу у відновлювальних роботах.

У підсумку, в 2023 році амплітуда міжрегіональних коливань розміру середньої заробітної плати у вакансіях становила 6 570 грн. Зарплата в семи областях була вищою за середній рівень по країні. Найпривабливішими з точки зору розміру трудових доходів були Херсонська, Львівська, Хмельницька, Київська, Черкаська та Дніпропетровська області. Найнижчі середні зарплати були зафіксовані в Луганській, Вінницькій та Сумській областях, де рівень зарплат був на 30 % нижчим, ніж в областях з найвищими показниками (рис. 2.9).

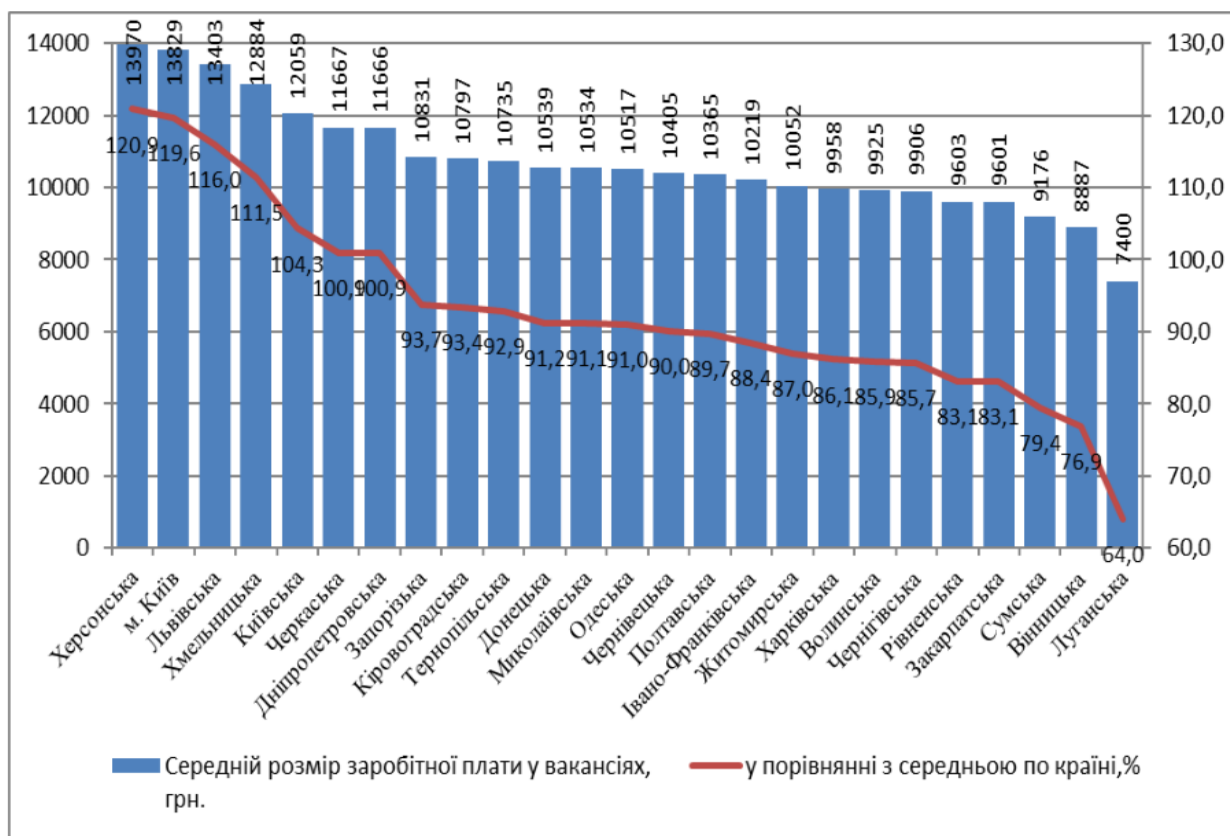

Рис. 2.9. Середній розмір заробітної плати у вакансіях (ліва шкала) та його відношення до середнього значення по Україні (права шкала) у регіонах України в 2023 р.

Зміни, викликані повномасштабною збройною агресією РФ проти України, впливають на функціонування ринку праці України в цілому та на його регіональні сегменти зокрема, посилюючи проблеми диспропорційності та розбалансованості. Рівень відновлення регіональних ринків праці залежить від таких факторів:

віддаленість від лінії фронту; зміна місткості ринку праці через релокацію бізнесу та підприємницьку активність; ефективність політики сприяння зайнятості та стимулювання розвитку бізнес-середовища; міграція робочої сили; наявність запасу стійкості ринку праці в регіоні та забезпечення мобільності робочої сили тощо.

Подальша стабілізація регіональних ринків праці в умовах війни та післявоєнної відбудови потребує: реалізації заходів, спрямованих на відновлення, розвиток та модернізацію бізнес-середовища; підвищення адаптивності робочої сили; навчання за найбільш конкурентними професіями; максимального залучення до трудової сфери внутрішньо переміщених осіб; ефективного працевлаштування молоді, використовуючи успішні приклади інших європейських країн; створення нових якісних робочих місць шляхом відкриття нових індустріальних парків для розміщення нових бізнесів та розширення діяльності вже переміщених виробництв; активізації роботи центрів підтримки підприємництва; надання консалтингової підтримки підприємницьким ініціативам; запровадження державних програм відновлення бізнесу та механізмів страхування воєнних ризиків; реформування підходів до державного замовлення, що допоможе боротися з структурним безробіттям та зменшити кадровий дефіцит тощо.

Наведемо динаміку виплат, що здійснюються відповідно до Законів України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» та «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» в Україні за період 2016-2023 років (на початок року) на рисунку 2.10.

Аналіз динаміки виплат для підтримки безробітних та допомоги на поховання вказує на критично низькі рівні цього виду соціального захисту в Україні. З 2017 року ці виплати майже не зростали, що, з урахуванням інфляції та девальвації національної валюти, зробило їх формальними і неефективними для осіб із соціальними проблемами.

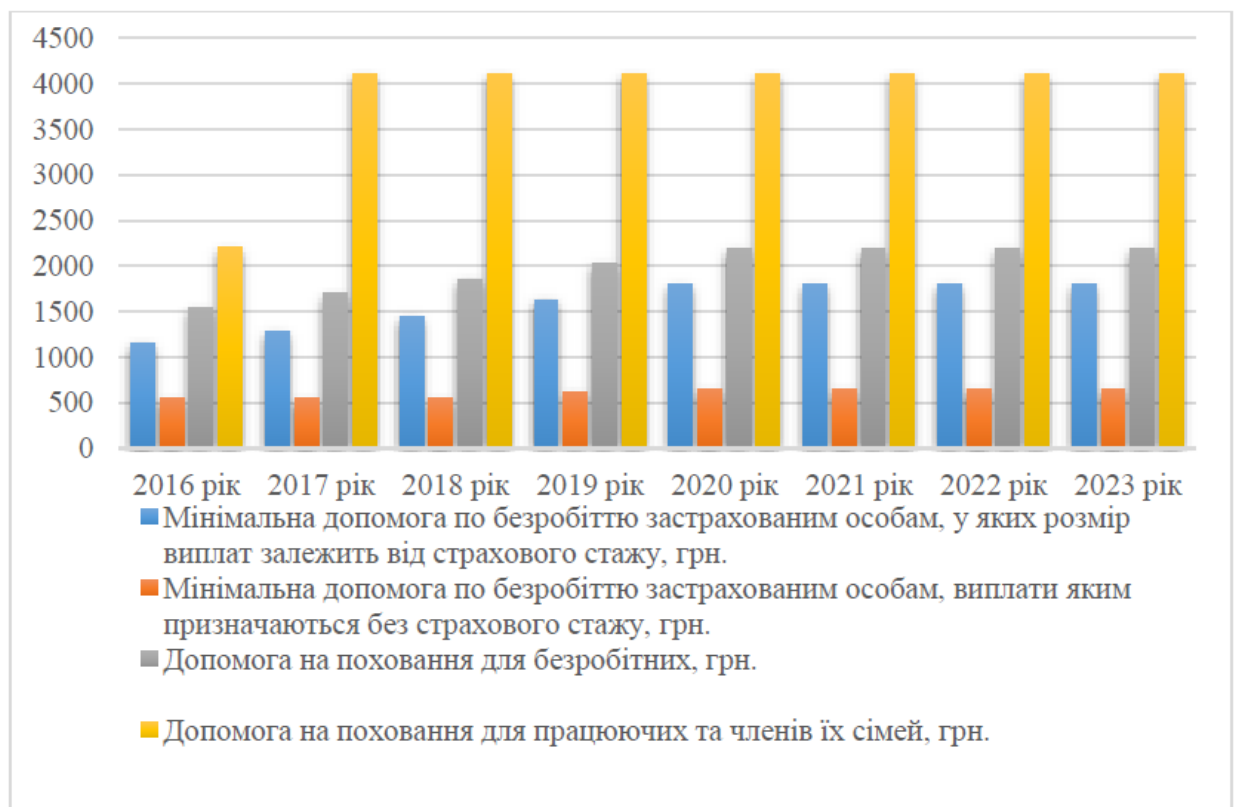

Рис. 2.10. Динаміка виплат, які здійснюються відповідно до Законів України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» та «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування» в Україні у 2016-2023 (початок року) роках [51;52]

Необхідну інформацію щодо розвитку соціального захисту населення як складової економічної безпеки держави можна отримати, проаналізувавши статистичні дані стосовно виконання соціальних програм (соціальних стандартів) в Україні. До таких соціальних програм належать: допомога при народженні дитини (ДН); допомога по догляду за дитиною до досягнення трирічного віку (ДДД); допомога на дітей одиноким матерям (ДОМ); допомога при усиновленні дитини (ДУД); допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування (ДО); державна соціальна допомога малозабезпеченим сім’ям (ДСДМ); державна соціальна допомога інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам (ДСДІ); житлові субсидії (ЖС) [53]. У дисертаційній роботі аналіз проведено за статистичними даними, наданими Міністерством соціальної політики України, що обмежує часовий горизонт діагностування періодом 2013-2020 роки.

Аналіз виконання ключових соціальних програм в Україні показав кілька важливих тенденцій:

- Значне зменшення важливих напрямів соціального захисту, таких як допомога при народженні дитини, допомога при усиновленні дитини та допомога на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, що свідчить про проблеми у цій сфері.
- Недостатня гнучкість у фінансуванні програм соціального захисту, що проявляється в неперенаправленні коштів, що звільнились від надання житлових субсидій, на більш нагальні соціальні програми.
- Хаотичний та неефективний характер деяких соціальних програм, що виявляється у зростанні кількості осіб з соціальними проблемами в найменш продуктивних програмах.
- Недостатня здатність забезпечити належний рівень соціального захисту через більшість діючих соціальних програм.

Ці висновки свідчать про потребу у реформуванні та підвищенні ефективності соціальних програм для стимулювання суспільства, розвитку економіки та забезпечення економічної безпеки. Враховуючи вплив економічних криз та пандемії, це стає ще більш актуальним.

У 2014 році в Україні було прийнято Закон «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який залишається актуальним із змінами, внесеними на сьогоднішній день. Також 14 квітня 2022 року був прийнятий Закон України № 2193 «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях». Цей закон вносить зміни до законів України «Про соціальні послуги» та «Про правовий режим воєнного стану». Таким чином, спрощено процедуру надання соціальних послуг у разі надзвичайного або воєнного стану, що стає актуальним на сьогоднішній день.

Щомісячна адресна допомога внутрішньо переміщеним особам (ВПО) призначена для покриття витрат на проживання, включаючи оплату житлово-комунальних послуг. Розміри цієї допомоги встановлені згідно з постановою

Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 № 505 і варіюються залежно від категорії осіб. На рисунку 2.11 представлена динаміка щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, включаючи оплату житлово-комунальних послуг.

Зауважуємо, що у 2022 році відбулися значні зміни у щомісячних виплатах адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам (ВПО), відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 № 332. Тепер ця допомога доступна не лише особам з інвалідністю, а й іншим категоріям ВПО. Розміри цієї допомоги становлять 3000 гривень для осіб з інвалідністю та дітей, і 2000 гривень для інших осіб. Ця ініціатива стала особливо важливою для громадян, які стали ВПО через російську військову агресію. Важливо відзначити, що розміри цієї допомоги є обмеженими і не вистачають для покриття всіх місячних витрат тих, хто був змушений залишити свої домівки через конфлікт.

Основною метою державної політики стосовно ВПО є надання підтримки тим, хто втратив своє житло через війну або тимчасову окупацію територій, а також допомога у їх адаптації до нових умов. Ця допомога є тимчасовою та надається громадянам, які її найбільше потребують.

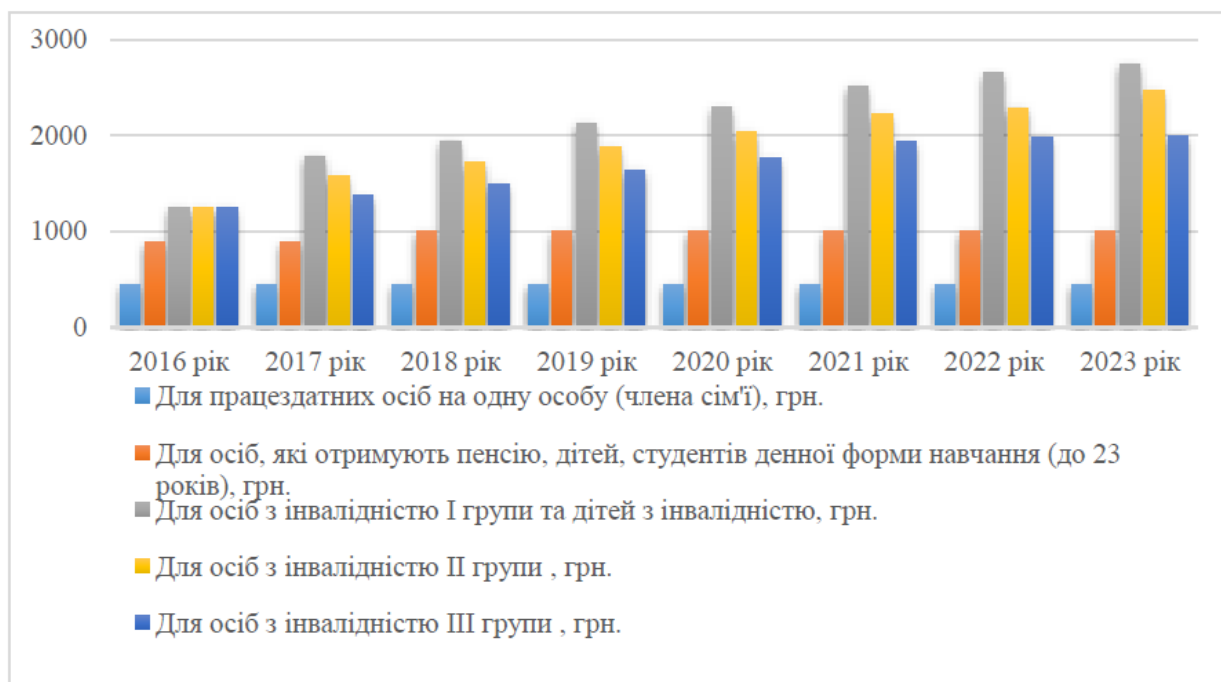

Рис. 2.11. Динаміка щомісячної адресної допомоги ВПО для покриття витрат на проживання в Україні у 2016-2023 (початок року) роках

Наразі уряд прийняв ряд постанов, які регламентують компенсацію вартості спожитих енергоносіїв для внутрішньо переміщених осіб, що розміщуються у приватному секторі та бюджетних установах. Держава також забезпечує підтримку військовослужбовцям, які захищають державу, а також членам їх сімей, що передбачено статтею 17 Конституції України.

З урахуванням вищезазначеного, забезпечення ефективної реалізації політики соціального захисту територій та людей у умовах війни з Росією є одним з найважливіших пріоритетів.

Державна допомога, яка надається відповідно до законодавства, зокрема, Закону України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми", включає такі види виплат:

Допомога при народженні дитини: одноразова виплата, щомісячна виплата.

Допомога на дітей одиноким матерям: для дітей віком до 6 років, від 6 до 18 років, від 18 до 23 років у разі навчання.

Допомога на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням: максимальний розмір для дітей до 6 років, від 6 до 18 років.

Допомога на дітей з інвалідністю, які перебувають під опікою чи піклуванням: для дітей до 6 років, від 6 до 18 років.

Допомога на дітей, хворих на тяжкі захворювання до встановлення інвалідності: для дітей до 6 років, від 6 до 18 років.

Проаналізуємо динаміку цих виплат за період з 2016 по 2023 рік на Рисунку 2.12.

Починаючи з 2019 року, було впроваджено окремі категорії виплат, а саме: на дітей з інвалідністю, які перебувають під опікою чи піклуванням, та на дітей, хворих на серйозні захворювання до встановлення інвалідності. Головною проблемою виплат за Законом України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми" є низькі суми виплат при народженні дитини, що створює дестимулюючий ефект для сімей у країні та покладає великий фінансовий тягар на батьків з усією відповідальністю за виховання дитини до 3 років. Ця проблема стає особливо

актуальною в умовах російської військової агресії, коли багато українських сімей стикаються з втратою житла, роботи та інших збитків, заподіяних вторгненням.

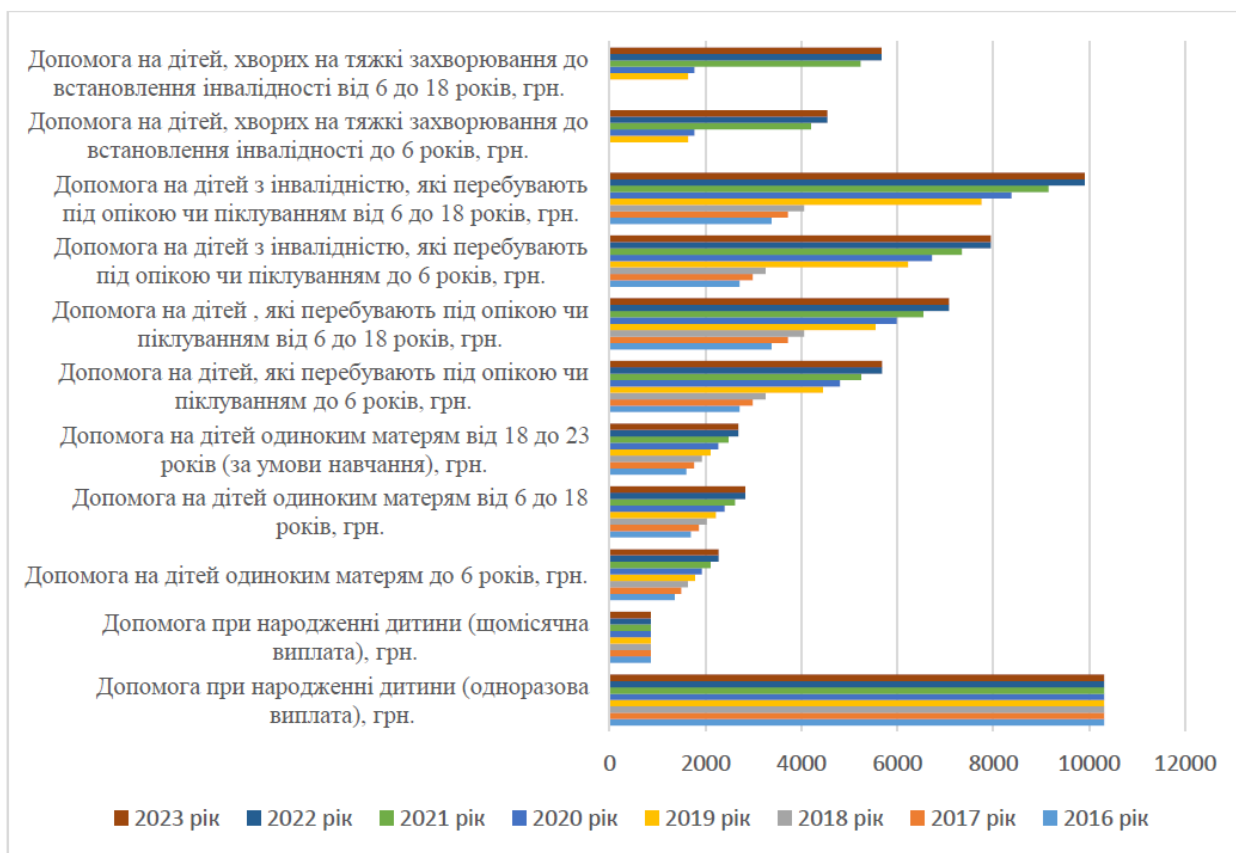

Рис. 2.12 Динаміка виплат, які здійснюються відповідно до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» в Україні у 2016-2023 (початок року) роках

Щодо закону "Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям", він передбачає різні види допомоги, такі як допомога для працездатних осіб та тих, хто втратив працездатність чи має інвалідність, а також для дітей різного віку. Окрім цього, є додаткові види підтримки, такі як допомога багатодітним сім'ям, тимчасова допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, та щомісячна грошова допомога особам, які потребують постійного стороннього догляду через психічні розлади. Проаналізуємо динаміку цих виплат за період з 2016 по 2023 рік на Рисунку 2.13.

Варто відзначити, що розміри допомоги малозабезпеченим особам в Україні залишаються низькими, і ці особи не мають можливості вирішити свої соціальні проблеми за допомогою держави. Особливо критичною є ситуація з

розмірами допомоги тим, хто забезпечує догляд за психічно хворими інвалідами I та II групи. Оскільки ці особи часто не можуть працювати повноцінно, державна допомога недостатня, щоб відшкодувати їхні витрати або дозволити працювати лише частковий час або взагалі не працювати.

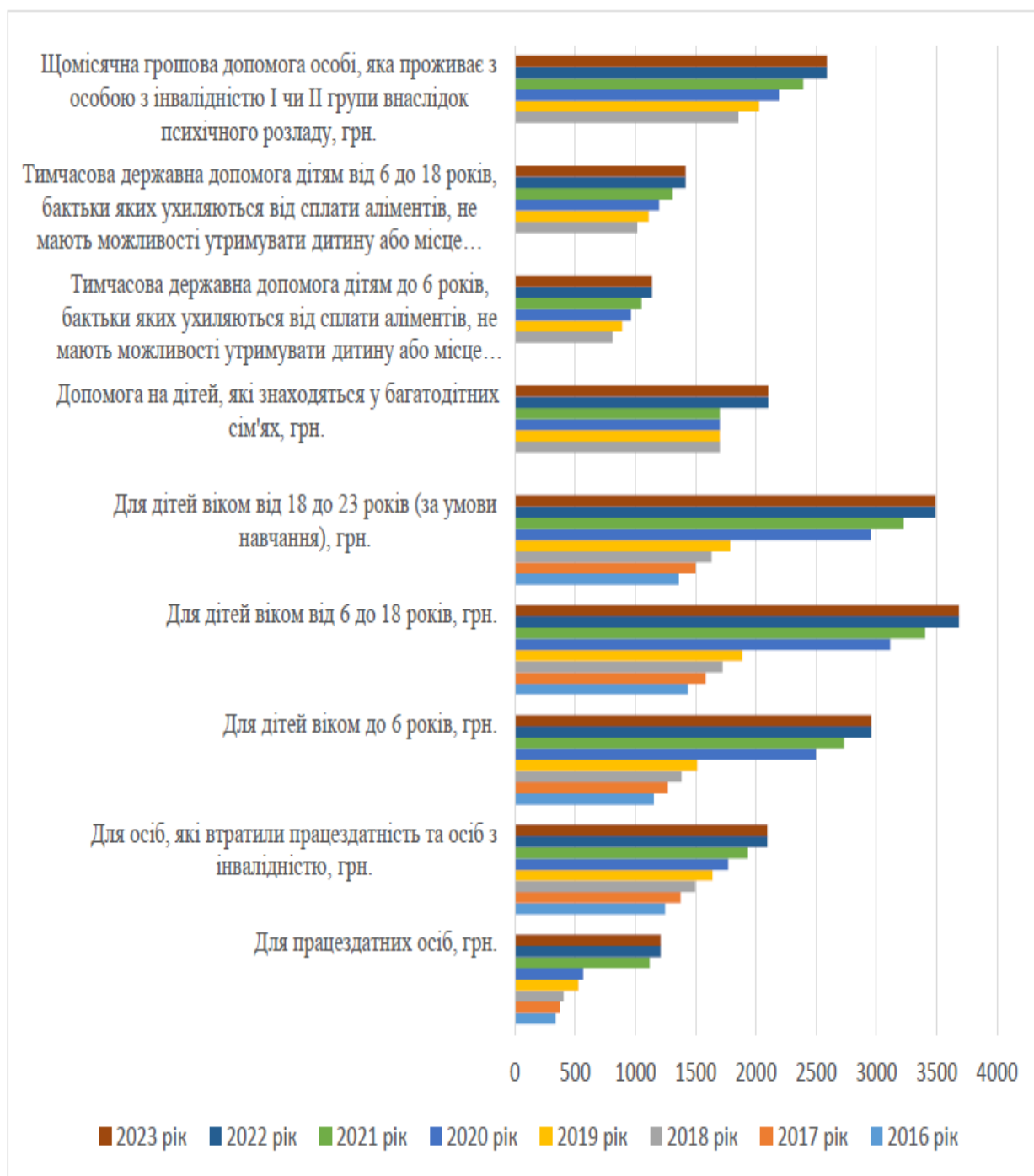

Рис. 2.13. Динаміка виплат, які здійснюються відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченими сім'ям» в Україні у 2016-2023 (початок року) роках

Недостатнє фінансове забезпечення як для малозабезпечених осіб, так і для тих, хто надає допомогу інвалідам із психічними обмеженнями, призводить до значної соціальної напруги та нерівності. Цей недолік у наданні допомоги може суттєво погіршити якість життя цих груп населення та обмежити їх можливості для самореалізації.

Щодо закону "Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю", він передбачає різні види допомоги для різних категорій осіб і дітей з інвалідністю. Проаналізуємо динаміку цих виплат за період з 2016 по 2023 рік на Рисунку 2.14.

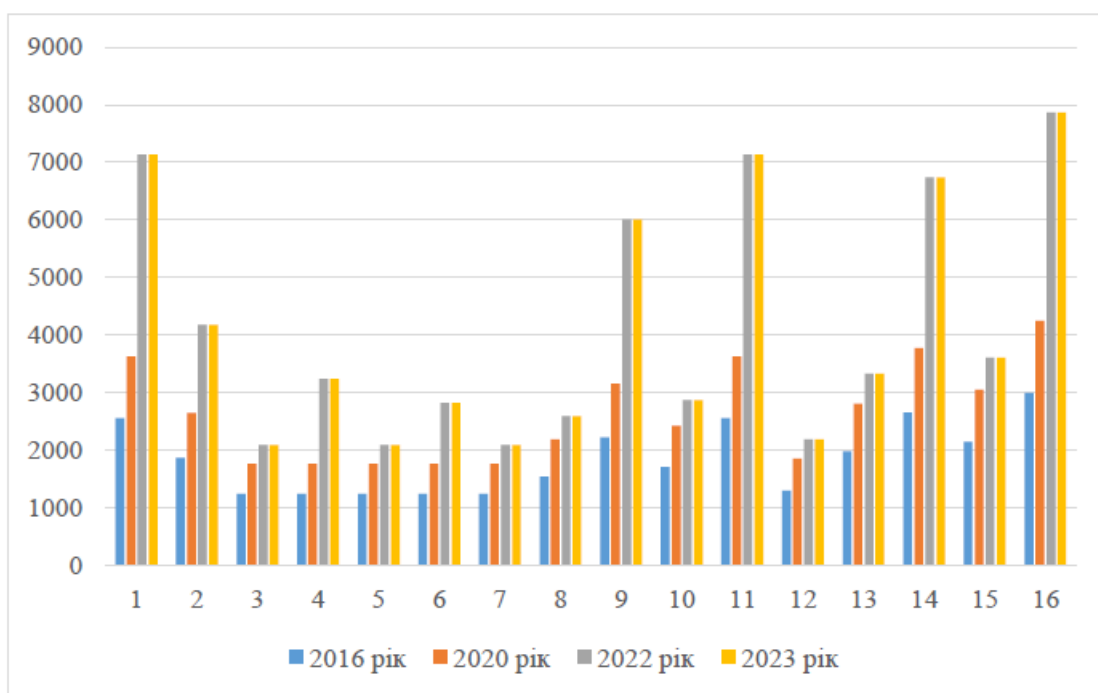

Рис. 2.14. Динаміка виплат, які здійснюються відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» в Україні у 2016-2023 (початок року) роках

Аналіз динаміки виплат за Законом України "Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю" виявив, що розміри цих виплат критично низькі для осіб, які потребують додаткових витрат на медичне обслуговування та догляд. Вказані виплати не забезпечують вирішення соціальних потреб визначеної категорії громадян України і не сприяють покращенню їхнього здоров'я або інтеграції на національному ринку праці.

Щодо закону "Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю", він передбачає різні види допомоги для різних категорій осіб і дітей з інвалідністю. Проаналізуємо динаміку цих виплат за період з 2016 по 2023 рік на Рисунку 2.15.

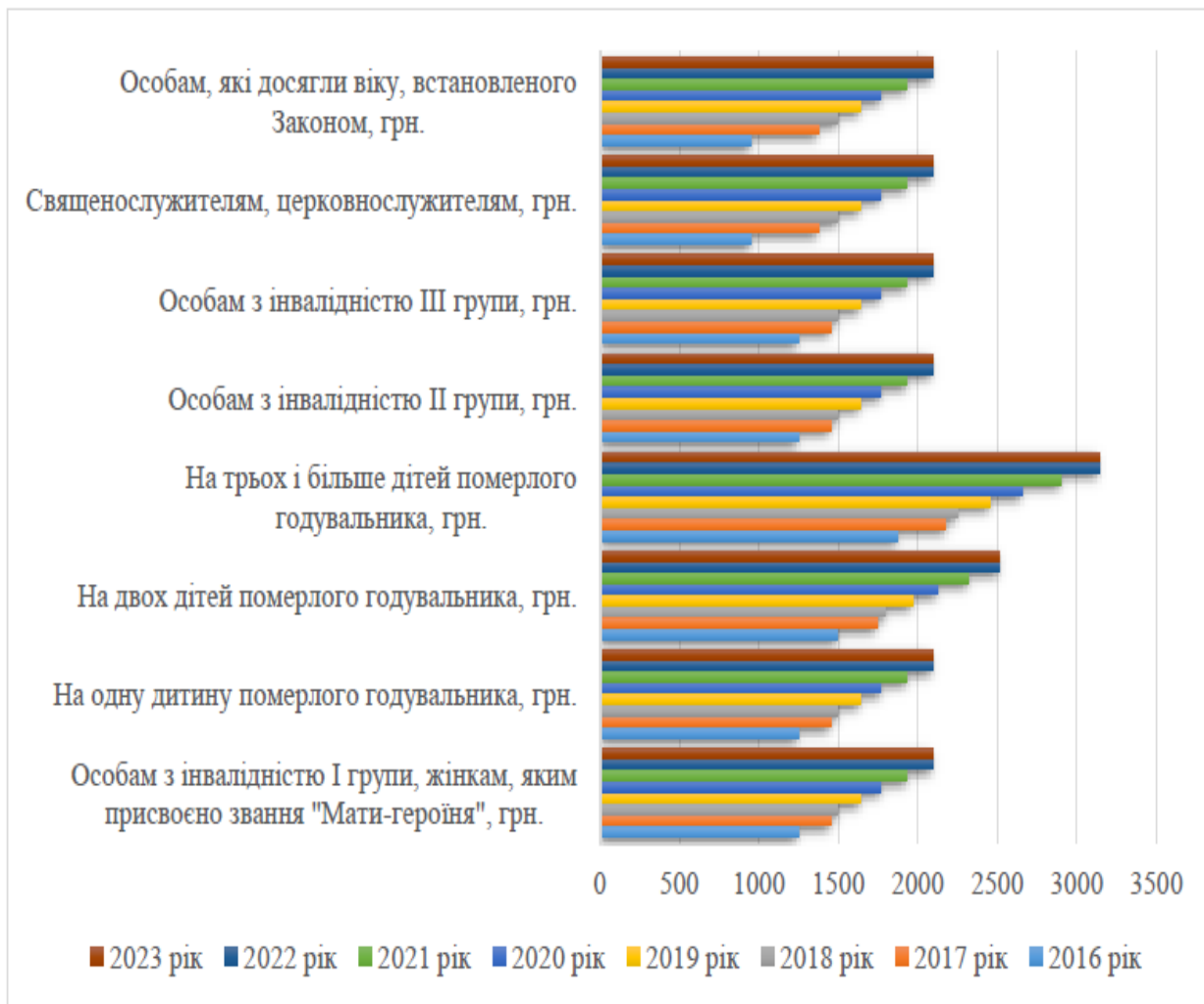

Рис. 2.15. Динаміка виплат, які здійснюються відповідно до Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю» в Україні у 2016-2023 (початок року) роках

Оцінка тенденцій виплат згідно з Законом України "Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю" свідчить про те, що суми цих грошових виплат не вдаються вирішити найактуальніші потреби визначених у Законі категорій осіб і забезпечити їм вирішення соціальних проблем.

Після аналізу можемо визначити, що незважаючи на різноманітність програм соціального захисту в Україні, вони в основному надають крайньо низькі

виплати та недостатньо ефективно допомагають громадянам вирішувати їхні соціальні проблеми. Ця ситуація може мати дестимулюючий ефект на інтеграцію громадян з соціальними проблемами в суспільство, економіку та національний ринок праці. Вона також критично впливає на економічну безпеку країни та несе значні ризики для стійкого економічного розвитку.

На наш погляд, для виявлення проблем у системі соціального захисту в Україні важливо проаналізувати її відповідність світовим та міжнародним стандартам, а також порівняти її з практикою інших країн, зокрема розвинених. Це дозволить зрозуміти вплив системи соціального захисту на економічну безпеку країни та виявити шляхи її вдосконалення.

2.2. Аналіз стану соціального захисту населення та інституційного середовища взаємодії соціального захисту й економічної безпеки держави

У своєму розвитку в галузі соціального захисту Україна керується міжнародними та розвиненими країнами. У таких умовах важливо проаналізувати тенденції у розвитку соціального захисту та його вплив на економічну безпеку, порівнявши його з міжнародними стандартами.

Оскільки частина офіційних статистичних даних відсутня, а представлення інших складне для дослідження за період з 2016 по 2022 рік, узагальнений аналіз базується на таких роках: 2015 та 2021. Дані за 2022 рік відсутні.

В таблиці 2.3 подано результати аналізу та порівняння відсоткового співвідношення витрат на соціальний захист до ВВП світової економіки та окремих регіонів (Америка, Африка, Арабські країни, Азія та Тихоокеанський регіон, Європа та Центральна Азія), а також частки витрат на соціальний захист в українському ВВП.

Аналіз стану соціального захисту населення вказує на наступне:

Найбільша частка витрат на соціальний захист припадає на регіони світу з розвинутою або розвиваючоюся економікою з доходами вище середнього (Америка, Європа).

Таблиця 2.3

Аналіз частки витрат на соціальний захист у ВВП країн світу у 2016-2022

роках

Країна	2016 рік	Відносний ланцюговий темп росту, %	2022 рік	Відносний ланцюговий темп росту, %	Абс. базисний приріст	Відносний базисний темп росту, %
Україна						
Частка витрат у ВВП, %	22,5	88,24	22,8	101,33	-2,7	89,41
США						
Частка витрат у ВВП, %	32	104,92	32,8	102,50	2,3	107,54
Німеччина						
Частка витрат у ВВП, %	24,9	96,14	28,5	114,46	2,6	110,04
Австралія						
Частка витрат у ВВП, %	18,54	111,69	19,1	103,02	2,5	115,06
Японія						
Частка витрат у ВВП, %	21,9	102,82	25,6	116,89	4,3	120,19
Казахстан						
Частка витрат у ВВП, %	16,4	100,61	15	91,46	-1,3	92,02
Індія						
Частка витрат у ВВП, %	2,1	233,33	2,7	128,57	1,8	300,00
Китай						
Частка витрат у ВВП, %	10	131,58	10,4	104,00	2,8	136,84
Польща						
Частка витрат у ВВП, %	20,3	97,60	21,7	106,90	0,9	104,33
Чехія						
Частка витрат у ВВП, %	19,4	97,98	17,9	92,27	-1,9	90,40
Болгарія						
Частка витрат у ВВП, %	17,4	102,96	16,8	96,55	-0,1	99,41
Туніс						
Частка витрат у ВВП, %	11,2	100,90	11,9	106,25	0,8	107,21
Аргентина						
Частка витрат у ВВП, %	17,6	108,64	18,1	102,84	1,9	111,73
Саудівська Аравія						
Частка витрат у ВВП, %	9,4	123,68	8,9	94,68	1,3	117,11
Нігерія						
Частка витрат у ВВП, %	1,2	120,00	1,3	108,33	0,3	130,00
Колумбія						
Частка витрат у ВВП, %	13	97,01	14,1	108,46	0,7	105,22
Куба						
Частка витрат у ВВП, %	18	111,80	16,8	93,33	0,7	104,35

Спостерігається критично високий розрив між часткою витрат на соціальний захист у ВВП регіонів з економічно розвинутими та бідними країнами, і цей розрив збільшувався протягом дослідженого періоду.

Витрати на соціальний захист у ВВП зросли у всіх регіонах світу протягом дослідженого періоду, що призвело до суттєвого зростання загальної частки витрат на соціальний захист у ВВП світу.

Частка витрат на соціальний захист у регіонах з переважно бідними країнами, що розвиваються, зростала швидше, ніж у регіонах з економічно розвинутими країнами.

У Америці, Європі та Центральній Азії велику частку витрат на соціальний захист у ВВП забезпечували економічно розвинуті країни, але темпи зростання були високими у країн, що розвивалися.

Україна, за часткою витрат на соціальний захист у ВВП, відносилася до країн з найбільш розвиненим соціальним захистом, подібно до Європи. Однак негативними моментами є зменшення цієї частки впродовж періоду дослідження та збільшення розриву між медіанним значенням регіону та значенням в Україні.

Загалом, важливо проаналізувати динаміку цих показників в різних країнах та порівняти з ситуацією в Україні, що допоможе виявити тенденції у сфері соціального захисту населення.

Проведений аналіз приводить до наступних висновків:

Існує значний розрив у фінансуванні та рівнях соціального захисту між економічно розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, з різними рівнями доходу на душу населення. Саме стан економіки країни визначає обсяг витрат на соціальний захист. Найбільша проблема з соціальним захистом спостерігається в Африці, Арабських країнах та країнах Азії, де навіть у таких країнах, як Саудівська Аравія та особливо Індія, рівень витрат на соціальний захист є низьким.

З досліджуваних країн лише країни Європи показали зменшення витрат на соціальний захист у ВВП протягом досліджуваного періоду. Найбільше зменшення в цьому показнику спостерігалось в Україні, що свідчить про проблеми з соціальним захистом у країні.

Найбільший приріст у витратах на соціальний захист у ВВП зафіксований в країнах з низьким рівнем витрат на душу населення (Індія, Китай, Нігерія) та серед економічно розвинених країн, які збільшували свої витрати на соціальний захист (Японія, Австралія, США, Німеччина).

За розмірами витрат на соціальний захист у ВВП Україна, на 2021 рік, посідала четверте місце серед досліджуваних країн.

Багато економічно розвинених та розвиваються країн з високими рівнями доходу на душу населення (Австралія, Польща, Чехія, Саудівська Аравія) мали

меншу частку витрат на соціальний захист у ВВП, ніж Україна, але рівень соціального захисту був значно вищим, що свідчить про неефективність існуючої системи соціального захисту в країні та необхідність її реформування, що має важливе значення для економічної безпеки країни.

Ми вважаємо, що для покращення соціального захисту в Україні необхідно провести аналіз закордонного досвіду та впровадити кращі практики з інших країн. Враховуючи, що частка витрат на соціальний захист у ВВП країни не є єдиним показником, ми також проведемо аналіз витрат на соціальний захист за обраними країнами з 2016 по 2022 рік на душу населення у доларах США. Табл 2.4

Проведений аналіз дав можливість отримати докладну аналітику та обґрунтовані висновки щодо особливостей соціального захисту в різних країнах світу:

Відзначається чітка різниця між економічно розвиненими країнами, які виділяють на кожного громадянина країни більше 10 тисяч доларів США на рік на соціальний захист, країнами, які розвиваються з високими та середніми доходами на душу населення, а також країнами з розвиненими системами соціального захисту, де витрати на соціальний захист перевищують тисячу доларів США на громадянина на рік, та найбіднішими країнами, де на кожного громадянина припадає менше тисячі доларів США на рік на соціальний захист. Особливо складна ситуація спостерігається у Індії та Нігерії.

Щодо розміру щорічних витрат на соціальний захист в Україні, то країна витратила трохи більше 1 тисячі доларів США на соціальний захист у 2022 році на кожного громадянина.

Щодо абсолютного зросту витрат на соціальний захист протягом досліджуваного періоду, країни можна розділити на чотири групи: ті, де витрати зменшилися (Чехія, Туніс); країни з невеликим зростанням витрат на соціальний захист - до 400 доларів США (Україна, Казахстан, Індія, Аргентина, Саудівська Аравія, Колумбія); країни з середнім зростанням витрат - від 400 до 1100 доларів США (Китай, Польща, Куба, Болгарія); країни з великим зростанням витрат -

понад 1100 доларів США (США, Німеччина, Австралія, Японія). Знову ж чітко видно розподіл країн за рівнем економічного розвитку та соціального захисту.

Таблиця 2.4

Аналіз витрат на соціальний захист на одну особу країн світу у 2016-2022 роках (дол. США) [54-56;40]

Країна	2016 рік	Відн. Ланц. темп росту, %	2022 рік	Відн. Ланц. темп росту, %	Абс. базисний приріст	Відн. баз. темп росту, %
Україна						
Витрати на СЗ на одну особу	477	48,28	1105	231,66	117	111,84
США						
Витрати на СЗ на одну особу	10738	115,28	17529	163,24	8214	188,18
Німеччина						
Частка витрат у ВВП, %	10231	86,95	13659	133,51	1893	116,09
Австралія						
Частка витрат у ВВП, %	10523	127,80	10660	101,30	2426	129,46
Японія						
Частка витрат у ВВП, %	7561	90,24	11453	151,47	3074	136,69
Казахстан						
Частка витрат у ВВП, %	1724	125,02	1604	93,04	225	116,32
Індія						
Частка витрат у ВВП, %	34	377,78	72	211,76	63	800,00
Китай						
Частка витрат у ВВП, %	786	231,86	1033	131,42	694	304,72
Польща						
Частка витрат у ВВП, %	2579	99,00	3237	125,51	632	124,26
Чехія						
Частка витрат у ВВП, %	3459	76,61	4245	122,72	-270	94,02
Болгарія						
Частка витрат у ВВП, %	1228	100,00	2257	183,79	1029	183,79
Туніс						
Частка витрат у ВВП, %	433	90,59	407	94,00	-71	85,15
Аргентина						
Частка витрат у ВВП, %	2427	166,12	1546	63,70	85	105,82
Саудівська Аравія						
Частка витрат у ВВП, %	1939	127,06	1879	96,91	353	123,13
Нігерія						
Частка витрат у ВВП, %	32	145,45	29	90,63	7	131,82
Колумбія						
Частка витрат у ВВП, %	803	109,55	780	97,14	47	106,41
Куба						
Частка витрат у ВВП, %	1385	159,01	1697	122,53	826	194,83

Україна відноситься до країн з невеликим зростанням витрат на соціальний захист, що свідчить про проблеми економічного та соціального розвитку країни.

Щодо відносного темпу зростання витрат на соціальний захист протягом досліджуваного періоду, значну роль відіграла база порівняння. Наприклад, через низьку базу порівняння витрати на соціальний захист в Індії зросли вісімразово, становлячи у 2022 році лише 72 долари США на громадянина.

Україна демонструвала одні з найнижчих темпів зростання витрат на соціальний захист протягом досліджуваного періоду, що підтверджує проблеми

країни у розвитку як економічної системи, так і соціального захисту населення. Аналіз показав, що Україна має певні

Дослідження показало, що деякі країни світу за період аналізу скоротили частку населення, що скористалося соціальним захистом, і найбільші труднощі в цьому відчули Україна та Туніс. Ця ситуація свідчить про наявність кризи в сфері соціального захисту України і вимагає розробки комплексу заходів для її подолання. З іншого боку, проблеми в сфері соціального захисту негативно впливають на економічну безпеку країни.

У період аналізу спостерігалися високі темпи зросту щодо збільшення частки населення, що скористалося соціальним захистом, в країнах, де активно збільшували витрати на соціальний захист через розвиток економіки або реформування системи соціального захисту населення (Китай, США), або в тих країнах, де база порівняння була низькою (Індія, Нігерія).

Для оцінки ситуації в сфері соціального захисту дитинства та сім'ї в обраних країнах світу, включаючи Україну, важливо провести порівняльний аналіз доступності населенню різних видів соціального захисту, таких як дитинство/сімейні соціальні послуги, материнство, безробіття, тимчасова непрацездатність, пенсійне забезпечення, підтримка інвалідів. Дослідження показало, що в значній кількості країн, зокрема економічно розвинених, доступ до соціального захисту дитинства та сім'ї має практично всі населення (США, Німеччина, Австралія, Україна, Польща). Проте в інших країнах доступ до цього виду соціального захисту обмежений (Японія, Чехія).

Щодо України, 100% населення має доступ до соціального захисту дитинства та сім'ї, що є позитивним показником. Проте існує проблема незбалансованості та низького рівня виплат громадянам, що мають соціальні проблеми, що вимагає проведення реформ в цій сфері.

В Україні, незважаючи на високий відсоток доступу населення до СЗ на випадок безробіття, ключовими проблемами є: недостатній рівень допомоги безробітним щодо започаткування власного бізнесу; не об'єктивність статистичних даних через трудову міграцію та розвинутий тіньовий ринок; низькі

стимули для пошуку роботи та зміни професії. Україна зіткнулася з серйозними проблемами у сфері соціального захисту населення під час тимчасової непрацездатності, оскільки доступ до цього виду соціального захисту був обмеженим, а відсоток населення, яке могло скористатися ним, зменшився протягом дослідженого періоду. Це викликано декількома факторами, включаючи високий рівень тіньового ринку праці, недостатню фінансову підтримку для осіб, які тимчасово не можуть працювати, та масову трудову міграцію. Ця ситуація має критично негативний вплив на економічну безпеку країни, особливо в умовах демографічної кризи та зменшення кількості працездатного населення.

Значення підтримки людей похилого віку та пенсійного забезпечення поступово зростає у всьому світі через старіння населення, особливо у розвинених та розвиваючихся країнах з вищими та середніми доходами. Соціальний захист для цієї категорії населення має значний вплив на економічні системи країн і загрожує національній економічній безпеці. Україна забезпечує повний доступ до соціального захисту для осіб з обмеженими фізичними можливостями, проте існують проблеми щодо його ефективності та результативності, недостатньої гнучкості, неакцентування на інтеграцію інвалідів у ринок праці, відсутності інклюзивності та недостатнього фінансування.

Аналіз стану соціального захисту населення є критично важливим для зміцнення економічної безпеки будь-якої країни, включаючи Україну. Соціальний захист визначає життєвий рівень громадян, їх соціальну стабільність та впливає на загальний економічний розвиток країни.

Україна, хоча забезпечує соціальний захист за кількістю соціальних програм та охопленням населення, аналогічно провідним країнам світу у цій сфері, проте потребує реформування і впровадження інноваційних підходів. Важливо взяти на замітку деякі зарубіжні практики, такі як зміна концепції соціального захисту, активізація профспілок, гнучка податкова система, стимулювання участі середнього класу у соціальному захисті та бізнесу, а також інші ініціативи з метою покращення якості життя громадян і зміцнення економічної безпеки країни.

Ми вважаємо, що в сфері соціального захисту населення в Україні, окрім досягнень, існують наступні проблеми:

Недостатність забезпечення відповідного рівня соціального захисту за окремими видами, такими як безробіття та тимчасова непрацездатність.

Низькі розміри фінансування для осіб із соціальними проблемами, що відстають від ринкових стандартів життя населення і вказують на пасивний характер соціальної політики.

Ефективність та результативність соціального захисту за всіма його напрямками в країні та програмами соціальної підтримки є низькими.

Ці проблеми мають прямий вплив на економічну безпеку держави і потребують негайного вирішення. В умовах такої ситуації важливо розуміти вплив правового забезпечення та інституційної структури соціального захисту на розвиток і подолання інституційних обмежень.[40; 56]

Українська система соціального захисту має розгалужену нормативно-правову базу, яка охоплює різноманітні категорії громадян і види пільг та виплат. Наприклад, існують 120 категорій пільговиків, які мають право на соціальні виплати, з них 45 категорій базуються на соціальних ознаках, а 57 - на професійних. Крім того, близько 70 категорій громадян отримують соціальні виплати за соціальними ознаками, і 50 категорій - за професійними. У країні існують 60 видів компенсаційних та соціальних виплат, а також 120 видів пільг для громадян.

Система соціального захисту в Україні обслуговує щороку близько 12 мільйонів пенсіонерів та понад 17 мільйонів працівників. Понад 15 мільйонів осіб в країні мають пільги або право на соціальні та компенсаційні виплати.

Інструменти соціального захисту в Україні мають широкий спектр, але переважно використовуються фінансові трансферти, які не завжди відповідають потребам населення і не вирішують їхні соціальні проблеми. Крім того, деякі пільги не забезпечені достатньо ресурсами держави та місцевих громад, включаючи фінансові, і не мають належного організаційно-інформаційного

супроводу. Більшість соціальних послуг, наданих у системі, мають обмежений характер, низьку якість і не враховують інклюзивні потреби користувачів.

Експерти вважають, що сукупність інструментів соціального захисту та їх використання несуть загрози для економічної безпеки країни, оскільки вони потребують значних ресурсів, переважно фінансових, але не ефективно вирішують соціальні проблеми та призводять до соціального і економічного напруження у суспільстві.

У процесі забезпечення соціального захисту в Україні використовуються чотири типи регулюючих механізмів:

Фіскальні важелі: ці механізми спрямовані на збирання фінансових та інших ресурсів для функціонування системи соціального захисту та регулювання фондів на ці цілі. Проте, оцінка показує, що вони не здатні забезпечити достатній рівень збирання ресурсів через відсутність прогресивної системи оподаткування.

Адміністративні важелі: ці механізми надають державним органам та органам місцевого самоврядування можливість прямого впливу на систему соціального захисту шляхом розпоряджень. Однак вони вважаються малоефективними, спричиняючи бюрократію та корупцію, а також дублювання функцій та конфлікти між державними та місцевими органами.

Фінансово-економічні важелі: їхня мета - залучити додаткові ресурси для соціального захисту шляхом приваблення фінансової підтримки від громадян, бізнесу та організацій. Однак оцінка вказує на їхню недостатність та низьку ефективність у стимулюванні участі та формуванні людського капіталу.

Інформаційні важелі: їхня роль - забезпечити прозорість, формувати інформаційне середовище та захищати права учасників системи соціального захисту. Однак вони вважаються недостатніми для досягнення своїх цілей та забезпечення прозорості у сфері соціального захисту.

Ці механізми спільно не вирішують ключові проблеми ефективності та прозорості в системі соціального захисту України, але навпаки, створюють додаткові виклики, такі як бюрократія, корупція та конфлікти.

В системі соціального захисту України важливу роль відіграють нормативно-правові акти на різних рівнях - від національного до місцевого, які охоплюють різноманітні суб'єкти та об'єкти. Ця система включає міжнародні нормативні акти, двосторонні договори з іншими країнами, ключові законодавчі акти національного рівня, а також нормативні документи регіональних, місцевих та корпоративних установ, а також судові постанови.

Оцінка правової системи соціального захисту в Україні вказує на декілька проблем: формальне виконання міжнародних норм, надмірне перенасичення нормативно-правової бази, недостатню реалізацію законодавства, відсутність фінансової та правової підтримки для осіб із соціальними проблемами, а також правовий нігілізм деяких державних службовців та підприємців. Ці проблеми створюють конфлікти, збільшують витрати для суб'єктів та об'єктів системи соціального захисту, негативно впливають на економічну систему та ставлення до законодавства країни.

Наше дослідження інституційно-правового забезпечення взаємодії між соціальним захистом та економічною безпекою України виявило значні проблеми та підкреслило потребу у реформуванні інституційних та правових аспектів сфери соціального захисту в країні. Ця реформа передбачає інноваційну модернізацію на різних рівнях - національному, регіональному, місцевому, корпоративному та індивідуальному.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

3.1. Світовий досвід функціонування системи соціального захисту та можливості його використання в Україні

Україні необхідно вдосконалити систему соціального захисту населення для забезпечення економічної стійкості. Крім власних наукових розробок, великий інтерес представляє практика реформування соціального захисту, а також вибір кращих рішень та методів з інших країн. Вивчаючи досвід світових партнерів, Україна може розробити ефективний план інноваційного перетворення, спрямований на підсилення соціально-економічної стабільності країни. Цей підхід сприятиме створенню більш стійкої та адаптивної системи соціального захисту, яка відповідає потребам українського суспільства та використовує найкращі практики. Особлива увага має бути приділена досвіду країн з перехідною економікою та розвиваючихся країн, які мають аналогічні проблеми та цілі у сфері соціального захисту населення.

Проведення дослідження системи соціального захисту населення у США, Великобританії та Франції дало змогу сформулювати рекомендації щодо удосконалення цієї системи в Україні через впровадження найкращих практик імплементації. Варто врахувати обмеження їх використання в Україні:

Введення багаторівневої моделі соціального захисту з гарантованим мінімумом може сприяти збільшенню доступу до СЗ, але потребує значних витрат і системних змін.

Створення концепції соціального захисту, що покликана допомагати людям вирішувати свої проблеми, може стати ефективним рішенням, але потребує координації та освітніх змін.

Перехід до універсальної концепції соціального захисту може поліпшити економічну безпеку, але потребує різних стратегічних і організаційних змін.

Залучення профспілок до соціального захисту може покращити умови праці, але вимагає реформ та фінансової підтримки.

Розробка гнучкої податкової системи може сприяти соціальній підтримці, але потребує змін у законодавстві та організації.

Перевірка доходів осіб, що отримують соціальний захист, може уникнути зловживань, але потребує системи контролю.

Стимулювання середнього класу до участі в соціальному захисті може збільшити соціальну відповідальність, але потребує інформаційно-освітніх кампаній.

Залучення бізнесу до соціального захисту може збільшити його відповідальність, але потребує стимулів та регулювання.

Ці рекомендації важливо адаптувати до конкретних умов України з урахуванням її особливостей та потреб населення.

Можна зазначити, що аналіз та імплементація досвіду країн з перехідною економікою є дієвим напрямом для реформування соціального захисту в Україні, оскільки проблеми у цій сфері подібні. Подібність викликів, які стикаються країни з перехідним етапом розвитку, дає змогу використовувати позитивний та негативний досвід цих країн для формування оптимальних рішень у вдосконаленні соціального захисту в Україні. При аналізі впровадження окремих підходів у сфері соціального захисту, держава може враховувати конкретні стратегії, які були успішно використані в інших країнах.

Оцінка заходів з реформування соціального захисту населення в країнах з перехідною економікою дає можливість виявити напрями імплементації досвіду в межах реформування цієї сфери в Україні та визначити обмеження на його впровадження:

Мінімізація кількості пільг та перехід до інклюзивного соціального захисту може стати ефективним рішенням, але при цьому слід враховувати зростання незадоволення та політичного популізму.

Впровадження трирівневої змішаної моделі соціального захисту може сприяти покращенню якості життя громадян та залученню міжнародних

інституцій, але потребує ретельного контролю та участі громадян у формуванні обов'язкового особистого облікового рахунку.

Введення третього рівня змішаної моделі, що передбачає добровільне поповнення особистого облікового рахунку, може стати додатковим джерелом фінансування соціального захисту, але потребує ретельного регулювання та участі громадян у фінансових процесах.

Ці напрями важливо ретельно адаптувати до конкретних умов та потреб України, забезпечуючи стає та ефективне функціонування системи соціального захисту населення.

Ми вважаємо, що на другому та третьому рівнях змішаної моделі соціального захисту в Україні критичними є такі аспекти:

Збільшення рентних виплат протягом трудової діяльності громадянина та фінансування частини соціального захисту для громадянина та його сім'ї за рахунок цих виплат.

Можливість витягнути кошти з особистого облікового рахунку (повністю або частково) у випадку соціальних проблем чи досягнення певного віку.

Можливість відмовитися від рентних виплат (повністю або частково) та перерозподілу цих коштів на збільшення обсягів обов'язкового особистого облікового рахунку чи інших рахунків, що фінансують соціальний захист.

Можливість передачі залишку коштів з обов'язкового особистого облікового рахунку у спадок членам сім'ї або їхнє одноразове виплатою.

Можливість залучення членів родини до соціального захисту через відрахування на поповнення їхніх обов'язкових особистих облікових рахунків або добровільне фінансування СЗ на третьому рівні.

Використання різних відсотків відрахувань від оплати праці або доходів та різних програм участі у соціальному захисті для різних категорій працівників та підприємців.

Країни з перехідною економікою використовували інноваційні або змішані моделі соціального захисту в процесі реформування. Однак для України рекомендується перехід до змішаної моделі, де громадяни до 40 років повинні

перейти на нову форму соціального захисту. Громадяни старші за 40 років можуть це зробити добровільно. Держава фінансує соціальні виплати для осіб, які мають право на соціальний захист, до моменту накопичення достатньої суми на обов'язковому особистому обліковому рахунку громадян, а також витрати, пов'язані з переходом від солідарної моделі соціального захисту. Таким чином, старі і нові механізми соціального захисту будуть функціонувати разом, з поступовим відмиранням старих.

Однак існують обмеження для України у впровадженні змішаної моделі соціального захисту:

Необхідність різкого зміни нормативно-правової бази соціального захисту.

Повна організаційна перебудова системи соціального захисту населення.

Великі витрати на початкових етапах впровадження змішаної моделі.

Необхідність координації зусиль всіх суб'єктів системи соціального захисту.

Україна може впровадити наступні заходи для реформування сфери соціального захисту, враховуючи досвід окремих країн, що розвиваються та наукові розробки міжнародних організацій та іноземних вчених [57-60]. Ми можемо виокремити такі аспекти:

Наші дослідження підтверджують, що в Україні потрібно розвивати програми соціального захисту на основі умовних грошових переказів (ССТ). Це дозволить ефективно впливати на покращення життєвих умов населення та забезпечити соціальну підтримку шляхом умовних грошових виплат певним категоріям громадян. Для реалізації таких програм можна отримати підтримку від Світового банку та інших міжнародних (іноземних державних, недержавних) інститутів. Це дозволить впроваджувати ефективні інструменти соціального захисту, спрямовані на зменшення бідності та поліпшення стану вразливих груп населення. Наприклад, використання ССТ на Філіппінах показало високу ефективність і низькі витрати [61].

Програми ССТ стимулюють громадян активно вирішувати власні соціальні проблеми, використовуючи фінансову підтримку від держави та міжнародних партнерів програми. Ці програми можуть привертати значну кількість інвесторів

та генерувати суттєві кошти, зменшуючи фінансове навантаження на бюджети різних рівнів країни. Вони мають чіткі цілі, адресність та інклюзивність [62;63], що дозволяє точно спрямовувати соціальну підтримку тим, хто найбільше потребує, і забезпечувати включеність всіх верств населення.

Україна може скористатися досвідом інших країн у створенні та розвитку Надзвичайного соціального фонду (НСФ). Цей фонд формується та діє на основі державно-приватного партнерства, залучаючи державу, місцеві органи влади, міжнародні та національні недержавні організації, а також іноземні державні та недержавні інституції. Учасники фонду виступають як інвестори, що сприяють реалізації соціальних проєктів. Фахівці НСФ обирають кращі проєкти згідно з бюджетом, що призначений на рік, та забезпечують їх фінансову, технічну, інформаційну та консультаційну підтримку.

Звертаючись до соціальних проблем України, особливо після війни, ми можемо розглянути напрямки впровадження програм ССТ, такі як:

- відновлення економічної спроможності військових підприємств;
- інтеграція військових та їх родин до соціально-економічної системи;
- додаткова освіта для ветеранів та їх родин;
- інтеграція людей з обмеженими можливостями до економічної системи.

Однак для України існують обмеження у впровадженні таких програм, зокрема, необхідність доповнення нормативно-правової бази, організаційні зміни у соціальному захисті, конкуренція за фінансування та необхідність запобігання корупції.

Розробка та впровадження Національного середньострокового плану розвитку (RPJMN) спрямовані на боротьбу з бідністю в Україні за двома основними напрямками: зменшення витрат бідних та збільшення їхніх доходів. Основною метою плану є забезпечення інклюзивного економічного зростання. У плані передбачено такі заходи, як створення нових робочих місць, реформування нормативно-правової бази, фіскальні реформи, розширення доступу бідних до соціального захисту та консультаційних послуг, підвищення інклюзивності тощо.

Згідно з даними Світового банку, до кінця 2022 року рівень бідності в Україні може зрости до 25 % через російську військову агресію. У таких умовах важливо для України розробити та впровадити RPJMN як складову стратегії зменшення бідності, породженої цією військовою агресією.

Проте у впровадженні RPJMN для України можуть виникнути обмеження, такі як динамічні зміни у соціальному захисті під час воєнного та поствоєнного періоду, витрати ресурсів на розробку та реалізацію плану, а також потреба у пошуку додаткових фінансових ресурсів через їх дефіцит у державному та місцевих бюджетах.

Україна може використовувати досвід інших країн щодо реформування окремих напрямів соціального захисту, таких як усунення гендерної дискримінації, залучення неформально зайнятих до системи соціального захисту, поліпшення умов соціального захисту мешканців сільських територій тощо. Для цього можна використовувати рекомендації, сформовані на основі досвіду країн з перехідною економікою та розвиваючихся країн.

Ми вважаємо, що у використанні досвіду країн світу для поліпшення соціального захисту населення України лежить потенціал підвищення ефективності системи соціального захисту та зміцнення економічної стійкості країни. Тому важливо враховувати не лише досвід розвинених економічно країн, але й ті, що переживали перехідний період, або знаходяться на етапі розвитку.

3.2. Напрями вдосконалення соціального захисту задля посилення економічної безпеки держави

В контексті підвищення результативності державного регулювання у сфері соціального захисту в Україні, важливо зосередити увагу на трьох ключових аспектах:

Покращення якості інформаційного забезпечення, що включає об'єм, швидкість, об'єктивність, адекватність і правдивість інформації, використовуваної

у процесі регулювання. Якість інформації має визначальне значення для ефективності будь-якого регулювання.

Збільшення ефективності роботи державних та місцевих органів влади, що допоможе уникнути помилок, зменшити витрати на утримання таких органів і зменшити трансакційні витрати для бізнесу та громадян. Удосконалення роботи цих органів є важливим елементом адаптації системи соціального захисту.

Підвищення кваліфікації державних службовців та працівників органів місцевого самоврядування, оскільки результативність регулювання і системи соціального захисту значно залежить від професійної підготовки фахівців. Важливо забезпечити їхню адекватну підготовку, враховуючи рівень освіти, досвід, психологічну стійкість та інші фактори.

Загалом, підвищення результативності регулювання у сфері соціального захисту вимагає системного підходу, який включає в себе вдосконалення інформаційного забезпечення, оптимізацію роботи державних та місцевих органів, а також підвищення кваліфікації фахівців у галузі.

Основною складовою ефективного соціального забезпечення в Україні має стати забезпечення доступу до інформації та оптимізація методів її надання. Щодо доступу до інформації, важливо, щоб інтерфейс системи відповідав певним критеріям, таким як легкість в розумінні, щоб полегшити пошук та обробку даних. Крім того, система повинна мати можливість автоматично генерувати звіти згідно з запитом авторизованих користувачів, щоб спростити процес надання інформації. Щодо методів надання інформації, важливо враховувати рівень підготовки користувачів і розширити перелік доступних методів, таких як отримання інформації електронним шляхом або на паперовому носії. Також необхідно створити систему управління доступом до інформації та визначити рівень доступу користувачів.

У цілому, ці заходи спрямовані на забезпечення ефективного доступу до інформації в сфері соціального захисту, що має критичне значення для його функціонування та результативності. Важливо зауважити, що сформована система соціального захисту має слугувати для інформаційної підтримки незахищених

верств населення, а цифрові технології можуть значно поліпшити процес ідентифікації та верифікації отримувачів допомоги. Наприклад, використання біометричної ідентифікації та електронних ідентифікаційних карток може підвищити надійність ідентифікації осіб, а централізовані електронні бази даних допоможуть уникнути дублювання інформації. Крім того, мобільні додатки та онлайн-платформи можуть спростити процес подачі заявок та надання документів, а аналітика даних допоможе виявити будь-які аномалії чи підозрілу активність. Такі цифрові інструменти забезпечать ефективніше та надійніше соціальне забезпечення, що стане ключовим аспектом у підтримці потреб громадян.

Вважаємо, що в Україні на сьогоднішній день виникає необхідність впровадження інноваційних, гнучких інструментів для залучення працівників з неформальною зайнятістю до системи соціального захисту у відповідних напрямках реформування соціального захисту населення:

Правовий аспект: внесення змін до законодавства щодо формування добровільних (короткострокових, середньострокових та довгострокових) внесків неформально зайнятих осіб до системи соціального захисту, а також можливість самостійного управління розмірами внесків з боку неформально зайнятих осіб; впровадження системи стимулів для залучення неформально зайнятих осіб до національної системи соціального захисту з урахуванням зарубіжного досвіду.

Організаційний аспект: створення гнучких, в тому числі цифрових, інструментів для внесення внесків до системи соціального захисту з боку неформально зайнятих осіб, а також для отримання соціального захисту. Гнучкість має включати можливість добровільного внесення внесків, вибору строків та розмірів внесків, а також вибору виду, розмірів та надавачів соціального захисту.

Фіскальний аспект: розроблення фіскальних стимулів для залучення неформально зайнятих осіб до системи соціального захисту, таких як податкові знижки, податкова амністія для неформально зайнятих осіб, контроль податкових

доходів громадян та штрафні санкції за відмову брати участь у системі соціального захисту.

Інформаційний аспект: створення інформаційної підсистеми в інформаційній системі соціального захисту для неформально зайнятих осіб з простим та зрозумілим поясненням можливостей використання інструментів соціального захисту, а також можливість отримання консультацій щодо участі у системі соціального захисту або її складових.

Цифровий аспект: розроблення цифрових інструментів соціального захисту для неформально зайнятих осіб та їх включення до інтегрованої платформи соціального захисту в Україні.

Загалом, проблема розвитку системи соціального захисту населення в Україні полягає у доступі до соціального захисту та його рівні для сільського населення. Недостатній розвиток інфраструктури, віддаленість від центрів надання соціального захисту, виключення значної частини сільського населення з системи соціального захисту, а також неформальна зайнятість створюють критичні проблеми. Щоб вирішити ці проблеми, необхідно вдосконалити та розширити інструменти соціального захисту для мешканців сільських територій України.

Ми вважаємо, що потрібно визначити вимоги до розробки інноваційних та гнучких інструментів соціального захисту для трудових мігрантів та членів їх сімей в Україні, які будуть схожими на інструменти для мешканців сільських районів (див. рис. 3.5), але з уточненнями: зниження фінансових бар'єрів участі не є необхідним для трудових мігрантів через їхні відносно високі доходи; імплементація міжнародного досвіду та рекомендацій міжнародних організацій (ООН, МОП) щодо інтеграції трудових мігрантів у національну систему соціального захисту; формування та використання фіскальних стимулів і законодавчих змін, оскільки для неформально зайнятих необхідна організаційна структура взаємодії трудових мігрантів з державними інститутами соціального захисту у країнах трудової діяльності мігрантів, як в онлайн, так і офлайн;

розробка легальних, безпечних та економічно доступних шляхів переказу доходів мігрантів в Україну на підтримку своїх сімей та внесків у соціальний захист.

Важливим стратегічним напрямом у розробці та впровадженні стратегії реформування соціального захисту населення в Україні є реформування ринку праці з урахуванням нових світових вимог щодо соціального захисту працівників.

Наша думка полягає в тому, що реформування соціального захисту населення в Україні має базуватися на створенні єдиного інформаційного простору соціального захисту в країні. Для цього потрібно встановити дієву систему оцінки, яка повинна враховувати такі вимоги:

- поєднання кількісної та якісної оцінки, зокрема щодо задоволення потреб отримувачів соціального захисту;
 - залучення до оцінки всіх учасників системи соціального захисту, включаючи сім'ї осіб зі соціальними проблемами;
 - максимальна автоматизація збору інформації та оцінки з використанням даних з Єдиного центру соціальних послуг та єдиного інформаційного простору соціального захисту;
 - можливість для учасників системи соціального захисту самостійно формувати власні системи оцінки на основі запропонованих показників та нормативів;
 - гнучкість системи оцінки, яка потребує внесення змін у нормативи та показники оцінки;
 - виключення використання недостовірної, суб'єктивної та псевдодостовірної інформації;
 - доступ до результатів оцінки всіх учасників системи соціального захисту, включаючи осіб з проблемами та засобів масової інформації;
- розміщення результатів оцінки у єдиному інформаційному просторі соціального захисту.

До ключових показників успішності розробки та впровадження стратегії реформування соціального захисту в Україні слід включити:

- Участь населення країни у системі соціального захисту, виміряна у відсотках.
- Відсоток від ВВП, що спрямовується на соціальний захист.
- Доля фінансування соціального захисту в бюджетах на різних рівнях.
- Кількість інструментів соціального захисту та їх охоплення населенням.
- Процент людей, які подолали соціальні проблеми.
- Кількість працівників у сфері соціального захисту за всіма рівнями управління.
- Рівень соціальних стандартів у порівнянні зі світовими та економічно розвиненими країнами.
- Ступінь цифровізації системи соціального захисту.
- Ефективність та якість надання соціального захисту.
- Рівень задоволення осіб, які мають соціальні проблеми, наданою допомогою.
- Рівень бюрократії та корупції у сфері соціального захисту.
- Послідовність дій у розробці та впровадженні стратегії реформування соціального захисту в Україні має включати наступне:
 - Створення робочих та консультативних груп з представників сфери соціального захисту.
 - Виявлення проблем та стратегічних напрямків реформ.
 - Регламентація відповідальності, ресурсів та часових рамок для реформ.
 - Аналіз зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на сферу соціального захисту.
 - Використання міжнародного досвіду та рекомендацій для реформ.
 - Визначення цілей та завдань реформування.
 - Координація зусиль між усіма учасниками процесу.
 - Розробка конкретних стратегій реформування.
 - Впровадження стратегій реформування.
 - Оцінка результатів та коригування стратегій за необхідності.

- Складання звіту про реалізацію та розповсюдження інформації про результати.

Вважаємо, що вдосконалення інституційного механізму інноваційної трансформації сфери соціального захисту, яке ми пропонуємо, має базуватися на вивченні та впровадженні міжнародного досвіду в цій сфері. Це дозволить визначити ефективні моделі, які можна адаптувати для українського контексту і покращити ситуацію з соціальним захистом в країні.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки:

1. Соціальний захист населення є основою соціальної політики держави, яку нині здійснюють усі країни світу. Однак у сучасному законодавстві та науковій літературі немає єдиного визначення терміна "соціальний захист". Відсутність загального розуміння інституту соціального захисту призводить до різних інтерпретацій категорій і понять, пов'язаних з його змістом.

2. Аналіз наукових джерел показує, що вітчизняні та зарубіжні науковці трактують поняття "соціальний захист" як діяльність, комплекс, функцію, систему, сукупність і механізм. Ми вважаємо, що поняття "система" найбільш повно розкриває зміст цієї категорії, оскільки воно передбачає сукупність функціональних елементів, які взаємодіють і запускають механізми для досягнення певної мети. На нашу думку, система соціального захисту – це сукупність правових, економічних та соціальних заходів, гарантованих Конституцією України, що забезпечують здоровий соціально-економічний клімат для життя та розвитку як економічно активного населення, так і тих, хто опинився у складних життєвих обставинах. Ця система гарантує соціальну безпеку, соціальні зобов'язання, засновані на соціальній справедливості й рівності прав.

3. На основі проведеного аналізу ми дійшли висновку, що концепцію соціального захисту населення в Україні слід розглядати крізь призму теорії соціальної згуртованості суспільства. Це означає, що справедливий і ефективний соціальний захист є запорукою стійкості та стабільного розвитку суспільства. В основі соціальної згуртованості лежить довіра. Структура системи соціального захисту населення є складною і всеосяжною. Ми пропонуємо власне бачення, що враховує державні та приватні механізми, виділяючи три головні складові системи: 1) соціальне страхування; 2) соціальну допомогу; 3) соціальні гарантії. Дослідження еволюції поглядів на роль соціального захисту в концепціях провідних економічних шкіл дозволило визначити спільні риси в їхніх поглядах і

виділити основні підходи: 1) класичний; 2) неокласичний; 3) кейнсіанський; 4) інституційний.

4. Проведено аналіз розвитку соціального захисту в Україні після отримання незалежності, ідентифіковано шість етапів цього процесу з вказівкою на часові рамки, ключові фактори впливу, особливості та зміни в нормативно-правовій базі кожного етапу. Проведено діагностику розвитку соціального захисту як частини економічної безпеки держави, а також аналіз основних показників, таких як витрати на соціальний захист відносно ВВП та на душу населення, динаміка заробітної плати та пенсій, рівень безробіття, та виконання соціальних програм з 2016 по 2023 рік. Виявлено основні проблеми функціонування системи соціального захисту.

5. Проведено порівняльний аналіз розвитку соціального захисту в Україні з іншими країнами світу, враховуючи рівень економічного розвитку та обрані регіони, із використанням таких показників, як витрати на соціальний захист, участь населення у програмах соціального захисту, доступ до різних видів соціального захисту. Розкрито проблеми та переваги соціального захисту в Україні та його відповідність глобальним тенденціям. Використано факторний аналіз та економетричне моделювання для оцінки впливу соціального захисту на економічну безпеку країни. Проведено аналіз інституційно-правового забезпечення взаємодії соціального захисту та економічної безпеки України, виявлено проблеми та розроблено рекомендації для реформування сфери соціального захисту з метою підвищення ефективності та результативності на різних рівнях. Визначено п'ять підсистем сфери соціального захисту в Україні і розроблено стратегії їх розвитку для підвищення економічної безпеки країни, зокрема за допомогою активної соціальної політики та інноваційної модернізації.

6. Досліджено досвід соціального захисту в економічно розвинутих країнах, що сприяло розробці напрямів для реформування сфери соціального захисту в Україні та зміцнення економічної безпеки країни. Ці напрямки включають такі заходи, як розбудова багаторівневої моделі соціального захисту, перехід від концепції соціального захисту до активної участі осіб у вирішенні своїх

соціальних проблем, застосування універсальної концепції соціального захисту, активізація профспілок, розробка гнучкої податкової системи, перевірка доходів отримувачів соціальних виплат, стимулювання розширення соціального захисту та участі середнього класу та підтримка бізнесу для збільшення участі у системі соціального захисту. Аналіз досвіду соціального захисту населення у країнах з перехідною економікою сприяв розробці заходів для реформування сфери соціального захисту в Україні та зміцнення економічної безпеки країни. Серед цих заходів важливо відзначити максимальне скорочення кількості пільг та перехід до інклюзивного соціального захисту з акцентом на стимулюванні зменшення кількості осіб, що потребують соціального захисту, а також побудову трирівневої змішаної моделі соціального захисту в Україні, що включає реформовану систему PayGO, обов'язковий особистий обліковий рахунок і добровільне поповнення рахунку. Досліджено досвід соціального захисту у країнах, що розвиваються, що послужило основою для розробки заходів для реформування сфери соціального захисту в Україні та зміцнення економічної безпеки країни.

7. Сформовано рекомендації щодо удосконалення системи функціонування соціального захисту в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду та запропоновано здійснювати його за такими напрямками: правовим аспектом (внесення змін до законодавства щодо формування добровільних (короткострокових, середньострокових та довгострокових) внесків неформально зайнятих осіб до системи соціального захисту, а також можливість самостійного управління розмірами внесків з боку неформально зайнятих осіб; впровадження системи стимулів для залучення неформально зайнятих осіб до національної системи соціального захисту з урахуванням зарубіжного досвіду); організаційним аспектом (створення гнучких, в тому числі цифрових, інструментів для внесення внесків до системи соціального захисту з боку неформально зайнятих осіб, а також для отримання соціального захисту. Гнучкість має включати можливість добровільного внесення внесків, вибору строків та розмірів внесків, а також вибору виду, розмірів та надавачів соціального захисту); фінансовим аспектом (розроблення фінансових стимулів для залучення неформально зайнятих осіб до

системи соціального захисту, таких як податкові знижки, податкова амністія для неформально зайнятих осіб, контроль податкових доходів громадян та штрафні санкції за відмову брати участь у системі соціального захисту); інформаційним аспектом (створення інформаційної підсистеми в інформаційній системі соціального захисту для неформально зайнятих осіб з простим та зрозумілим поясненням можливостей використання інструментів соціального захисту, а також можливість отримання консультацій щодо участі у системі соціального захисту або її складових); цифровим аспектом (розроблення цифрових інструментів соціального захисту для неформально зайнятих осіб та їх включення до інтегрованої платформи соціального захисту в Україні).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042
2. Конвенція міжнародної організації праці "Про мінімальні норми соціального забезпечення" № 102 від 28.06.1952 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_011
3. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 р. № ETS 163 URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062.
4. Report of the World Summit for Social Development, A/CONF. 166/9, 19 April 1995 URL::<http://www.un-documents.net/aconf166-9.pdf>
5. Сіленко А.О Соціальна держава: тернистий шлях до визнання. Світовий досвід і перспективи України: монографія / А.О. Сіленко, В.А. Коляденко. – К. : [б.в.], 2002. – 357 с.
6. Гетьман В.П. Чи стане Україна соціальною державою? Бесіди про Конституцію / В. П. Гетьман, Ю. В. Килимник. – К.: [б.в.], 1996. – 22 с.
7. Туленков М.В. Соціальний захист у соціологічному вимірі: монографія / М.В. Туленков. – К. : ІПК ДСЗУ, 2011. – 168 с.
8. Рудкевич І.В. Регулювання системи соціального захисту населення України: теорія, методологія та державна політика: монографія / І.В. Рудкевич. – Донецьк : Ємельянова Т.В., 2011. – 463 с.
9. Горянська С. В. Фінансове забезпечення соціального захисту населення / С.В. Горянська // Фінанси України. – 2001. – № 6. – С. 87–95.
10. Длугопольський О. Державна політика у сфері соціального захисту населення: аспекти відповідальності суспільного сектора / О. Длугопольський // Наука й економіка. – 2009. – № 4(16), т. 2. – С. 148–156.
11. Спікер П. Соціальна політика: теми та підходи / Поль Спікер. – К.: Фенікс, 2000. – 400 с.

12. Геєць В.М. Довіра як елемент соціального капіталу в економічному розвитку України / В.М. Геєць // Екон. теорія. – 2010. – №3. – С. 7–19.
13. Accornero A. San Precario lavora per noi / A. Accornero. – Milano, 2006. – Р. 162–163.
14. Мандибура В.О. Напрями відновлення довіри суб'єктів кінцевого споживання як складова подолання наслідків економічної кризи в Україні / В.О. Мандибура // Екон. теорія. – 2010. – № 3. – С. 94–102.
15. Коулман Дж. Капітал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественная наука и современность. – 2001. – № 3. – С.122–139.
16. Шевчук П.І. Соціальна політика: навч. посіб. / П.І.Шевчук. – Львів : Світ, 2003. – 400 с.
17. Халецька А.А. Соціальний захист населення в Україні: теорія та практика державного управління: монографія / А.А. Халецька. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – 430 с.
18. Борецька Н.П. Соціальний захист населення на сучасному етапі: стан і проблеми: монографія / Н.П. Борецька. – Донецьк: Янтар, 2001. – 352 с.
19. Закон України "Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування" <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/16/98-%D0%B2%D1%80>
20. Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо реформування загальнообов'язкового державного соціального страхування та легалізації фонду оплати праці" від 28.12.2014 №77-VIII: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/77-19>
21. Закон України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" № 1058-IV : офіц. вид. станом на 9 лип. 2003 р. / Верховна Рада України// ВВР України. – 2003. – № 49–51. – Ст. 376.
22. Закон України "Про пенсійне забезпечення" № 1788-XII : офіц. вид. станом на 5 листопада 1991 р. /Верховна Рада України // ВВР України. – 1992. – № 3. – Ст. 10.

23. Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими похованням" № 2240-III: офіц. вид. станом на 18 січ. 2001 р. / Верховна Рада України // ВВР України. – 2001. – № 14. – Ст.71.

24. Проект Закону України "Про загальнообов'язкове державне медичне страхування" від 05.04.2013 № 2597-1: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46465

25. Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття" № 1533-III: офіц. вид. станом на 2 берез. 2000 р. / Верховна Рада України // ВВР України. – 2000. – № 22. – Ст.171.

26. Закон України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності" № 1105-XIV: офіц. вид. станом на 23 вересня 1999 р. / Верховна Рада України // ВВР України. – 1999. – № 46–47. – Ст.403.

27. Murray Ch. In Pursuit of Happiness and Good Government / Ch. Murray. – New York: Simon and Schuster, 1988 – 341 p.

28. Закон України —Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування № 2464-VI: офіц. вид. станом на 08 лип. 2010 р. / Верховна Рада України // ВВР України. – 2011. – № 2 – 3. – Ст. 11.

29. Гупало О.Г. Особливості впровадження єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування / О.Г. Гупало, Н.В. Шевчук // Крим. екон. вісн. наук. журн.: у 2 ч. – Херсон: Видавн. дім "Гельветика", 2012. – 1(01) груд., 2012. – Ч. I. – С. 133–137.

30. Закон України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" № 2017-III: офіц. вид. станом на 5 жовт. 2000 р. / Верховна Рада України // ВВР України. – 2000. – № 48. – Ст.409.

31. Закон України "Про прожитковий мінімум" № 966-XIV : офіц. вид. станом на 15 липня 1999 р. / Верховна Рада України // ВВР України. – 1999. – № 38. – Ст.348.
32. Геєць В.М. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В.М.Гейця, А.І. Даниленка, М.В. Жулинського та ін. – К. : НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.
33. Закон України "Про внесення змін та визначення такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України" від 28.12.2014 №76-VIII <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/76-19>
34. Закон України "Про соціальні послуги" № 966-IV : офіц. вид. станом на 19 черв. 2003 р. / Верховна Рада України // ВВР України. – 2003. – № 45. – Ст.358.
35. Міжнародна конференція щодо розвитку системи соцпослуг в контексті досвіду ЄС: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=247714904
36. Арістотель. Політика / Арістотель ; пер. з давньогрец. та передмова О. Кислюк. – К. : Основи, 2000. – 239 с.
37. Історія економічних учень: підручник: у 2 ч. / за ред. В.Д. Базилевича – 2-ге вид., виправ. – К. : Знання, 2005. – Ч.1. – 567 с
38. Buchanan J. The Political Economy of the Welfare State / J. Buchanan. – Stockholm, 1988. – 86 p.
39. Worldometer. Coronavirus Cases/Deaths/Recovered. Ukraine. URL: <https://www.worldometers.info/coronavirus/country/ukraine>
40. Державна служба статистики України. Населення (1990-2022) URL: <https://ukrstat.gov.ua>

41. Безробіття в Україні в період повномасштабної війни
<https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/bezrobittya-v-ukrayini-v-period-povnomasshtabnoyi-viyny>

42. Аналітична та статистична інформація. Державна служба зайнятості. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/view>

43. Річні підсумки аналізу показників національного ринку праці у 2023 році. Національне агентство кваліфікацій. URL: <https://nqa.gov.ua/news/ricni-pidsumki-analizu-pokaznikiv-nacionalnogo->

44. Ринок праці оживає: у січні зростали зарплати, кількість шукачів і конкуренція. Work.UA. URL: <https://www.work.ua/articles/analytics/3234>

45. Понад 300 тисяч нових ФОПів відкрилося у 2023 році. Опендатабот. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/foponomics-2023-12>

46. Відновлення ринку праці в Україні в умовах війни: регіональні аспекти <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/vidnovlennya-ryнку-pratsi-v-ukrayini-v-umovakh-viyny-rehionalni>

47. Опитування Американської торговельної палати в Україні та Citi Україна. Ведення бізнесу в воєнній Україні. Вересень 2023. Американська торговельна палата. URL: https://chamber.ua/wp-content/uploads/2023/09/AmCham-Citi-Survey_Doing-...

48. Регіональний бізнес в Україні: досвід, можливості та перешкоди. Київстар Бізнес. URL: <https://hub.kyivstar.ua/articles/regionalnij-biznes-v-ukrayini-dosvid-m...>

49. 7820 компаній переїхали по Україні від початку повномасштабного вторгнення. Опендатабот. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/relocation-in-war-2>

50. На Буковині майже на третину зменшилась кількість релокованих підприємств. *Укрінформ*. 2024. 31 січ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3820445-na-bukovini-majze-na-tr...>

51. Міністерство соціальної політики України. Відкриті дані. URL: <https://www.msp.gov.ua/main/Vidkriti-dani.html>
52. Міністерство соціальної політики України. Моніторинг. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Pokazniki-socialnoi-sferi.html>
53. Міністерство соціальної політики України. Державні соціальні стандарти. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Pokazniki-socialnoi-sferi.html>
54. ILO. World Social Protection Data Dashboards. URL: <https://www.social-protection.org/gimi/WSPDB.action?id=13>
55. Національний банк України. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates>
56. Міністерство соціальної політики України. Моніторинг програм соціальної підтримки населення за 2020 рік. URL: <https://docs.google.com/viewer?embedded=true&url=http://www.msp.gov.ua/files/monitoring/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B3%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BC%202020%20%D1%80%D1%96%D0%BA.doc>
57. Curry F.A. Linking Social Protection with Productive Inclusion. Innovative approaches and enabling factors for inter-sectoral coordination. Bonn: Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, 2015. 64 p.
58. Graham C. From Safety Nets to Social Policy: Lessons from the Developing Countries for the Transition Economies. The Brookings Institution, 1997. Washington, DC. URL: <https://www.brookings.edu/articles/from-safety-nets-to-social-policy-lessons-from-the-developing-countries-for-the-transition-economies>
59. OECD. A new OECD Tool: the Social Protection System Review (SPSR). URL: <https://www.oecd.org/social/inclusivesocietiesanddevelopment/social-protection-system-review-spsr.htm>
60. Schmidt J.-O., Schramm B., Hohmann J. Linking up social protection systems in developing countries. Overview of some experiences and approaches.

Bonn: Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, 2005. 50 p.

61. World Bank. The Social Welfare Development and Reform Project. 2019. URL: <https://www.worldbank.org/en/results/2017/12/19/philippines-social-welfare-development-and-reform-project>

62. Shalal A. World Bank says Ukraine has tenfold increase in poverty due to war. Reuters, 2022, 15 October. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/world-bank-says-ukraine-has-tenfold-increase-poverty-due-war-2022-10-15>

63. Fernandez L. Design and Implementation Features of the National Household Targeting System in the Philippines. World Bank, 2012. URL: <https://ideas.repec.org/p/wbk/wbrwps/70149.html>

ДОДАТКИ

Аналіз ВВП, витрат на соціальний захист та частки витрат на соціальний захист у ВВП України за 2016-2023 роки

Рік	ВВП країни, млрд грн	Витрати на соціальний захист, млрд грн	Частка витрат на соціальний захист у ВВП країни, %
2016	2383	495	20,77
Абс. ланцюговий приріст	403	49	-1,74
Відносний ланцюговий темп росту, %	120,35	111,05	92,27
2017	2983	558	18,69
Абс. ланцюговий приріст	600	63	-2,08
Відносний ланцюговий темп росту, %	125,18	112,64	89,99
2018	3559	672	18,89
Абс. ланцюговий приріст	576	115	0,2
Відносний ланцюговий темп росту, %	119,31	120,59	101,07
2019	3975	761	19,15
Абс. ланцюговий приріст	416	89	0,26
Відносний ланцюговий темп росту, %	111,69	113,23	101,38
2020	4194	811	19,33
Абс. ланцюговий приріст	219	49	0,18
Відносний ланцюговий темп росту, %	105,51	106,50	100,94
2021	5460	1243	22,77
Абс. ланцюговий приріст	1266	433	3,44
Відносний ланцюговий темп росту, %	130,19	153,35	117,80
2022	5191	1425	27,45
Абс. ланцюговий приріст	-269	182	4,68
Відносний ланцюговий темп росту, %	95,07	114,64	120,55
Абс. базисний приріст	4243	1184	1,98
Відносний базисний темп росту, %	547,57	591,29	107,77
2023	6538		26,6

Додаток 2
Таблиця 2.1

**Аналіз ВВП, витрат на соціальний захист та витрат на соціальний
захист на одну особу в Україні (дол. США) за 2016-2023 роки**

Рік	ВВП країни, млрд дол. США.	Витрати на соціальний захист, млрд дол. США	Витрати на соціальний захист на одну особу, дол. США
2016	93	19	451
Абс. Ланцюговий приріст	2	-1	-26
Відносний ланцюговий темп росту, %	102,20	95,00	94,55
2017	112	21	491
Абс. Ланцюговий приріст	19	2	40
Відносний ланцюговий темп росту, %	120,43	110,53	108,87
2018	131	25	584
Абс. Ланцюговий приріст	19	4	93
Відносний ланцюговий темп росту, %	116,96	119,05	118,94
2019	154	29	699
Абс. Ланцюговий приріст	23	4	115
Відносний ланцюговий темп росту, %	117,56	116,00	119,69
2020	156	30	720
Абс. Ланцюговий приріст	2	1	21
Відносний ланцюговий темп росту, %	101,30	103,45	103,00
2021	200	46	1105
Абс. Ланцюговий приріст	44	16	385
Відносний ланцюговий темп росту, %	128,21	153,33	153,47
2022	142	39	1147
Абс. Ланцюговий приріст	-58	-7	42
Відносний ланцюговий темп росту, %	71,00	84,78	103,80
Абс. Базисний приріст	-38	-7	159
Відносний базисний темп росту, %	78,89	84,78	116,09